

მ ო ნ ე ზ ე

თ ვ ი უ რ ი ჟ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეათე

№ III

შ ა რ ბ ი, 1903

ტ ფ ი ლ ი ს ი

საქართველოს კავშირის გამომცემი და გავრცელებელი საზოგადოება

1903

Дозв. ценз. Тифлисъ, 25 Марта, 1903 г.

შინაარსი

88

- I—**მომხმობი.** — თუესკოსი თარგმანი ალ. სოლოდსკვილისა I
- II—**სამნი.**—მ. გორკისა, თარგმანი ი. ზოლუმორდგინოვისა. (გაგრძელება) 30
- III—**ხენთი.**—რუს-ოსმალს (1877—1878 წ. (უკანასკნელ ამის დროის ისტორიული რომანი. რაფფისა (თარგმანი სომხურიდან) ბ. ეგანგულაოვისა (დესასრული) 65
- IV—**ქართველთა მათიანე.**—მოსე კანასკვილისა 1
- V—**უცხოეთის მიმოხილვა.**—1. კლერიკალისმი და დემოკრატია.—2. ინგლისის საქმეები.—3. ბალკანეთი.—4. აზოტიუნისმი 33
- დამატება.**—საბერძნეთის კველი ისტორია დასაწყისიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე.—ფრანგულიდან ნათარგმნი ვ. ფ.—სა (დასასრული) . 417—460

მ ო მ ე ნ ტ ი

ოქეშკოსი.

ზაფხულის მზე ჩადიოდა. ყველგან სრული მყუდროება სუფევდა. ოქროს-ფეროვანი და ვარდის ფერი ღრუბლები ნელ-ნელა შორდებოდნენ დასავლეთს და მისრიალებდნენ მტრედის ფერ ცის სივრცეში. ამ სიჩუმეში მხოლოდ მწერების ბზუილი და მსხლის ხეებზედ ჩიტების ფთხრიალი და ისმოდა. მებრეების და გუთნის-დედების ხმაც კი არ ისმოდა, რადგან უქმე ღლე იყო.

ყველგან მყუდროება და სიჩუმე იყო, და ამ მყუდროებაში მხოლოდ მედიდურად გაბატონებულიყო ბუნება—ბუნება სუნნელოვანი, წყნარი და ლამაზი.

მინდორ-მინდორ, ოქროს - ფერ ყანების შუა მიიხლაკნებოდა თეთრად გაპენტილი გზა. საით მიდიოდა ეს გზა, ამის გამოცნობა ძნელი იყო: ასე გეგონებოდათ, თითქოს იგი ქვეყნიერობის ბოლომდის მიდიოდა, იმ წერტილამდის, სადაც მხოლოდ თავდება ადამიანთა ცხოვრება. ხშირად ადამიანები აშენებენ საცხოვრებლად ისეთს, ჭიანჭველების სოროების მზგავსს, მიწურებს, რომელნიც დედამიწის ზევით არც კი სჩანან, და მოგვაგონებენ ნაგვის გროვას და იმის მისახვედრად, რომ იქაც სულდგმულები სცხოვრობენ-დალოდავენ, უნდა ძალიან მიუახლოვდეთ და დააკვირდეთ.

აი, ეს მიხლაკნილი გზაც ასეთს სოროებისაკენ თურმე მიდიოდა.

აქ გაშენებული იყო პაწაწკინა სოფელი, რომელიც ისე იყო გარშემო მოცული სუფთა ჰაერით, მშვენიერ ველ-მინდვრებით, რომ შუშის ზარში ჩასმულს საგანს მოგაგონებდათ. ვიწრო ქუჩებზედ ჩამწკრივებულნი იყვნენ დაბალი, პატარა სახლები, რომელთაგანაც ჩამქვარტლულ-ჩაშავებული სანათურები გამოიყურებოდნენ. ხალხი ცოტა სცხოვრობდა; ათასში ერთხელ თუ გამოჩნდებოდა ვინმე და ისევე მალე მიიმალებოდა რომელსამე ეზოში. ამასთანავე დაინახავდით რამდენსამე გამხდარს და ყურებ ჩამოყრილს ძაღლს, რომელიც ან ეზოს კარებთან წამოწოლილა, ან არა და ეზო-ეზო დაწანწალებს სასუნის საშოვნელად, მუცლის ამოსაყორად. ბავშვების ხმაურობას თუ გაიგონებდით, ანუ ფრინველების ჟივილ-ხივილს, თორემ ადამიანის ხმას სრულიად ყურს ვერ მოჰკრავდით: არსაიდან მათი ხმა არ ისმოდა. ამისთვის შეგიძლიანთ იფიქროთ, რომ აქ ხალხი არასოდეს ერთმანეთს არ ელაპარაკება. ყველა ფანჯრები ჩაეკეტნაფ, თუმცა გრილი საღამო იყო.

მხოლოდ სოფლის ბოლოს რამდენიმე ახალი, უფრო სუფთა და გარეგნობით მზიარული სახლი იყო გაშენებული.

აქ უფრო ხშირია გაშენებული ხეხილები, ხშირად მოისმის აღადმიანთა ხმაურობა; ძაღლებიც აქ უფრო მსუქანი და მმოძრავნი არიან; მხოლოდ ერთს სახლში სამწუხარო რამ ამბავი მომხდარიყო. ფანჯრიდან ანთებულ სანთლების ელვარება მოსჩანდა და მოისმოდა იქიდან ვილაცას დაბალს ხმაზე გალობა. ეს სანთლები „მირქმის“ სანთლები იყვნენ, რომელთაც მცხედარის წინ ანთებენ ხოლმე, და გალობა კიდევ დიაკვნისა, განსკენებულის სულის მოსახსენებლად წარმოთქმული.

მოისმოდა იქიდანვე ქალის ტირილი, კარების წინაც ახივანი ვაჟკაცი იჯდა, თავ-პირი ჩამოსტიროდა და ქვისაგან გამოჭრილს სხეულს უფრო წააგავდა, ქვასებრ გამხმარი ხელები კი მუხლებზე დაებჯინა.

აქ, სადაც ია და ნარგიზი მშვენიერად ხარობდნენ და მრავლდებოდნენ, მშვენიერ სუნნელოვან ჰაერთან ერთად სიკვდილიც ჩამოფრენილიყო.

ამ სოფლის ყველა ქუჩები გადიოდნენ ერთს მოედანზედ, ზადაც მრავალი ხალხი დაფუსფუსებდა და ვაჭრობით იქცევდა თავს: აქ მუდამ მოძრაობა და ხალხის ღრვიანცელი იდგა. ეტყობოდა, რომ ამ ადგილას სიცოცხლის ძარღვი სოფელელებისა უფრო მეტად და ძლიერად სცემდა.

ამ ვაჭრობის მოედნის შუა ალაგას იყო ერთი ადგილი, რომელიც მის გარშემო მყოფ სახლებს არა ჰგავდა.—ეს იყო საყდარი, სძძველისაგან სრულიად გაშავებული, და მის გაღავანს აჩრდილებდა მშვენიერი ცაცხვის ხეები. ცოტა მოშორებით აღმართული იყო განკერძოვებით მეტის-მეტე მალალი ჯვარი (ჯვარცმა). საყდრის და ჯვარცმის მახლობლად იდგა ერთი სახლი, მტრედის ფრად შედებილი, წინ მშვენიერი ბაღჩით, ფანჯრები ღია იყო და იქიდან მოისმოდა ბავშვების ხმაურობა: ბავშვებმა უცხად რაღაც-ხმა გაიგონეს და ყველამ ამაზედ დაიწყო ლაპარაკი. ჰაერში წკრიალებდა სუფთა, შიმშიდველი და მიმხმობი ხმა ზარისა. ყმაწვილები „პლებანიაში“ *) ყველა ერთხმად ხმა მალლა კითხულობდნენ და მათი ხმა ზარის წკრიალა ხმას უერთდებოდა.

ზარის რეკვა შესწყდა და მის მაგიერ შორიდან სხვა ხმა მოისმოდა. ეს ხმა მინდვრიდან მოისმოდა და იგი უერთდებოდა მოედნის აყალ-მაყალსა და ხმაურობას. ხმა თან და თან ახლოვდებოდა და უფრო ძრიელდებოდა. იგი იყო ხმა ფოჩტის ეტლის ზარისა. ვიღაცა მოდრიგინებდა ამ ეტლით სოფელში. მალე მოედანზედ გამოჩნდა ფოჩტის ეტლი, ოთხი ცხენით შებმული. ეტლის კოფოზედ ფოჩტალიონთან გვერდით იჯდა კარგად გამოწყობილი მსახური.

მოედანზედ ერთი მითქმა-მოთქმა ასტყდა: ვინ მოვიდა? საიდან, რისთვის? სად გაჩერდება, ანუ გაჩერდება აქთუ არა? ყველანი ერთმანეთს ეკითხებოდნენ.

ამ დროს ფანჯრიდან გამოიყურებოდნენ მენდელ შაპირი და ხაიმ ციგლერი და მოუთმენლად თვალს ადევნებდნენ ეტლს:

*) პლებანია—მოდღერის სახლი.

რომელს სასტუმროში გაჩერდებოდა მგზავრი. ეს ორი გაიძვერა ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, კონკურენცია ჰქონდათ გამართული, მასთან კარეტა აქ იშვიათი მოვლენა იყო და ამიტომ უფრო მეტის ინტერესით გამოიყურებოდნენ მათი თვალები. შაპირმა გაიღიმა, რა დაინახა კოფოზედ ნაცნობი ფოტალიონი. იგი უსათუოდ მასთან მოიყვანდა მგზავრს.

შაპირი არ მოსტყუვდა ანგარიშში. კარეტა მისი სახლის წინ გაჩერდა. ჩამოხტა ლაქია საჩქაროზედ კოფოდან და მსწრაფლ გააღო კარეტის კარი, საიდანაც გადმოვიდა მეტად მოხდენილი ქალი.

ეს ქალი ლამაზი იყო თუ არა? ამის გამოცნობა უცბათ ძნელი იყო, ისეთი დაღლილ-დაქანცული გამომეტყველება ჰქონდა. მის სახეს რაღაცა ტანჯვის ბეჭედა ესვა. მის მკრთალს და ნაზს სახეზე დიდი თვალები ისე მოღვრემილნი და ჩაფერულილნი გამოიყურებოდნენ ხშირ წარბებს ქვეშ, რომ თითქოს იგინი ვერაფერს ჰხედავდნენ. იგი ნელა ავიდა კიბეზე კაბის შრიალით, რომლის კუდს (შლიეფს) უკან აეყოლებია ჩალა-ბულა და ქალაღდის ნახევები. მან უკან მიიხედა და ნელა აიწია კაბის კალთები და ამ დროს მის ბეჭედზე ბრილიანტის თვალმა გარშემო გააპნია მრავალ-ფეროვანი სხივები.

ჩამომხმარი და ძარღვებ აშლილი შაპირი ნელის ხმით ეკითხებოდა ფოტის მოხელეს: „ვინ ბძანდება ეს ქალბატონი?“

— არ ვიცი, შორიდან მოემგზავრება, მოესმა ფოტლიონის პასუხი კოფოდან.

— ფოტაში რატომ არ შეუხვით?

— აქ გაათევს ღამეს.

სასტუმროს პატრონი მოუბრუნდა იქვე მდგომ ცოლს და უთხრა:

— როხლია! ჩვენსა გაათევს ის ქალი ღამეს.

როხლიამ დაუყვირა სახლში მყოფს გოგოს:

— გიტლია! წადი, სტუმარს ოთახი დაუგავე.

ბრძანება ქალბატონისა მსწრაფლ შესრულებული იყო პატარა, გამხდარმა, დაძონძილმა გოგომ აიღო დიდი ცოცხი

და მტვრის კორიანტელი ააყენა. იგი საჩქაროდ უსვამდა ცოცხს უსწორ-მასწოროდ იატაკს და მტვრის სვეტები ერთი მეორეს აზღვედა. ამ საშინელს კორიანტელში ადამიანები მოჩვენებად გეჩვენებოდათ.

ერთი მოჩვენება—გიტლია მხიარულად ეუბნებოდა მეორეს.

— სანამ მე ოთახს დავევი, კეთილმა ქალბატონმა დერეფანში მოიცადოს.

— თუ ღმერთი გწამს, გამიშვი, ოთახში შემოვიდე. ჩემთვის სულ ერთია, დასტოვეთ ოთახი ისე, როგორცაა, დაუგველი.

მართლაც და მას ხმაზედ ეტყობოდა, რომ მისთვის სულ ერთი იყო და შევიდა პირდაპირ ოთახში, სადაც ბურუსივით გარს ეხვეოდა მტვრის კორიანტელი. ის კი ამას არც კი ამჩნევდა.

როხლიამაც ამ დროს დაუყვირა: დაანებე დაგვას თავი.

გიტლიამ უშველებელი ცოცხი იატაკზედ დააგდო და თვითონ კი კარებთან გაჩერდა ისე უძრავად, თითქოს ვისმეს კედლისთვის მიუწებებიაო. ამ საცოდავს, გამხდარს, ძონძებში გახვეულს არც სილამაზე აკლდა. მშვენიერი დიდრონი შავი კუნაპეტივით თვალები და გრძელი დაკულულებული თმა ამშვენებდა მისს სახეს. იმისი თვალები როგორღაც შეშინებულები და შემკრთალნი გამოიცქირებოდნენ და მათს სიღრმეში დაუსრულებელი დარდი და ნაღველი დაბუდებულიყო. იგი თვალს არ აშორებდა მგზავრ-ქალს, რომელიც ჯერ ისევ მტვრის ბურუსში იყო გახვეული და ხელთათმანებს იხდიდა ხელებიდან. როდესაც ხელთათმანები სრულიად გაიხადა, გიტლიამ წაბუტბუტა—აი, აი, აი!

როხლიამაც, რომელიც ღია კარებთან იდგა, იგივე გაიმეორა: აი, აი!..

მგზავრმა-ქალმა ხელი თმაზედ წაივლო და ამ დროს, როგორც მწვანე ცეცხლმა, ისე გაანათა ზურმუხტის ბეჭქედმა.

— ქალბატონო! იქნება რამე გნებავდეთ? ტკბილის ღიმილით ჩაეკითხა როხლია.

— გმადლობ, არაფერი მინდა.

როხლია ისევ თავ-დაბლად, მოწიწებრთ ჩაეკითხა: იქნება ცოტათი წაგეძინოთ? კეთილო ქალბატონო, გზაში ძალიან დაიღლებოდით.

— არაფერი არ მინდა, გაიმეორა სტუმარმა.

როხლია ოთახიდან გამოვიდა, გიტლა კი ისევ ისე ატუ-ზული იდგა კარებთან. მისი შავი გიშერივით თვალები, რომელნიც თითქოს მეტის-მეტი შრომისაგან გაგარეულებულიყვნენ, განუშორებლივ მისჩერებოდნენ უცნობ ქალს. ისე იდგა იგი უძრავად, გაშტერებული, თითქოს რაღაცა საკვირველს მოჩვენებას მოეჯადოვებინა. ეს ორი არსება, რომელნიც ისე განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, თითქოს სხვა და სხვა პლანეტაზედ ყოფილიყვნენ დაბადებულები, ერთმანერთში საზოგადოს რაღასაც წარმოადგენდნენ: ორივენი ერთგვარად იტანჯებოდნენ. შეუბრალებელის და სასტიკის ბედის ქვეშ. ორივენი, თვითვეული თავის დაგვარად, უზომოდ უბედურნი იყვნენ. ერთი წუთის შემდეგ გიტლიამ ჩახრინწიანებულის ხმით წამოიძახა:— იქნება ვსურთ სამოვარი მოგართვათ?

მგზავრმა უპასუხა: გმადლობ, მე არაფერი არ მინდაო. ამავე დროს მოიხადა შლიაპა და მის შუბლს მოეფინა მშვენიერი მკრთალი ოქროს-ფერი თმა.

გიტლია გამოვიდა ოთახიდან და ნელა გაიხურა კარები. ამავე დროს მენდელ შაპირმა შეაყენა მიმავალი ლაქია და ჰკითხა.

— ვინა ბრძანდება ეგ ქალი?

ლაქიამ წარმოსთქვა იმისთანა სახელი, რომლის გაგონებაზედ ზამ დენიმე სატახტო ქალაქი ერთმანეთს შეეხლებოდა და ტაშის ცემით და დაფნის გვირგვინებით მიეგებებოდა. მაგრამ მენდელ შაპირს ეს სახელი ჰირველად ესმოდა და კიდევ ჩაეკითხა:

— სადა სცხოვრობს ხოლმე—სოფლად თუ ქალაქად? ან რას აკეთებს, რა მოხელეა?

— მღერის, — მიუგო ახალგაზდა ლაქიან და დაცინვით აათვალთვალა—ჩაათვალთვალა იგი. მენდელი გაჰკვირდა.

— მღერის? როგორ თუ მღერის? ყოველთვის მღერის? ან რისთვის მღერის?

ლაქიას უნდოდა გასცლოდა მენდელს, მაგრამ მან არ გაუშვა:

— მაშ საით მიდის?

— თავის მამულში.

— სადა აქვს მამული?

— აქედან ათის ვერსის მანძილზე.

— დიდი მამული აქვს?

— ძალიან დიდი.

მენდელმა საჩქაროზედ მიიღბინა თავის ოთახის კარებთან, შეჰყო იქ თავი და თავის ცოლს შესძახა:

— როხლია შა! ყური უგდე, რომ სიჩუმე იყვეს. მგზავრი-ქალი დიდი ვინმე თურმე ყოფილა. იქნება კიდევ ეძინოს.

მას არ ეძინა. თავის მოხდენილის ხელებით საჩქაროზედ შეაგროვა მხრებზე გადაყრილი თემები და ერთად შეგროვილ-მოკუმშული კეფაზე მიიმაგრა. შემდეგ დადგა ფანჯარასთან, გააღო სრულიად, ხარბად და ღრმად შეისუნთქა სუფთა ჰაერი, თითები-თითებს გადააწნა და ხელები ძირს დაუშვა. იგი სივრცეში იცქირებოდა, მაგრამ ეტყობოდა, რომ მისი; უძილობისაგან დაწითლებული, თვალები არც ცას ჰხედავდა და არც დედა-მიწას. თვალების მხედველობა სრულიად მიქცეული ჰქონდა თავის შინაგან არსებისაკენ; იგინი თითქოს რალაცა დიდს ნაღველს ჩასცქეროდნენ, დარდს, რომელიც საფლავის ლოდით აწვა ამ დროს გულს.

ეს სასტუმრო ოთახი შაპირისა მეტად ბნელი, გამჭვარტ-ლული და უსუფთაო იყო. გიტლიასაგან იქვე მოგროვილი მტვერი და ნაგავი, კედელზე რამდენიმე გამჭვარტლული სურათი, იქვე კამოდზედ გატეხილ ლამპართან ძველის-ძველი გაბოხილი ქალაღის თაიგული, მინგრეულ-მონგრეული ავეჯეულობა, ქუჭრუტანები და აბლაბუდები ამშვენებდნენ ამ ოთახს.

ქალი ბრილიანტის საყურეებით ყველა ამას ვერ ხედავდა, ვერ ამჩნევდა. იმისთვის სულ ერთი იყო. ფანჯარას მოშორდა და აუჩქარებლივ მივიდა კედელთან მდგარ დივანთან. ყველა მის გრძობებზედ ამ ქამად გაბატონებულიყო მხოლოდ დაღლილობა მოქანცულობა, რომელსაც ადამიანი დიდის ხნის ავადმყოფობის შემდეგ იგრძობს ხოლმე და განსაკუთრებით სულიერ ტანჯვის შემდეგ. პირველ შემთხვევაში ადამიანის თვალი გაუმაძღრად ეწაფება ხოლმე ქვეყნიერობის სანახაობას, მის სიმშვენიერეს და მეორე შემთხვევაში ადამიანის თვალები დახუჭვას ესწრაფვიან და სამუდამოდ დაძინებას. ბევრს უძილო ღამეებს ამ ქალის ჩაჭარხლებულ თვალებისათვის თავისი ბეჭედი უკვე დაესვა.

დივანს ათასი ნახვრეტი ჰქონდა და იქიდან სცივოდა სხვადა-სხვა ჭუჭყიანი ნაგლეჯი ნაჭრები. დივანზედ იდო პატარა ბალიში, ოდესღაც კანვით შეკერილი ვარდებით. მგონი, თავის დღეში ამისთანა დივანზე არა წოლილა ამისთანა მშვენიერება და ამისთანა ბალიშზე თავი არ დაუდვია ამისთანა უმანკოებას, აგრეთვე არ ღირსებია ამ დივანს შეხება ამისთანა ღამაში ხელებისა, რომელზედაც მას დაეყრდნო დაღლილი თავი.

იგი, წამოწოლილი მშვენიერი ტანთსაცმელით, უძრავად იწვა დივანზე და არც არავის იხმობდა თავისთან და არც არაფერი არ სურდა.

ვაჭრობის მოედანზედაც ხმაურობა შემწყდარიყო და ცაზედაც ამოცურდა მთვარე.

ღია ფანჯრიდან ზამბახის მშვენიერი სუნი შემოდიოდა, რამდენიმე ბუჩქი ამ ყვავილისა რაღაც შემთხვევით ფანჯრის წინ ამოსულიყო.

მას არც არაფერი ესმოდა, არც არას ჰხედავდა და არც არას გრძობდა. იმისთვის სუყველა ერთი იყო. ამომავალი მთვარე მენდელის სასტუმროში მყოფს არავის შეუმჩნევია. ძარღვებ-აშლილს მენდელს ერთი წუთი დრო არა ჰქონდა ასტრონომიური ანუ პოეტური დაკვირვება მოეზდინა. იმან დაინახა ნაცნობი, მიმავალი ურმით, რაღაცა საქმე ჰქონდა მასთან და გამოუდგა,

რომ დასწვოდა. როგორც იყო, დაეწია და დიდხანს ელაპარაკა თავის საქმეზე.

სად ჰქონდა მას დრო ეცქირნა: ანათებდა მთვარე თუ არა.

როხლიას ყველა თავის სიკეთესთან ერთი ცუდი ზნე სჭირდა: მეტად მყვირალა და მოუსვენარი იყო. იქნება ასეთი მოუსვენრობა მეტის-მეტმა ოჯახის მზრუნველობამ დაჰბადა მასში, ვინაიდან ხშირად ადამიანის კეთილი მიდრეკილებანი ბოროტად გარდაიქმნებიან ხოლმე. ამ წუთშიაც, როგორც ყოველთვის, სამზარეულოშიაც და ოთახებშიაც, ერთი გაუთავებელი ყვირილი იყო. როხლია შევიდა სამზარეულოში და ნახა იქ იატაკზე გატეხილ ქოთნის ნამტვრევები. დამნაშავე ვინ იყო? ან რომელიმე მისი შვილი, ან არა და გიტლია? ბავშვები უარს ამბობენ გატეხაზე, მაშასადამე, გიტლია გასტეხავდა; დამნაშავე ის იქნებოდა.

თუმცა მენდელმა უთხრა ცოლს სიჩუმე ყოფილიყო სახლში, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, როხლია დიდის ხმით ილანძღებოდა: ლანძღავდა შვილებს, გიტლიას და სადღაც წასულს ქმარს, რომელიც მუდამ სადღაც დახეტიალებს და აგრეთვე თავის ბედის-წერას, რომ დღეს იმისთანა ძვირფასი ქოთანი გაუტეხეს და ამან გული სრულიად მოუკლა და დაუთუთქა. ხმა-მალლა ჰყვიროდა და ამასთანავე ფეხებით აბრაზუნებდა, ასე რომ მისი ტლანქი ფეხების მოძრაობით მთელი სახლი ზანზარებდა.

მისი სახის მოხაზულობის სისწორე ამტკიცებდა, რომ ერთს დროს ესეც მარილიანი უნდა ყოფილიყო. თვალები სრულიად ჩასძრომოდნენ და უსიცოცხლოდა გამოიყურებოდნენ. იმისთანა თვალები და ისიც ქოთნის გატეხის დროს, რასაკვირველია, მთვარის ამოსვლას ვერ შენიშნავდნენ.

რაც შეეხება გიტლიას, რომელიც ქალბატონმა კარგად მისტყუბა ქოთნის გატეხისათვის, მან წამოაგლო ვედრას ხელი და ჰისაკენ გაექანა და ერთის წუთის შემდეგ მხრებზედ გადადებული სავე ვედროთი მოლახლახებდა და ამ აუტანელის

სიძრებით დატვირთული მისი სხეული ხან მარჯვნივ გადაიზნი-
ქებოდა, ხან მარცხნივ.

ხაიმ ციგლერის სახლში უფრო სიჩუმე იყო, მაგრამ იქაც
ქკუაში არავის მოსვლია ზევით მთვარისაკენ აეხედნა. ხაიმს
და მის ცოლს მალკას ჩაეღუნათ ძირს თავი და ორივენი დაე-
თარს ჩალირიღებდნენ. ეტყობოდათ ორივეს, რომ მგონი
მულამ შეთანხმებული იყვნენ ერთმანეთთან, ასე რომ ეხლაც
კი, ამ ანგარიშის დროს, ორივენი ერთს დროს და ერთისა და
იგივე ხმით წარმოსთქვამდნენ ხოლმე სხვა და სხვა ციფირებს.
იგინი აკვნებით და კრავატებით უფრო მდიდარნი იყვნენ, ვი-
ნემ ფულით. სამი თუ ოთხი კრავატი ზედი ზედ იყვნენ
ჩამწკრივებულნი ერთს ოთახში და იქვეც იღვა გვერდზე ტყუ-
პების ორი აკვანი. ოქნება ეს იყო მიზეზი, რომ ხაიმმა გაჯაფ-
რებით და სიბრაზით მიაგლო იქით ეგ ანგარიშის წიგნი და
წამოიყვირა:

— არა! მე მეტის მოთმენა აღარ შემძლიან! რომ მოკვ-
დეს ობუხოვსკისა, მაინც მეტს აღარ ვადროვებ. და თუ ერთი
კვირის შემდეგ არ მომცა, მაშინ...

— როგორ თუ ერთი კვირის შემდეგ?! ხვალ, ხვალ უნდა
მოგვცეს ჩვენი ვალი, რომ მოკვდეს უნდა მოგვცეს! — მეტის
მღელვარებით დაუმატა მალკამ.

— სწორედ ერთის კვირის შემდეგ, — გაიმეორა ქმარმა.

— დაე ეგრე იყოს, როგორც შენ სთქვი, ერთის კვირის
შემდეგ...

— სასამართლოში ვუჩივლებ და შემდეგ სახლს წაფარ-
თმევ...

— სახლი კი არა და სასახლე დაუძახე! უბრალო ქობია!

— დაე ქობი იყვეს. მერე სხვას ვისმეს მეტის მოგებით
მივყიდი. აქამდისინაც გაუწყილდი, მაგრამ მეცოდებოდა მისი
სიღარიბე...

— თუ ღარიბია, მაშ ყოველ დღე ჩაის რადა სვამს და
ისეთს ძვირს, კარგის ხარისხის ბურღულს რად იღებს ხოლმე

ჩვენგან და მერე კი ვეღარ გვიხდის ხოლმე ჩვენს ვალს?!—
უფრო მეტის მღელავარებით ელაპარაკებოდა მალკა.

— შენ მართალი ხარ, მალკავ, დაეთანხმა ქმარი.—ერთის
კვირის შემდეგ სასამართლოში ვუჩივლებ და რამდენიმე თვის
შემდეგ სახლს წავართმევ.

— უნდა წაართვა, უნდა წაართვა, მაშ! დაათვა ლაპარაკი
მალკამ და ისევ დავთარს დაუწყო ღირღიტი. არც ერთი სხივი
მთვარისა ამ დავთრის ფურცელს არ მოხვედრია.

მთვარე კი უფრო მალდა - მალდა მიცურავდა და მისი
სინათლე მთლად ვერცხლის ფერად გარდაქცეულიყო. არე-
მარეც ვერცხლის ფერთვე მოეფინა. ამ ნათელში ჩუმად აღმარ-
თულიყვნენ ზამბახეზი ბაღისა, რომლის წინ კარებთან იჯდა
ადამიანი, ძალიან მგზავსი ქვის ქანდაკებისა. დრო გამო-
შვებით აიღებდა მალდა მაგრად მოკუმშულს მუშტს, თითქოს
ვისმეს ემუქრებო, და მერე ისევ ძირს თავის მუხლზედ დაუ-
შვებდა მძიმე ლოდით.

სიკვდილი სწვეოდა მის სახლს და მისი შვილი ემსხვერპლა
მას. ბაღის წნულთან ქალების გროვა იდგა და ერთანეთში
ტუტუნობდნენ.

— დილას აქეთია ესე ზის გაშეშებული და ხმას არავის
სცემს!

— მეც რამდენჯერ მიესულვარ, მითხოვნია და დამირწ-
მუნებია, რომ ეს ყველა ღვთის ნებით მოხდა, მაგრამ, თითქოს
დაყრუვდ-დამუნჯდაო, ძირს დედამიწას ჩასცქერის და მომაკვ-
დავი ძალღივით ქშინავს,

— ხუმრობა ხომ არ არის, რომ კაცმა დაჰკარგოს იმის-
თანა შვილი, რომელიც ქმასებრ მოესწრო და მეგობრობის შემ-
წობას უწევდა, ელოცნა მაინც, ვისმეს გამოლაპარაკებოდა...

— იქნება ენა ჩაუვარდა?

— ან იქნება გონება დაჰკარგა?

— ქრისტიანებო! აბა შეხედეთ, მუშტით როგორ ემუქრება
ვილაცას, გიჟივით არის!..

— ქსენდოცი რომ მიდიოდა იმათგან, ამბობდა: „უბედურობა ეწვევა ამ კაცს. თუ ტირილი არ დააწყო, შეიძლება ჭკუაზედ შესცდეს“ო. იგი დიდხანს ელაპარაკა ამ საცოდავს სხვა და სხვა წმინდა საგნებზედ, ლოცვებს უკითხავდა და მერე, რომ ავადმყოფთან დაიბარეს, მითხრა „შეიძლება ჭკუაზედ შესცდეს, თუ არ იტირებსო“!

ის კი, ვისზედაც ეს დედაკაცები ტუტუნობდნენ, ქვასავით უძრავად იჯდა და ხამუშ-ხამუშ მუშტებს ატრიალებდა ჰაერში, თითქოს ვილასაც ემუქრებაო. იგი არც მთვარეს უცქერდა და არც იმ ჯვარცმას, რომელიც მთვარის შუქზედ უფრო ბრწყინვალედ მოსჩანდა.

მთვარეს არ უცქეროდა აგრეთვე, თუმცა შეეძლო სანათურიდან მისი დანახვა, მარტოხელი დედაკაცი, რომელიც ვიწრო ქობში დაგლეჯილ ლოგინზედ იწვა. მთვარის სხივი მის თავს ხვდებოდა და თითონ კი ჭერში იცქირებოდა.

გამხდარი სახე დამბლისა, მაგრად მოკუმშული ტუჩები, ანთებული ცეცხლივით, ყველა ესენი ერთად ხატავდნენ მისს სასოწარკვეთილებას და საშინელს ტანჯვას. უკვე ორი წელიწადია ასე დევს ლოგინზედ და მშვიერი კი არ ჰკვდებოდა, რადგან ისეთი კეთილი ადამიანებიც გამოჩნდნენ, რომლებიც ყურს უგდებდნენ და ასაზრდოვებდნენ. სასტიკი ფიზიკური ტანჯვანი უფრო ნაკლებად ჰკოდავდნენ მას, ვინემ მწარე ირონია, რომლითაც სავსე იყო მისი გული და ბაგენი. ჯანა შესაძლებელია, რომ ასე დაივიწყონ და უპატრონოდ დასტოვონ იმათ, ვინც ასე ძლიერ უყვარდა მას და ვისაც ასე ერთგულად ემსახურებოდა?. სად არიან ეხლა იგინი, ვის სარჩოსაც პატრონობდა, ვის სურვილებსაც ასრულებდა, ვისაც ავადმყოფობის დროს უვლიდა და რომელთა ზარალსაც დასტიროდა, როგორც საკუთარს? ხშირად სტკივა ხოლმე საცოდავს ყველასათვის უსარგებლო ფეხები, მაგრამ უფრო ხშირად კი დაობლებული და მოტყუებული გული. მთელი დღე და ღამეები დევს იგი ასე უძრავად მარტოდ-მარტო, ზოგჯერ მშვიერიც, და ნაღვლიანი ჰფიქრობს ხოლმე:

— ან იქნება ქვეყანაზე კეთილი ადამიანები აღარ არიან? ან იქნება ღმერთიც არ არსებობს?

ერთს ღამეს, როდესაც მეტის-მეტად იტანჯებოდა, თავის თავს უპასუხა:

— ალბად, ღმერთი არ არსებობს!

და ამ ღამის შემდეგ, ბოროტება, რომელიც აქამომდე მისთვის სრულიად უცნობი იყო, უღრღნიდა მას გულს და წყევლა-კრულვა, რომელიც თავის დღეში წინად ფიქრადაც არ მოსვლია, ეხლა მის გონებაში მწერებივით ირვეიან. მის გარშემო სიჩუმე მაინც ყოფილიყო! მაშინ ცოტათი მაინც მოისვენებდა! მაგრამ სად არის! აი ეხლაც, სწორედ მის კარების წინ ჯოჯოხეთური ყვირილია—ამ ქონის პატრონი ეჩხუბება თავის მდგმურს. პირველს (ობუხოვსკისას) აქვს სახლი, მაგრამ დიდ ვალშია, მეორეს კი ორი შვილი ჰყავს და მათ გამოსაკვებად საზრდო კი არ მოეპოვება.

და ორთავენი ერთმანეთს ბედნიერებას აყვედრიდნენ.

— მე რომ საკუთარი სახლი მქონდეს, მის მეტი არა მინდოდა-რა,— ეუბნება ერთი.

— მე რომ შვილები მყავდეს, სხვა ამის მეტი არა მინდოდა-რა,— უყვირის მეორე.

— თუ-კი მაგ სიკეთეს მიზამთ, წაიყვანეთ ორივე ჩემი შვილი, აჭამეთ, ჩააცვით და თქვენი იყოს.

— მაშ შენ ჩემი ვალები გაისტუმრე!

ყოველთვის ასეთი საშინელი ყვირილი და ლანძღვა-თრევა ესმოდა საცოდავს დაშბლას, ყველა ეს უნდა აეტანა და აქედან გაქცევას ხომ ვერ შესძლებდა. გონებაში სულ წყევლა-კრულვა უტრიალებდა და ესევე ტუჩებით წაიტუტუნა. გონებაში ისევ იგზვე კითხვა დაებადა: ან იქნება კეთილი ადამიანები აღარ არიან? ალბად, ღმერთიც არ ყოფილა?! და ბნელმა აზრმა ღრუბელივით გაუარა გონებაში: „ალბად, არ ასებობს.“

მთვარეც გასრიალდა და სწორედ ეკლესიის სამრეკლოს თავზედ დაადგა. საყდრის გალაფნის გვერზედ, ხეების ჩრდილს ქვეშ, რაღაცა პატარა არსება მოძრაობდა. არც თუ ქონდრის-

კაცი იყო, არც თუ კუზიანი. ის იყო ბავშვი, რომელსაც ზურგზედ კართოფლით სავსე ტომარა წამოეკიდნა. რის ვაი-ვაგლახით მოათრევდა იგი თავის მძიმე ტვირთს და მისი სიარული ფოფხვას უფრო ჰგავდა: ჩაელუნა ძირს თავი თითქმის დედამიწამდე და ისე მიფოფხვავდა. ხამუშ-ხამუშ საშინლად კვნესოდა და ოხრავდა და უფრო ძირს ხრიდა თავს, რათა სახელოთი მოეწმინდა წურწურა ოფლი და ცრემლები... ეს პატარა ჭიანჭველა თავისზედ დიდს ტვირთს სოროსაკენ მიათრევდა. ეს პატარა აბელი, რომელსაც რომელმალაც კანმა წამოჰკიდა ტვირთი, წარმოადგენდა სიმბოლოს კაცობრიობისას, რომელიც თავის მხრებზედ ატარებს ბედისაგან ნაანდერძვეს ტვირთს!.. რის ვაი-ვაგლახით გაცოცდა ვაჭრობის მოედანზედ და ერთს ვიწრო შესახვევში მიიმაღლა. ამ დროს მთვარე უფრო ზევით ავიდა, ზედ შუა გულ ცაზედ გაჩერდა და იქიდან უხვად აფრქვევდა დედამიწაზედ კაშკაშა სხივებს. ამ მთვარის შუქი ვერცხლის ფრად მოეფინა მენდელი! სასტუმროს იმ ოთახის იატაკს, რომელშიაც მგზავრი-ქალი იყო დივანზედ წამოწოლილი, და სახე კი ბალიშში ჩაემალა.

სრულიად უძრავად იწვა და ეტყობოდა, რომ ან ეძინა და ან ისეთი მწარე ფიქრების უბსკრულში სტურავდა, საიდანაც არც ძირი სჩანდა და არც ქვეყნიერების ხმა ისმოდა. ამ დროს მოესმა შორიდან ფოჩტის ეტლის ზარის ხმა, რომელიც პირველად სუსტი იყო და თან და თან კი ძლიერდებოდა. ვილაც მოემგზავრებოდა იმავე გზით, რომლითაც ეს ქალი მოვიდა. მოდის და დაე მოვიდეს! იმას ქვეყნიერებაზედ არაფრისა ენაღვლება! უცბად მისი გული შემდეგმა მოულოდნელმა აზრმა გამსჭვალა:

— იქნება ის იყოს?...

და ეს სიტყვები შეუერთა თავის ირონიულს სიცილს. განა ეს სასაცილო აზრი არ იყო? სულელი გული დამორჩილებოდა ასეთს უაზრო, სულელურს იმედს! იგი აქ? რისთვის? ამის საძებნელად? ამისთვის სასწაული იყო საჭირო!

ზარის ხმა უფრო ძლიერდებოდა და ახლოვდებოდა. ქალმა აიღო მალლა თავი და გასწორდა მაგრამ იმდენი ძალა კი ვერ მოეკრიბა, რომ განეთანტა ჩაძახილი სულელურ იმედისა.

— იქნება, შეიძლება...

და ისევ ირონიული ღიმილი გამოკრთოდა მის ტუჩებზედ.

— ვითომ ის შენსკენ წამოვიდოდა, მოგძებნიდა? ეს ისეთივე ზღაპარია, როგორც სამოთხის თრინველები, მომდერალო ბეები და უკვდავების წყარო! რომ ის აქ მოვიდეს, ამისთვის სასწაულია საჭირო.

ზარის წყარუნი უფრო ძლიერ ისმოდა და შესწყდა იგი მენდელის სასტუმროს წინ. მგზავრი ქალი დიენიდან საჩქაროდ წამოხტა.

— აქ დადგა!..

ეს იყო იმედის წამოძახილი, რომელიც შეწყვეტილ იყო ირონიულის კითხვით:

— მერე რა მოხდა? გგონია, რომ ეს ადგილი რჩეულთა, ბედნიერთა ადგილია?! გონს მოდი! ეს საზოგადო სასტუმროა!

— არა, არა! ვილასიც ფეხის ხმა ისმის... ხმაც!.. ვისია? ღმერთო ჩემო! ეს იმის ხმაა! იგი ამ ქალის სახელს ახსენებს, მას კითხულობს. სასწაული მოხდა!

თავისი ნაზი ხელებით მაგრად უჭერდა მაგიდის კუთხეს და წინ წამოიხარა ისე, რომ მთვარემ ზედ სახეზედ შემოაშუქა.

— თქვენ... აქ?..

იგი ჰკითხავდა ისევე, როგორც ადამიანი, რომელიც ხედავს რასმეს და თვალებს არ უჯერებს. ეს ხომ მართალი იყო. იგი საჩქაროდ მიუახლოვდა ქალს და ხელი მისცა,

— თქვენ აქ ხართ? როგორ, რისთვის?

— რისთვის, როგორ? გაიმეორა მოსულმა ისეთის ხმით, რომლის გაგონებაზედ დიდი ხანია იმედი დაჰკარგა — ველარ გავიგონებ ვერასოდესო! და ამასთან გაიცინა იმ სიცილით, რომლის ხმას ანაცვალებდა თვის დიდებას, მის გუნდრუკთა მკმეველ და მადიდებელთა ტაშის ცემას, რომლითაც მას ყველ-

გან და ყოველთვის ხვდებოდნენ, მისცემდა თვის სახელს, აღტაცებას, დიდებას!..

ყმაწვილი კაცი დაჯდა და, გახარებულმა, მხიარულად დაუწყო ლაპარაკი:

— თქვენ გიკვირთ, რომ მე აქ მოვედი? ეს თქვენ რად გაკვირვებთ? ეს ხომ სულ უბრალო რამ არის! სადაც დაგტოვე, იქ ვერ გიპოვე და მეც უკან საძებნელად დაგედევნე. ასე კითხვა-კითხვით ქვეყნიერობის საზღვარს გადავცდებოდი და მგონი მის განაპირას უკვე მოვედი. მაგრამ ბარგი, რომელიც თან მოვიტანე, ძალიან მძიმეა: იგი დატვირთულია წყენით, სიბრაზით, შეურაცყოფით, საყვედურით... ამ ლაპარაკის დროს აიღო ქალის ხელები და ტუჩებზედ მიიღო.

მის თავის დახრაში მოწიწება-პატივისცემა იხატებოდა და მის ხანგრძლივ კოცნაში—სიყვარული. ქალმა ორივე ერთად იგრძნო და დამტკნარი, გადატანილის ტანჯვისაგან, ახლად გაიფურჩქნა, მისი სახე ვარდის ფერად აენტო, მოულოდნელის ბედის ღიმილისაგან მთლად ჰკანკალებდა და ღიმილით იმეორებდა:

— წყენით! სიბრაზით! რისთვის?

— იმ მოუსვენრობისათვის, სასოწარკვეთილებისათვის, ტკივილებისა და დარდისათვის, რომელიც მე თქვენ მომივლინეთ...

— ყოველ წუთს, ყოველ დღე ექვებით, ურწმუნოებით ვიყავ გამსქვალული...

— აგრეთვე მეც, გააწყვეტინა ქალს სიტყვა ახალგაზრდა კაცმა.

— მაშ თქვენ არ გჯეროდათ ჩემი სიყვარული? ჩაეკითხა ქალი.

— დილით რომ მინდოდა დამეჯერა, საღამოთი ვექვობდი. ყოველი წუთი ამ კითხვას მაძლევდა: ეს შესაძლებელია? მეორე წუთი უპასუხებდა ერთხელ: „სწორედ“ და ათასჯერ კი: „ეს შეუძლებელია“.

— ჩემი წუთებიც ეგრე ესაუბრებოდნენ ერთმანეთს...

— თქვენ ეგრეთ დიდებაში ხართ!.. მე კი ერთი იმ ქია-
ლუათაგანი ვარ, რომელნიც თქვენ გარშემო ტრიალებენ და
ყველა მათგანი ერთმანეთს ჰგავს...

— თქვენ მაღალი საზოგადოებიდან ხართ... მე კი იმ
გუნდს ფრინველებისას ვეკუთვნი, რომლის სიმღერას ყველა
მოწიწებით, სიამოვნებით ყურს უგდებს, მაგრამ მასთან
ტოლად ფრენა კი დიდხანს არავის ეპიტნავენა, იქნება იმიტომ,
რომ იგინი მეტად მაღლა ფრინავენ...

— მე ვლუმდი და მასთან ვფიქრობდი: ღირსი არ ვარ
მეთქი! ჩემს სიჩუმეში სიამპარტავენე იფარებოდა.

— მე კი ვფიქრობდი: არ ვუყვარვარ მეთქი! მეც ჩუმი
ვიყავ, ველოდი სიტყვას...

— და იმ დაუვიწყარ და ბედნიერ დიდი ხნის ქუკუკის
დროს არც შენ არც მე ვგ სიტყვა არ წარმოგვითქვამს...

— ჩვენ იმ ძვირფას, საუცხოვო დროს, რომელსაც ჩვენ
ერთად ვატარებდით, ერთი წუთი ისეთი არ ყოფილა, რომ
„გულს გულისათვის ეთქვა“.

— და ამისთვის წამოხვედი .. თავი დამანებეთ?..

— სრულებითაც არა! ეგ მე უნდა გითხრათ: „თავი დამა-
ნებეთ მეთქი!“ აი, ეს რამდენი დღეა, თვალებს გავახელ თუ
მოვხუჭავ, სულ იმას ვიმეორებ: „თავი დამანება“. მაშ რა უნდა
მეფიქრნა, როცა წახვედით თქვენს სამშობლოში და დიდხანს
არ ბრუნდებოდით... აქ რა არის გასაკვირველი? ყველაზედ
ძვირფასი ხომ სამშობლო მხარეა... მოვიდა ამბავი, რომ თქვე-
ნის ცხოვრების ბეჭედში საუცხოვო მარგალიტის თვალი იქ-
ნება მალე ჩასმული.

— და თქვენც დაიჯერეთ?

— დავიჯერე. და განა ეს მართალი არ არის?

— ის მართალია, რომ ტანჯვის დრო დამიდგა და ჩემს
თავს ვუთხარ: „კმარა“ - მეთქი. გავჭიმავე ძალზედ იმ ძაფს,
რომელიც დღითი-დღე ჩემს გულს სწვდება, და სრულიად გავ-
წყვეტ მეთქი... წავალ და ვეცდები ყველაფერი დავივიწყო
მეთქი. დრომ დიდმა გაიარა... მაგრამ არაფერი გამიწყვეტია

და არც არა დამვიწყნია - რა. დავბრუნდი და ის ადგილი დამხვდა ცარიელი, სადაც ყოველივე დავტოვე, რაც კი ჩემთვის სანატრელი ჭ ძვირფასი იყო! წავიდა, გაიქცაო! ფრთები რომ მსხმოდა, გავფრინდებოდი, მაგრამ მე, ადამიანის შვილს, სად მომეხოვება. ამისათვის, შიშით დაბრმავებული, აჩქარებით ვა მოვექანე თქვენკენ, ჩავჯექი მატარებელში და გამოვფრინდი ორთქლის ფრთებზედ...

— მარგალიტის თვალი? — მორცხვად ჰკითხა ქალმა.

— ის სხვა ბრილიანტთან ჩაჯდება, სხვის ცხოვრების ბეჭედში. რასაკვირველია, ჩემზედ უფრო ძვირფასზედ.

— მაშ აგრე ყოფილა, მე კი მეგონა... — და მერე ჩუმად დაათავა:

— რომ ის ძაფი, რომელზედაც ჩემი სიცოცხლე ეკიდა, აბლაბუდა იყო.

— და ამიტომ დასტოვე ყოველისფერი და ამ უცნაურს გზას დაადეგ? ოხ, შე არა კეთილო და ურწმუნო არსებავ! თავის საკუთარის ძალის, თილისმის რწმენა კი არ ჰქონდეს კაცს და ასე მალე კი იჯერებდეს რალაცა დაუჯერებელს. ამბავს. წამოხვედი და სად? უდაბნოში, ქვევნიერობის საზღვარზედ? მიყრუებულს, საძაგელს ადგილას!.. განა ეს კარგია? ეგრე უნდა მოიქცეს არსება, ეგრედ ძვირფასი ქვეყნიერობისათვის, აგრეთი მშვენიერი, კეთილი, მეტად კეთილი?!

აილო მისი ხელი და კოცნა დაუწყო; მერე აქეთ - იქით მოიხვდა და მალლა მზიარულად წამოიყვირა:

— მაგრამ არა, ეს კუთხე სრულიადაც არ არის ცუდი! პირიქით, რალაც არა ამ ქვეყნიური, — სამოთხის მგზავსი კუთხეა. მთვარეს ნათლით მოეფინა მთელი ოთახი და ნაგავი და ლაქები ოთახისა რალაც ზღაპრულ სიმშვენიერედ, სურათ-ხატებად გარდაექმნა. კარებთან ნაყარი ბზე, ჩალაბულა ისე ბჰყვრილებდნენ, როგორც ძვირფასი ნათალი ქვები და ყველა იქ მყოფი საგანი ციმცემებდა — მოძრაობდა სარკმლიდან შემოსულ სუნნელოვან ნიავისაგან. ამას უფრო ამშვენებდა და ალამაზებდა ის ღიღი სიხარული, რომელიც იმ ვაჟ-

კაცის სახეზე გამოკრთოდა, რომელიც მუდამ მხიარულად იღიმებოდა, უყვარდა სიცილი და ტანჯვა კი ეჯავრებოდა. იმან ეხლა იპოვა ის, რაც დაჰკარგა, გადააბა ის, რაც მას გაწყვეტილი ეგონა, და ამისათვის განუსაზღვრელად ჰხარობდა. ქალი კი ამ ამომავალს მზის სხივებს ისე არ გაუხარებია, ცხოვრებას მისთვის ძლიერი დალი დაესვა; ტანჯვას მის სულის სიღრმემდის ჩაეღწია და პირველს ბედნიერს წუთს ასე უცბად ვერ გაექარვებინა და ეს ტანჯვას გულიდან ვერ ამოეგლიჯა.

მის ტუჩებს ღიმილი არ მიჰკარებია, როდესაც ეუბნებოდა:

— თქვენ სთქვით: „ამ უცნაურს გზას დაადექო!“ ეს ერთად-ერთი-ლა დაბრჩენოდა. თქვენ კარგად იცით, რომ მე ყოველგან გზა ხსნილი მაქვს. იმ ფრინველს, რომელიც მალლა ჰფრინავს და კარგად ჰგალობს, ყოველთვის გზა ხსნილი აქვს. მაგრამ მე თვითონ კი არც არავინ და არც არაფერი მინდოდა იმის მეტი, რომ ჩემს ბაგეთ შეესვენათ ყოველ-დღიურ ძალდატანებულ ღიმილისაგან და აგრეთვე მსურდა ჩემი თვალთამხედველობა გამესწორებინა, რადგანაც ჩემი ცხოვრება თან-და-თან ბუნდოვანდებოდა, ინისლებოდა და ცხოვრება აუტანელი გახდა ჩემთვის იმ წუთიდან, რა წუთიდანაც თქვენ გაჰქრით.

— თქვენ! — გააწყვეტინა ლაპარაკი ყვედრებით.

— მე წავედი იქ, სადაც შემეძლო სრულიად ჩუმად ვყოფილიყავი და ცხოვრებისათვის ნაკლებად მეცქირნა. მართლაც-და, ისე დიდხანს ვტრიალებდი თქვენს საზოგადოებაში, რომ მივეჩვიე მუდამ ჩემი თავისთვის მეთქვა, რასაც დავინახავდი: ეს იმას უნდა ვუჩვენო მეთქი! თუ გავიგონებდი რასმეს: ამას ვუამბობ იმას! თუ ცხოვრებაში რაიმე სიმძნელე შემხედებოდა, ვიტყვოდი: ამას იმისთვის აღვასრულებ! თუ რაიმე სიამოვნება — იმას გავუნაწილებ მეთქი! რაც აზრი, ფიქრი მომადგებოდა, ვიტყვოდი: ყველაფერს იმას გავუზიარებ! ყველა სიმღერაზე ვიტყვოდი: იმას ვუმღერი მეთქი!.. ასე რომ, როდესაც თქვენ აღარ სჩანდით, აღარ ვიცოდით, რა მექნა, ვისთვის და გამეზიარებინა ყოველივე ეს! თქვე უღმერთონო, რატომ არ მითხარით, რომ ეს მხოლოდ გამოცდა იყო? მაშინ ჩემს

თავს აღარ ვეტყვოდი: იმის მეტად აღარასოდეს მეთქი. ზოგჯერ კიდევაც გისაყვედურებდი: ადამიანმა სხვის ცხოვრებაში ფეხი შესდგას, იქ ადგილი დაიჭიროს და მერე კი სამუდამოდ დაანებოს თავი! მიიპყროს მთლად ვისიმე ყურადღება, მისით იმედოვნებდეს და იგი სამუდამოდ დასტოვოს! ქვეყანაზედ იმის მეტი აღარავინ ეპიტნავენოდეს, დაუახლოვდეს, დაუმეგობრდეს და მერე ხელი ჰკრას და უკუ აგდოს იგი?!. ღმერთო ჩემო! განა არ ვიცი, რომ ამდენი არ უნდა ვილაპარაკო, მაგრამ ისეთ დიდხანს ვიყავ ხმა-ჩაკმენდილი, გაჩუმებული, გული ისე ბოლმით აივსო, რომ ეხლა, როდესაც ჩემთან დაბრუნდი, ჩემთან ხარ, ყოველისფერს ვიტყვი... შენ იყავ ჩემი თვალის სინათლე, გულის სიხარული, ბაგეთა ღიმილი, მთლად ჩემი ცხოვრების გვირგვინი—დამამშვენებელი, ურომლისოდაც ცხოვრება ჩირადაც აღარ მიღირდა. ცხოვრებამ ფასი დაჰკარგა ჩემს თვალში.

შენ იყავ ჩემი მიზანი, რომლისაკენაც მიისწრაფოდნენ: ოცნება, ფიქრი და გონება, იყავ ძალა ჩემის სიმღერებისა, როდესაც ვმღეროდა! შენ იყავ სიხარულის სხივად, როდესაც გავიღვიძებდი და უკანასკნელ სურათ-ხატად, რომელიც აღიბეჭდებოდა ხოლმე ჩემს თვალებზედ ძილის წინ წუთში!.. უცბად... საღლაც გაჰქრით! თავი დამანებეთ! მე რა უნდა მექმნა ამ შემთხვევაში? თავი მომეკლა? შენ კარგად იცი, რომ მე ღვთის მოყვარე ვარ, მან მომანიჭა სიცოცხლე. ღმერთთან ბრძოლა არ შეიძლება... ამასთან დედა მყავს... დები... მაშასადამე, სიცოცხლე საჭირო იყო.

მხოლოდ იქ, სადაც შემეძლო ჩუმად ვყოფილიყავ, ძალდატანებით არ მეღიშნა და რაც შეიძლებოდა ნაკლებად დამენახა სიცოცხლე... მე წამოველ ყველასათვის უცნობ სამშობლო ქვეყანაში და იმით მაინც ვგრძნობდი ჩემს თავს ბედნიერად, რომ შემეძლო თავისუფლად ამომესუნთქა, გული და გონება შემესვენებინა. იგი გული აღარაფერს აღარ გრძნობდა და ორს სიტყვას იმეორებდა: აღარ არის!.. თავი გამანება!.. ამ დროს ქალმა საშინელი მწარე ქვითინი ამოუშვა, იგი კი განუსაზღვრელის სიხარულით ეუბნებოდა:

— ეხლა ხომ აქა ვარ? მე ხომ შენს ახლო ვარ! დაიმ-
შვიდე გული, რომელიც არ ჩუმდება და სტირის. ეს განა
შესაძლებელია? შესაძლებელია, რომ ასე განუსაზღვრელად
გყვარებივარ, მე კი, სულელს, ფიქრადაც კი არ მომსვლია ეს!
მე ვეჭვობდი!.. და კინალამ სრულიად არ დავკარგე იმედი...
კინალამ ჩემმა ამპარტავნობამ არ იმსხვერპლა შენი უმანკოება
და ჩვენი ბედნიერება?!. ნაკურთხი იყოს ის წუთი, როდესაც
მე შენს საძებნელად გამოვემართე!

— ნაკურთხი იყოს ყოველი ის წუთი, რომელიც ჩვენ
გვაახლოვებდა ერთმანეთთან! შემდეგ ვაჟ-კაცმა დაუწყაო თხოვნა:

— აღსდევ, სინათლეზედ გამოდი. შენ სრულიად დაჩრ-
დილული ხარ და კარგად ვერ გხედავ. იქნება მთვარის შუქის
ბრალია, რომ ასეთი გამხდარი და გამოცვლილი მეჩვენები?
მე არასოდეს თავს აღარ დავანებებ, ოღონდ კი ჩემი ყვავილი
ნუ დაქცნება. რამდენა ხანია არ მინახავხარ და შენი სიმღე-
რა არ გამიგონია. შენი სიმღერები — ეს ის ფრთებია, რომლის
საშუალებითაც ავფრინდებოდი ხოლმე ჩემს „მე“-ზედ მალლა,
ანკარა წყაროა, რომლის საშუალებით უფრო სპეტაკდებოდა
და მალდებოდა ჩემი გული და სული. იქნება რომელიმე
სიმღერა იმღერო? გახსოვს, შენ რომ გიყვარდა? იმღერე!

— კარგი, მიუგო მან.—მე ვგრძნობ გულში ზღვას ჰანგე-
ბისას და მინდა მადლობა გადავუხადო ღმერთს, შენი თავი
რომ დამიბრუნა იმისთვის და აგრეთვე შენ, რადგან არ დამა-
ნებე თავი! ადგა მაშინვე, ხელი - ხელს გადახვიეს და მივიდა
გაღებულ ფანჯარასთან, რომლიდგან მოჩანდა მოკაშკაშებული
ცა. სწორედ ამ დროს მოესმა ხრინწიანი ხმა:

— იქნება ესურთ სამოვარი მოგართვათ?

შეშინებულმა თავი მალლა აიღო და დაინახა დივანთან
მდგომარე გიტლია მოკლე კაბაში და დაგლეჯილ ზედა-ტანით:
გიტლიამ გაისწორა გძელი შავი თმა და გაიმეორა:

— იქნება გინდათ სამოვარი მოგართვათ?

იგი გრძნობდა, რომ გონება სრულიად ერეოდა და შე-
შინებულმა წამოიყვირა:

— საჭირო არ არის, მადლობელი ვარ! მე არაფერი მსურს.

გიტლია ოთახიდან გავიდა. ოთახში სრული სიჩუმე იყო. მას კი ეძინა და სიზმარს ჰხედავდა... სინამდვილე კი ის იყო, რომ მან სრულიად დასტოვა...

ლამაზი, მოხდენილი, მაღალ საზოგადოებაში მიღებული და ამასთან, უექველია, მხიარული, იგი სცხოვრობს სადღაც, მხოლოდ კი არა ამისთვის, ამ ქალისათვის. ქვეყნიერობაზედ არსებობს არამც თუ მარტო ფიზიკური სიკვდილი, არამედ სხვანაირიც. იგი სცხოვრობს სადღაც და, უექველია, ბედნიერად, ამისთვის კი იგი მკვდარია. და ეხლა იმ ქვეყნიდან მოსული ძილში ელანდება და სთხოვს მას: „იმღერე“-ო. მას ამისი სიმღერა ძალიან უყვარდა და ეს იყო მიზეზი, რომ ესე ძლიერ შეიყვარა ეს არსება.

სიმღერა ამ ქალისათვის ულეველი განძი იყო, იგი თვით ღვთაებისაგან ანთებული ვარსკვლავი იყო, მის შუბლზედ გაბრწყინებული და ამასთან ფარი, რომელიც მის სუსტს გულს მუდამ ჰფარავდა.

მაგრამ როდესაც იგი ამის ცხოვრებიდან განქრა, ამავე დროს განჰქრა მასში ის სულის აღფრთოვანება, აღტაცება, რომელიც წინად ამკობდა. ამ დღიდან მისი მდიდარი ჰანგები, ხმებიც განშორდნენ. დიდის მწუხარებისაგან და უბედურობისაგან დაბნედილი გული სამარისებურ სიჩუმეს, სიცარიელეს-ლა წარმოადგენდა. სიმღერის სურვილიც კი მოუჩლოუნგდა. იგი უცბად გამოეცხადა ძილში და სთხოვა: ემღერა! და მისმა სიზმარში მოჩვენებულმა თხოვნამაც-კი აღადგინა მასში ის, რაც უკვე დამარხული ჰქონდა.

ხშირად ღმერთი სამუდამოდ წავგართმევს ხოლმე, რაც ჩვენთვის ძვირფასია და მხოლოდ ერთი წუთით სიზმარში მოჩვენებით-ლა დაგვიბრუნებს...

დადგა ფანჯარასთან, ცას და დედა-მიწას თვალი მიაგლმოავლო, ჩამოშვებულ ხელების ბითები ერთმანეთში მაგრად გადააწნა და მის გულიდან მსწრაფლ ამოჩქებდა სიმღე-

რათა ნაკადული—ხმების ზვირთები. როგორც წითელმა ცხელმა სისხლმა, მისმა სიმღერამ ისე ამოიჩქეფა მის გულის ტკივილებიდან, რომელიც არც ერთს წუთს არ უცხრებოდა, რადგან არც ერთი წვეთი განმკურნავი ნივთიერებისა არა ხვდებოდა მას.

იგი სიმღერა კი არა, არამედ გულიდან ამონაზვირთი ხმა იყო, მხოლოდ კი გახვეული საუცხოვო მშვენიერების ფორმაში. ამ ხმათა ძალით იგი კაცობრიობას ამცნობდა ქვეყნიერების იმ სიმართლეს, ჭეშმარიტებას, რომელიც მწუხარებაშია დაფარული. ყველაფერი შეიძლება შეცდომად გვეჩვენებოდეს, მხოლოდ იგი (სიმართლე ჭეშმარიტება) არს სინამდვილე; ყველაფერმა შეიძლება გვერდი აგვიქციოს და მხოლოდ იგი არ მოგვატყუებს, ყველაფერი წარმავალია, მხოლოდ იგი რჩება უცვლელად. მომღერალი ქალი დამღეროდა საზოგადოდ მწუხარებას და ამავე დროსვე თავისს საკუთარს მწუხარებასაც. იგი თავის ძლიერის და გამსჭვალავს ხმით ჰფენდა მიდამოს ყოველდღიურს ვარაშს ცხოვრებისას. ეს ხმა საესე იყო საშინელის ტანჯვით. პირველად მალლა ჰაერში დაწკრილებდა, ხატავდა რა განუსაზღვრელ სასოწარკვეთილებას, შემდეგ დაეშვა ძირს და დედამიწას მოეფინა.

ამ დროს როხლია რილასთვისაც დაფუსფუსობდა სახლში და თან ლანძღავდა თავის ქმარს. ცოტას ხანს შესდგა და წაიტუტუნა:

— ეს რას ნიშნავს?

მენდელ შაპირიც, რომელიც გარეთ გასვლას აპირებდა, შესდგა და გაიმეორა:

— ეს რას ნიშნავს?

ერთს წუთს ყურს უგდებდნენ, შემდეგ როხლიამ ჩუმად უთხრა:

— გავიდეთ გარეთ, იქიდან უკეთ გავიგონებთ.

სწორედ სასწაული მოხდა! როხლია მშვიდად და წყნარად ელაპარაკებოდა თავის ქმარს. გამოვიდნენ გარეთ. როდესაც ბნელს დერეფანში გადიოდნენ, იმ დროს სწორედ მომღერალი

ქალის კარებთან დედამიწაზედ რალაცა გაენტხა. ეს გიტლია იყო, მაგრამ მათ იგი ვერ შენიშნეს. გარეთ გავიდნენ და ზე-ზელა ყურს უგდებდნენ.

მენდელიმა თავი გააქნია და სთქვა:

— ასე მშვენიერად ის ქალი მღერის.

— ძალიან კარგად მღერის, სთქვა როხლიამ და თან დაუ-უმატა:

— აი ბედნიერი ეგ არის! ამოდენა ბრილიანტები და ამისთანა მშვენიერი ხმა!

ამავე დროს თვალები მალლა აიღო და ჩასჩურჩულა ქმარს:

— ხედავ, მენდელი, რა მშვენიერი მთვარეა?!

მენდელიც კარგად ჰხედავდა მთვარეს და იგი, ყოველთვის მმოძრავი, ეხლა გაქვავებული უძრავად იდგა, ზემოთ იყურებოდა და სიმღერას ყურს უგდებდა.

ამ დროს მეორე სახლში პატივცემულს ხაიმ ციგლერს და მის ცოლს მალკას თავი დაენებებინათ დავთრისათვის, აელოთ მალლა თავი და, რადგანაც მუდამ ერთმანეთის თანახმა ცოლ-ქმარნი იყვნენ, ერთხმად წამოიძახეს:

— ვილაცა საუცხოვოდ მღერის!

უნდოდათ ანგარიში განეგრძოთ, მაგრამ რალაცა უშლიდა მათ, ციფირებს რევდნენ და აზრები ეფანტებოდათ. ადგნენ და გარეთ გამოვიდნენ. ერთის წუთის შემდეგ მალკამ უთხრა:

— ვიცი ვინცა მღერის; მე უკვე ვიკითხე. ეს ისეთი დიდი ვინმე მომღერალია, რომელსაც სიმღერისათვის ბევრს ფულებს აძლევენ. ასე მშვენიერად მღეროდეს და ამავე დროს დიდს ფულებსაც აძლევდნენ! აი, ბედნიერება თუ გინდა, ეს არის!

— თუ ბედნიერია, მაშ ასე მოწყენილის, სევდიანის კილოთი რად მღერის?

ჰკითხა ხაიმმა. მალკამ ამოიოხრა:

— მაგისი ხმა მე შიგ გულში მხვდება.

— მე კი მგონია, რომ მისი ხმა ცამდის ადის. ხედავ, მალკა, რა მშვენიერად ანათებს მთვარე?

სიმღერა უცბად შესწყდა. არც ერთმა მსმენელთაგანმა არ იცოდა, თუ რად შესწყდა ასე მსწრაფლად სიმღერა. იგი ქვი-თინმა, მწარე ტირილმა შეაწყვეტინა. მომღერალმა ქალმა თავი ძირს დაჰხარა და ხელები სახეზე მიიფარა. რამდენმამე წუთმა გაიარა. მერე ისევ მალლა აიღო თავი, რომელიც ცრემლებით იყო მორწყული.

ის ტკივილი, რომელიც აქამომდე მომღერალ ქალის გულს აწევებოდა, როგორც ეტყობოდა, ამ ცრემლებში და ხმებში განქარვებულიყო, ვინაიდან, როდესაც სიმღერა მეორედ გაისმა, მაშინ მომღერალის ხმაში ღრმა ტრაგიზმი აღარ იხატებოდა. ეს მშვენიერი არტისტი-ქალი და მასთან უბედური დედაკაცი ცრემლთა-ფრქვევით მღეროდა თვის ბედის-წერაზე, ბედნიერებაზე, რომელიც ზვირთთა ჩქეფას განეფანტა—თან წაეღო, ოცნებით აგებულს სასახლეზე, რომელიც ეხლა მტვრად ჰქცეოდა—დანგრეოდა. მღეროდა თავის გულზე, რომელიც ასე დიდხანს ქანაობდა აბლაბუდის ძაფზე, შემდეგ ჩამოწყდა იქიდან და ეხლა თვის სევდიანს სიმღერაში ემდურის და სჩივის იმას, რომ ძაფი გამოდგა მხოლოდ აბლაბუდათ. იგი სიმღერა ეხლა ამოყვირილს, ანგარიშ-მიუტყემელს ხმას კი არ წარმოადგენდა, არამედ გრძელს მუსიკალურს ფრაზებს, ბუღბუღლისებურ მიხლაკნილ-მოხლაკნილ სტვენა-სიმღერას; მასში იხატებოდა მრავალი კითხვები, რომლითაც იგი მიმართავდა ცას, და ოხვრა, რომელსაც იგი მიდამოს უგზავნიდა. იგი სიმღერა დარდით და ვარძით რწყავდა, ვითარცა მდინარე, იმ სოფლის საეაჭრო მოედანს...

მოედნის გარშემო სახლებიდან სანთლის სინათლე გამოციმციმებდა. მცხოვრებნი ბანებზე გამოსულიყვნენ სახლებიდან და ისე სულ-განაბულნი ყურს უგდებდნენ მის სიმღერას. რალამაც დაარღვია მათი მყუდროება, მაგრად ჩაკეტილი კარები გააღებინა და გამორეკა იგინი სუფთა ჰაერზე. ქუჩის ბოლოსაც თავები მთვარისაკენ აეშვირათ ბაღის ნარგიზებს და გულ-დასმით

თითქოს იგინიც ყურს უგდებდნენ ამ სიმღერას. ბაღჩის წინაც რომ კაცი იჯდა უძრავად, იმანაც დაიწყო ყურის გდება, თუმცა დაწყებისათნავე არ გაუგონია სიმღერა, სმენად გადაიქცა. რამდენიმე წუთის შემდეგ ხელები პირზე მიიფარა და საშინელი ქვითინი ამოუშვა გულიდან. ეს მისი პირველი ცრემლი იყო, თავის შეილის გვამზე დაცვივნული. ამავე დროს აიღო თავი მაღლა და დაინახა მაღლა აღმართული ჯვარცმა. იგი უცქეროდა ჯვარცმას და თანაც სიმღერას ყურს უგდებდა. იქვე ხეებთან ამოფარებულმა დედაკაცებმაც წაიტუტუნეს ერთმანერთში:

— მაღლობა ღმერთს! მაღლობა ღმერთს! იტირა! ქკუი-დან აღარ შეიშლება!

ერთმა მათგანმა კი შენიშნა:

— ეს სიმღერის ბრაღია! ვისაც ასეთი ხმა აქვს, იგი ხომ მეფეა, როგორც უნდა, ისე იმოქმედებს ადამიანზე. აი ბედნიერება ეს არის! რა ხმით დაუჯილდოვებია ღმერთს!

პატარა ქობში დაგლეჯილს ლოგინში მწოლარე დამბლა ქალის მეტის-მეტი სიცხისაგან დახრაკული ტუჩებიც ამას იმეორებდნენ:

— ბედნიერი!

ამანაც იცოდა, თუ რა ფასი ადევთ კარგს მომღერალს ქალებს, რომელთა გზა ია-ვარდითაა მოფენილი და ფერადის ნამითაა მორწყული. იცოდა, თუ რა აღტაცებით და ტაშისკვრით ეგებება საზოგადოება ასეთს ადამიანს. ეტყობა, რომ ეს მომღერალიც ახალგაზდა ქალია, მისი ხმა ასეთი მდიდარი და მიმზიდველია. მდიდარიც უნდა იყოს!.. რა ბედნიერია!.. მაგრამ ამავე დროს მისი სიმღერა რად არის ასეთი გულ-ჩამწყვეტი და სევდიანი? იგი დედის ნანასავით მოქმედობს ადამიანის დაწყლოლებულს გულზე.

იგი თვალებს თან და-თან მაღლა-მაღლა იწევდა, წინად იგინი სავენი იყვნენ სასოწარკვეთილებით, ზიზლით, სიბრაზით და ბოლოს კი მისმა თვალებმა დაინახეს მაღლა ამართული ჯვარცმა და მთვარით მოსილი მისი ელვარება.

სიმღერა კვლავ შესწყდა. ვერცხლის ფრად მოსილს არე-მარეზე სრული მყუდროება დამყარდა. ყველა სახლის წინ გაჩუმებულები უძრავად იდგნენ ადამიანების ლანდები და სახლებიდან გამომქვრეტი სანთლებიც თავისის ციმციმით ამას იხვეწებოდნენ:

— კიდევ იმღერე, იმღერე!

მომღერალი სდუმდა. უცბად მაღლა აიხედა და ჯვარცმა დაინახა. დიდხანს იდგა ასე გაჩუმებული და ფიქრობდა. მისი თვალები შორს, ძალიან მაღლა იცქირებოდნენ, იმ წერტილამდე, რომლის იქით კაცის თვალისთვის ყოველივე მიუწდომელია. მისი მდიდარი და ამასთანავე დაჩაგრული გული შორს, მისი ტანჯვის გამოჰრკვეველ მიზეზისაკენ მიილტვოდა.

როდესაც განაგრძო მან სიმღერა, მაშინ ჰაერში ისეთი განუსაზღვრელი მუდარება მოეფინა, რომ მან მთლად ცა და დედამიწა მოჰფინა...

ამ წუთს მან იგრძნო, რომ მის კაბას ვილაციის ხელები ეხება და ვილაციის თავი აწვება მას. დაიხედა ძირს და დაინახა თავის ფეხებ წინ პატარა არსება.

იგი გიტლია იყო, რომელიც ჩუმად შეიპარა ოთახში და როგორც მორცხვი ციციუნია, კედელ-კედელ მიიპარებოდა მასთან და ამოეკრა მისს მუხლებს. მომღერალმა დაჰხედა და, თავისი ხელი დაადო მას თავზე. ბექდის ზურმუხტის თვალმა მწვანე ცეცხლივით აიეღვარა ჰაერში და მისმა თეთრმა ხელმა გაანათა მის შავ ხუჭუქიან თმის კულულებში. უფრო მხურვალე ვედრება-მუდარება გაისმა ჰაერში; მუდარება, რომელსაც დედამიწა უგზავნიდა ცას: ყოველივე წყლულის განკურნებაზე, ცოდვათა მოტევებაზე, სინათლის, სიბნელის გაფანტვაზე, სასოწარკვეთილთათვის იმედის მინიკებაზე, დავრდომილთა და ჩაგრულთა მფარველობაზე და ბოლოს სიმღერისა და ცხოვრებისათვის ძალის მიცემაზე მათთვის, ვისი ბაგენიც მოღალეულნი და ნატყენნი არიან სიტყვებით და ძალდატანებით ღიმილით.

კარების წინ მდგომი როხლია ჩუმათ ამბობდა:

— მინდა, ჩემო მენდელი, შენ შეგირიგდე: ასეთი მშვენიერი ყოფილა ქვეყნიერობა და მასში თურმე ასე მშვენივრად მღერიან და განა ღირს-ლა ჩხუბი და დავიდარაბა!

მენდელმა, რომელსაც მთელი სახე უთრთოდა მეტის მღვლევარებით, შეხედა თავის ცოლს და განცვიფრდა, რომ ამ წუთს მისი თვალები ისეთივე ზეციურ მტრედის ფერნი იყვნენ, როგორც იმდროს, როდესაც იგი ოცის წლისა იყო.

იქვე მეორე სახლის წინ ხაიმ ციგლერი ეუბნებოდა თავის ცოლს:

— მალკა! მოდი და ობუხოვსკისას კვირა კი არა და ერთი თვე დავაცადოთ ვალის გადახდა?

— სჯობს, ხაიმო, ორი თვე დააცადო, — უპასუხა მალკამ და რადგანაც იგინი კეთილ განწყობილნი და თანახმა ცოლქმარნი იყვნენ, ამისათვის ერთსა და იმვე დროს აიხედეს მალა ცისკენ და წაილაპარაკეს:

— დიდი არს უფალი!

მომღერალს ქალს ისე ეგონა რომ, მისი ხელი, რომელიც დადებული ჰქონდა გიტლიას თავზედ, მის გულის-ცემას გრძნობდა. თვალები ძირს დახარა. ეს ვინ არის? რა მოჩვენებაა? გიტლია ისევ მუხლ მოდრეკილი იდგა, წინ სინათლისაკენ წამოიწია სხეულით, გასწორდა და პირისახე კი მობრუნებული ჰქონდა მთვარისაკენ; გულზედ ხელებ დაკრებილი, სამოთხისებურ ნეტარებით აღვისილი დიდი თვალები აღტაცებულის ღიმილით აღისფერ ტუჩებზედ — იგი საუცხოვო ლამაზ ქალად გარდაქმნილიყო, იგი ჰგავდა უზომო ლოცვით გატაცებულ და ექსტაზში შესულ ქმნილებას. მომღერალმა ქალმა ძლივს მოაშორა თვალი ამ თვისს მსმენელს და გარშემო მიმოავლო თვალები.

მთვარის შუქზედ ყოველ სახლის წინ იდგნენ უტყვი, უძრავი, ადამიანთა ლანდები და სახლების ფანჯარებიდან გამომკრთალნი სანთლები თავის ციმციმით თითქოს ემუდარებოდნენ მას:

— იმღერე, იმღერე!

იგი კვლავ მღეროდა. იგი შეიპყრო ადამიანთა გულის დამონავეების იმ გრძნობამ, რომელიც ამ ჰანგთა და ხმათა მე-

ფეთ, უბედურობის დროს, მალლა, ძალიან მალლა აიყვანს ხო-
ლმე. ამ უბედურს ადამიანში არტიტმა გაიღვიძა და უფრო
მეტად გაუღვია მას სულის სიმაგრე, გამბედაობა. ხელოვნების
ღმერთამ აიღო. მისი დაკოდილ-დასერილი გული, შეასხა მას
ფრთები და აღიყვანა იგი მალლა, ძალიან მალლა მის ცრემლთა
და ტანჯვათა მოშორებით, და იმ სიმაღლიდან ამ ადამიანთა
სოროთა გროვას—სოფელს დამღეროდა სიმღერას ნუგეშისას,
მხნეობისა და ძალისას.

პატარა და ვიწრო უსუფთაო ქუჩაზედ. ნუგეშის ღიმმა
აუთამაშა პატარა ბავშვს სახე, რომელსაც ეს არის ეხლა მო-
ეხსნა ზურგიდან კართოფილით სავსე მძიმე ტომარა და ეხლა
ქაქანი, ტვირთისაგან შეწუხებული და მკენესარე, იჯდა იქვე
ხის გალავანთან და ხელში კი პურის ყუა ეჭირა. რამდენიმე
წუთია, რაც პური პირთან ჰქონდა მიტანილი, მაგრამ კი არ
სჭამდა, თუმცა ამავე დროს მშიერი იყო. რილათიც იყო იგი
გაკვირვებული, თუმცა თვითონაც კი არ იცოდა—რითი. ასე
მშვენივრად არის არე-მარე განათებული. ვილაცა ასე ხმა მა-
ლლა მღერის და ყველა სახლებზედ მალლა კი მოსჩანს ჯვარ-
ცმა, რომელიც ვერცხლის ფრად ელვარებს და ბრწყინავს. პა-
ტარამ,—სიმბოლომ კაცობრიობისამ, რომელსაც ერთის წუ-
თით მოეხსნა ზურგიდან თვისი უზარ-მაზარი ტვირთი,— იგრძნო
შეღავათი და ერთს წამს წელში ტკივილებს აღარ გრძნობდა,
თვისი გამხმარი ზურგით მიჰყუდებოდა ხის გალავანს, თავი
მალლმა აელო, მის სახეს მთვარის სხივი შესთამაშებდა, ღიმი-
ლით მალლა იცქირებოდა და ასე ყურს უგდებდა სიმღერას.

არტიტი ქალი კი მღეროდა.

ად. სოლოდაშვილი.

მ. გოჯიასა.

თარგმნილი ივ. პოლუმორდვინოვის მიერ

ახალ ბინაზედ ილიამ მშვიდათ დაიწყო ცხოვრება და ახალ სახლი - პატრონებს როგორღაც მალე შეეწყო. დიასახლისს ტატიანა ვლასოვნას ეძახდნენ. ჩიტსავით მალხაზმა და დაუღალავად მოქიქიკე მოლაპარაკე ტატიანამ მეორე-მესამე დღესვე უამბო ილიას მთელი თავიანთი ცხოვრება.

დილით, როცა ილია თავისს ოთახში ჩაისა სვამდა, დიასახლისი ფართუკ აფარებული და მკლავებამდის დაკარწახებული ხელებით ცქრიანებდა სამზარეულოში, დრო გამოშვებით პირ მომცინარი გამოჩნდებოდა მის კარებში და ეუბნებოდა:

— მე და ჩემ ქმარს სიმდიდრე გვაკლია, მაგრამ განათლებულნი და ინტელიგენტნი კი ვართ... მე პროგიმნაზიაში ვსწავლობდი და ჩემი ქმარი, ასე გასინჯეთ, კადეტების კორპუსშიაც კი სწავლობდა, თუმცა არ დაუმთავრებია სწავლა. ჩვენ გამდიდრება გვინდა და გავმდიდრდებით კიდევც... შვილები არა გვყავს, — შვილებზედ ძალიან ბევრი ფული იხარჯება, საქმელებს მე თითონ ვაკეთებ, ბაზარში მე დავიარები, უსუფთაო საქმეებისთვის კი გოგო მიჭირავს მანეთ ნახევრად თვეში, იმ პირობით, რომ თავის სახლში იცხოვროს, იცით რა ყაირათიანი ვარ და რამდენს ვანარჩუნებ თვეში? — გაჩერდე-

*) იხ. „მოამბე“ 2-რე № რი.

ბოლა კარებში, შეირხევდა ხუჭუჭა თმას და თითებზედ ჩამოს-
თვლიდა:

— სადილის გამკეთებელი დედაკაცი — სამი მანათი. ამა-
ზედ იაფად ხომ ვერ დავიჭერდი? ახლა შენახვაც შეიდი...
ათი!.. სამი მანათისას მოიპარავდა თვეში — ეს ცამეტი! იმის
ოთახი თქვენ მოგაქირავეთ — ეს თქვენი თვრამეტი! აი რა და-
მიჯღებოდა მზარეული!.. მერე: ყველაფერს, რაც საჭიროა
ოჯახში, ბევრსა ვყიდულობ ერთად: ერბო — ნახევარი ფუთი,
ფქვილი — ერთი ტომარა. შაქარი — ერთი თავი და სხ... ყველა
ამაზედ ერთ თორმეტ მანეთს მაინც ვიგებ თვეში... ეს — სამი
თუმანი! სადმე, რომ მემსახურნა, — პოლიციაში, თუ ფოჩტაში
მზარეულის სამყოფს თუ ვიშოვნიდი... ესლა კი... მე არაფრად
ვუზივარ ჩემ ქმარსა და თავიც მომაქვს ამითი! აი როგორ უნ-
და ცხოვრება, ყმაწვილო, გვიყურეთ და ისწავლეთ...

ქალი ეშმაკურად შეხედავდა ილიას თვისი მკვირცხლი
თვალებით და ვაჟი დარცხვენით თავს დაიღებდა და გაიღი-
მებდა. ილიას მოსწონდა კიდევ ქალი და თან პატივის ცემასაც
ჰგრძნობდა მისდამი. დილით გამოიღვიძებდა თუ არა ილია,
ქალი ბზრიალებდა კიდევ სამზარეულოში და თან პატარა, პირ-
ნაყვავილარი გოგოც ახლდა ხოლმე, რომელიც ყველაფერს
შიშით და უსიცოცხლოთ უყურებდა. საღამოობით, შინ როცა
დაბრუნდებოდა, კარებს ისევ ქალი გაუღებდა ხოლმე, მაგრამ
ამ დროს კი სუფთათ და კოპწიათ იყო გამოწყობილი, სახეზედ
ღიმი უკრთოდა და ირგვლივ სასიამო სუნს ავრცელებდა. თუ
ქმარი შინ იყო, ის გიტარას დაუკრავდა და ცოლი წკრიალა
ხმით დამღეროდა, ან არა და დურაჩკას თამაშობდნენ — კოცნა
ზედ. ილიას ყოველი მათი ლაპარაკი და მიბრუნ-მობრუნებაც
კი ესმოდა თავისს ოთახში. მის ყურთ ხშირად სმენიათ სიმთა
ჟღერა, ხან მხიარული, ხან მგრძნობიერი, ქალადის რახა-რუხი,
მაგიდაზედ გაცხარებული რომ დაანარცხებდნენ და ხანგრძლივი
პროშტიც. მათი ბინა ორი ოთახიდამ შესდგებოდა: ერთში
იძინებდნენ და მეორე, რომელიც ილიას ოთახს ამოჰკვროდა
გვერდში, მათი სასადილოც იყო, სასტუმროც და საღამოობით

იქ ისხდნენ და დროს ატარებდნენ... დილით ამ ოთახში ფრინველები კიკიკი გაისმოდა. კივჭავი და საყა ჩიტი ერთმანეთს აღარ აკლიდნენ და, თითქოს გაჯიბრებულანო, მხიარულად მღეროდნენ, გულწითელა ხნიერსავით მედიდურად ჰბუზლუნებდა და ქრატუნებდა განუწყვეტლივ. დრო გამოშვებით ამ საერთო უღივილ-ხივილში ჭვინტას მშვიდი და დაფიქრებული სიმღერა გაისმოდა.

ტატიანას ქმარი, კირიკ ნიკოდიმიჩ ავტონომოვი, როცა ხუთი, ექვსი წლის, მალალი, სრული ტანისა, დიდ ცხვირა და კბილებ ჩაწავებული ახალგაზდა ყმაწვილი კაცი იყო. კეთილი და მუდამ მომცინარი სახე ფერიმჰამლებით და მეჭექებით ჰქონდა სავსე, მისი უფერული და უმარილო თვალები მუდამ მშვიდათ და აულეღვებლივ იყურებოდნენ. მოკლეთ შეკრეტილი წითელი თმა ეკლებსავით ჰქონდა მალლა შეშვერილი და მთელს მის ვეებერთელა სხეულში რაღაც მოუხეშავი და სასაცილო გამოიხატებოდა. სიარულით ნელა და დინჯათ დადიოდა და პირველ შეხვედრის უმაღვე რილატისთვის დაეკითხა ილიას:

— შენ მომღერალი ჩიტები არ გიყვარან?

— მიყვარან...

— იქერ ხოლმე?

— არა... — მიუგო გაკვირვებულმა ილიამ. — უბნის ზედამხედველმა კი ცხვირი აიწია და ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ ისევ დაეკითხა:

— არც წინათ იქერდი?

— არც წინათ ვიქერდი.

— არასოდეს?

— არასოდეს...

აქ კი კირიკ ავტონომოვმა მედიდურად ჩაიციხა და უთხრა:

— ალბათ, არა გყვარებიან, თუ არასოდეს არ გივლია იმათ კვალზედ და არ გიქერია... მე კი მიყვარან და კიდევ ვიქერდი ხოლმე ჩემ ჯეელობაში; კორპუსიდანაც კი ამისთვის

გამომავდეს. ეხლაც დიდის სიამოვნებით ვსდევდი, მაგრამ არ მინდა უფროსებთან თავის შერცხვენა. რადგან ფრინველების სიყვარული თუმცა საძრახისი არ არის, პირ-იქით, კეთილ შობილური გრძობაცაა, მაგრამ მათი დევნა და მათ კვალზედ სირბილი კი დარბაისელ კაცს არ შეჰფერის... შენ ადგილას კი რომ ვყოფილიყავ, უსათუოდ ჭივჭავეებს დავიწყებდი დევნას. კარგი და მხიარული ჩიტია... ჭივჭავზედ ნათქვამია ღვთის ჩიტიაო...

ავტონომოვი ლაპარაკობდა და ოცნებით შეჰყურებდა ილიას სახეში; ლუნგევი კი რასაც მეტს უგდებდა მას ყურს, მეტსა და საძაგლად ჰგრძობდა თავსა. ჰღელავდა. ბოლოს უცბათ გაუელვა თავში: ფრინველების დაქერაზედ რომ მელოპარაკება, სიტყვას ხომ არაფერზედ მიკრავსო. მაშინ კი შეუერთა ილიას გული და ყურები დასტკვიტა, მაგრამ ავტონომოვის წყალ-წყალა თვალები რომ დაინჰხა, დამშვიდდა; მან პირველ შეხვედრის უმაღვე გადასწყვიტა—უბნის ზედამხედველი უბრალო და კეთილი გულის კაცია და ეშმაკობა არა აქვს-რაო. ილიამ ზრდილობიანათ გაიღიმა და არა უთხრა-რა. კირიკ ავტონომოსს, როგორც შეეტყო, მოეწონა მდგმურის მორცხვი სახე და სიმშვიდე, მან გაიღიმა და ხელახლად დაიწყო ლაპარაკი:

— როდისმე საღამოთი ჩაიზედ გვეწვიე... ჩვენ უბრალო ხალხი ვართ და მოურიდებლად შეგიძლიან მოსვლა... ქალაქს ვითამაშებთ — დურაჩკასა... სტუმრები იშვიათად თუ გვეწვევიან ხოლმე და სულ მარტინი ვართ. სტუმრის მიღება სასიამოვნოა, მაგრამ სტუმრებს გამასპინძლება უნდათ და ეს კი ბევრი ვერაფერი სესარგებლოა, რადგან ამისთანა გამასპინძლება ყოველთვის ძვირად ჯდება ხოლმე.

რაც უფრო მეტს უკვირდებოდა ილია მათ მშვიდს, ერთგვარ ცხოვრებას, მით უფრო მეტად მოსწონდა სახლი-პატრონიც და მათი ცხოვრებაც. ყველაფერი სუფთად, კობტად და საღათ ჰქონდა მოწყობილი, ყველაფერი მშვიდათ და უხმაუროდ ჰკეთდებოდა და როგორც ეტყობოდა, ცოლ-ქმარს ძალიან უნდა ჰყვარებოდათ ერთმანეთი. კაპწია და მოძრავი

ქალი მხიარულ ფრინველს წყალ-წყალას წააგავდა, მხოლოდ მისი ქმარი კი—მოუხეშავ და მუდამ მშვიდ, დარბაისელ გულ-წითელას. საღამოობით ქალაქიდან რომ დაბრუნდებოდა ილია, დაჯდებოდა თავის ოთახში, ყურს უგდებდა ცოლ-ქმარის ლაპარაკს და თან ჰფიქრობდა:

— აი როგორ უნდა ცხოვრება...

და შურიტა და ოხვრით მიეცემოდა იმ ოცნებებს, რომელიც ამისთანა წუთებში უფრო გაუცხოვლდებოდნენ ხოლმე... ოჰ, როდის იქნება გავხსნა პატარა დუქანი, მის გვერდით პატარა, სუფთა ოთახი მოვირთო, გავიჩინო მომღერალი ფრინველები და დავიწყო ჩემთვის დინჯი, მშვიდი და უშფოთვარი ცხოვრება... კედლის იქით კი ტატიანა ვლასოვნა ქმარს უამბობდა—რა ეყიდნა ბაზარში, რამდენი დაუხარჯნა და როგორ ეყაირათნა. ქმარი ყრუდ იცინოდა და აქებდა.

— ჩემო ჭკვიანო! ჩემო, კარგო იაღონო... მოდი ერთი გაკოცო...

მერმე ქმარი მოჰყვებოდა რაც მოხდენილიყო იმ დღეს ქალაქში, სადა და რისთვის შეედგინა ოქმები, პოლიცმეისტერს რა ეთქვა, როგორ დაეკრა თავი და სხვა... ხშირად იმის თათბირსაც მიეცემოდნენ—თუ ვინიცობაა მოლოდინი აგვისრულდა და მართლა აღმატება მივიღე სამსახურში, სახლის გამოცვლა დაგვჭირდება თუ არაო.

ილია იატაკზედ წამოგორებული უგდებდა ყურსა და უცბათ მისთვისვე გაუგებარი სევდა მოაწვებოდა გულზე, სუნთქვა შეეკვროდა და პატარა ცის-ფერი ოთახი ვიწროდ და სულის შემხუთად ეჩვენებოდა—მოუსვენარის თვალით დაუწყებდა მას თვალიერებას, თითქოს სულის შეკვრის მიზეზს ეძებსო, და როცა იგრძნობდა, რომ ამ სიმძიმეს და სევდას ველარ მოვითავსებ გულშიო — ან ოლიმპიადასკენ გარბოდა ანა რა და ქუჩებში ხეტიალს მოჰყვებოდა ხოლმე.

ოლიმპიდა, რაც დრო გადიოდა, უფრო მეტს უტოლობდა მისგან, იკვნეულობდა და უფრო მეტს ებუზღუნებოდა. დღითი-დღე ხმებოდა, თვალები ჩაუცვივდნენ, ჩაუბნელდნენ და ხელები

დაუწვრილდნენ — რაც ილიას მეტად არ მოსწონდა, მაგრამ ყველაზე ძლიერ ილიას უფრო ის არ მოსწონდა, რომ ბოლოს დროს ქალი სინიდისზე და ღმერთზე ბევრს ლაპარაკობდა და მონასტერში მონაღონად ცხოვრებას ეპირებოდა. ილიას მისი მაღალი აზრები და ლაპარაკი არ სჯეროდა, რადგან კარგათ იცოდა, რომ ოლიმპიადა უვაჟაკოდ ვერ გასძლებდა და მათ არშიყობასა და ალერსის სურვილს ვერ ჩაიკლავდა გულში.

— ჩემთვის ნუ ილოცავ, თუ ვინიცობაა აგისრულდეს ნატვრა, — უთხრა ერთხელ ოლიმპიადას დაცინვის კილოთი, — ჩემ ცოდვებს მე თითონ მოვუვლი...

ქალმა შიშით და ნალველით შეხედა...

— ილია, მაგეებით ხუმრობა არ ვარგა...

— მეც ვგრე მგონია...

— მაშ არა გჯერა, რომ ავასრულებ ჩემ სიტყვებსა?... კარგი... ცოტა დამაცადე... და დაიჯერებ.

— მჯერა, რატომ არ დავიჯერებ? არიან ისეთი ადამიანნიც, რომელთაც ჯიბრით მოლოზნათ შესვლაც კი შეუძლიათ...

ოლიმპიადა ძლიერ გაუჯავრდა ილიას ამაზე და ხუმრობა გაშვებით, კაი ჩხუბი და კინკლაობა მოუვიდათ.

— რას ამაცობ, შეუბედურო, შენა? — ჰღრიალებდა ქალი თვალების ბრიალით. — დაიცა... როგორც გინდა იქიმებოდე შენი ამაცობით, დრო მოვა, მოიხრები. კავსავით მოიხრები! ან არა და რითი მოგაქვს თავი? სილამაზით და ჯეელობით? ეგ სილამაზეც და ჯეელობაც წარმავალი გახლავთ, ჩემო კარგო, წარმავალი... მალე გამოგეცლება ფეხ-ქვეშ ნიადავი და გველსავით დაიწყებ მუცელზე ხოხილს, მოწყალეებასავით მოითხოვ ალერსს, მაგრამ გამკითხი კი არ გეყოლება...

ქალი უსაყვედურებდა და თვალები ისრე გაემსნენ სისხლით, რომ კაცს ეგონებოდა, აი საცაა ცრემლსავით გადმოსჩქეფს მის თვალთავან წმინდა და გახურებული სისხლით. ჩხუბისა და ლანძღვის დროს ოლიმპიადა არასოდეს არ მოავონებდა ხოლმე პოლუექტოსს, მაგრამ იმ დროს კი, როცა კიდ გუნებაზე იყო, — ძველებურად სულ იმას ურჩევდა — დაივიწყე

და ეცადე არ მოგაგონდეს ხოლმეო. ლუნევს აკვირვებდა ქალის ამისთანა თავდაჭერილობა და ერთხელ როგორღაც ჩვეულებრივ კინკლაობისა და ლანძღვის შემდეგ დაეკითხა:

— ლიბა! რისგან არის, რომ როცა ივინები და ილანძღები, ერთი სიტყვითაც კი არ მომაგონებ ხოლმე პოლუეკტოსსა?

ქალმა დაუფიქრებლივ მიუგო:

— იმიტომ, რომ ეგ არც ჩემი საქმეა და, თუ გინდა მართალი გაიგო, არც შენი. რახან ვერ დაგიჭირეს, — ალბად, რომ ეგრე ყოფილა საქირო. შენ ამ საქმეში იარალი, დამსჯელი ხელი იყავ და არა ძალა... იმის დახზობა შენ თითონ არ გინდოდა, შენვე არ მითხარი? მაშასადამე, შენგნით, შენის ხელით დაუსჯია მხოლოდ ღმერთსა და შენ აქ არაფერ შუაში ხარ...

ილიამ დაუჯერებლად გაიცინა.

— რა იყო? — დაეკითხა ქალი.

— არაფერი... მე გავიფიქრე, თუ კაცი რეგვენი არ არის, უსათუოდ გაღლეტილ-გაცვეთილი და გაიძვერა უნდა იყოს მეთქი... ხა, ხა, ხა! სუყველაფერს გაამართლებს... ოღონდ კი საქირო იყოს ეს იმისთვის... გამტყუნებითაც ყველას გამტყუნებს...

— არ მესმის მე შენი ლაპარაკი, — მიუგო ოლიმპიადამ თავის-ქნევით.

— რა არის აქ გაუგებარი? — დაეკითხა ამოოხვრით ილია და მხრები შეიშმუშნა — პირიქით, უბრალო და ადვილი გასაგებია ყველასთვის. მე აი რას გეუბნები: მაჩვენე მე ისეთი რამ ცხოვრებაში, რასაც შეურყევლად და შეუდრეკლად შეეძლოს დგომა; დამისახელე ისეთი რამ, რის გინდა გამტყუნება, გინდა გამართლება არ შეეძლოს როგორღემე ჭკვიან ადამიანსა... აბა მიპოვნე მაგისთანა რამ! ვერ მოგართვით... მაგისთანას ვერაფერს ვერ იპოვნე... სუყველაფერი ჭრელია... ადამიანის სულიც ჭრელია... დიაღ!

— არ მესმის, — ცოტა სიჩუმის შემდეგ გაიმეორა ქალმა.

— მე კი ასრე მესმის, რომ სწორედ ამაში გახლავთ გამოხსნართული კვანძი... და კიდევ ეს არის, რომ სულს გვიხუთავს და ცხოვრებას გვიფუჭებს..

ერთხელ როგორღაც, ერთს ჩხუბსა და კინკლაობის შემდეგ, ილია ოთხი თუ ხუთი დღე აღარ წავიდა ოლიმპიადასთან და მეხუთე დღეს მოულოდნელად შემდეგი ბარათი მიიღო მისგან.

„მშვიდობით, ჩემო კარგო, ჩემო ტკბილო ილოჯან, მშვიდობით მეთქი გეუბნები და სამუდამოდ გეთხოვები. ტყუილად ძებნას ნუ დამიწყებ—სულ ერთია ვერ მიპოვნა. პირველ გემითვე წავალ ამ დაწყევლილ და დაკრულვილ ქალაქიდან: აქ იყო, რომ სული გავისრისე სამუდამოდ. მივდივარ შორს და არასოდეს აღარ დავბრუნდები,—ნურც იფიქრებ ჩემზე და ნურც მოლოდინი გექნება ჩემი. სიკეთისთვის მადლობას გიხდი გულით და ავის დავიწყებას ვეცდები. ერთი კიდევ უნდა გითხრა რამე: სხვა არა გეგონოს-რა, ახალგაზდა ანანინს მივსდევ, რომელიც დიდი ხანია მემარშიყებოდა და მეუბნებოდა—დამლუბავ თუ არ გამომყვები და ჩემთან არ დაიწყებ ცხოვრებასაო. აგერ, როგორცა ჰხედავ, მეც დავსთანმხდი: სულ ერთია. ჩვენ ეხლა ზღვისკენ მივდივართ იმ სოფელში, სადაც ანანინს თევზთ-ნადირობა, აქვს გამართული. საცოდავი ტუტუცია ცოტა. მეუნება, თუ გინდა, ჯვარიც გადავიწეროთო. მშვიდობით! ასე მგონია სიზმარში გხედავდი, გავიღვიძე და ყველაფერი გაჰქრა მეთქი. შენც მაპატიე... რომ იცოდე, როგორ მიკვნესის გული..! გკოცნი, ერთად ერთო ადამიანო. ნუ იამაყებ ხალხის წინაშე: ჩვენ სუყველანი უბედურნი ვართ. მეც მოვიხარე, დავყუჩდი და თითქოს სახრჩობელაზედ მიჰყავთო, ისრე მიმძიმს გული. ოლიმპიადა შლიკოვისა. ფოშტით პატარა ამანათს გიგზავნი—შიგ ბეჭედია—ჩემ სანახსოვროდ ატარე, გეხვეწები. ოლ. შ.“

ილიამ წერილი წაიკითხა და ტუჩები მოიკენიტა. მერმე მეორედ, მესამედ გადაიკითხა. რაც უფრო მეტს ჰკითხულობდა, უფრო მეტად მოსწონდა ეს ბარათი,—საწყენიც იყო და საამაყოც ამისთანა უბრალო სიტყვების კითხვა. ილია უწინ არც

კი დაჰფიქრებია იმ კითხვას თუ რამდენად ძლიერად ვუყვარ-
ვარ ოლიმპიადასაო, მაგრამ ეხლა ჰხედავდა, რომ ქალს ძლიერ
და წრფელად ჰყვარებოდა და ამისთანა წერილის კითხვა ამაყურ
სიამოვნებას უბადავდა გულში. მაგრამ ეს სიამოვნება მის გულ-
ში რიდაცის დანაკლისის და მეგობრის დაკარგვის გრძნობას
უთმობდა ადგილს, და აგერ ეხლა დაჰფიქრდა კიდევცა სად უნდა
წავიდეს და ვის მიჰმართოს ხოლმე ეხლა იმ შავსა და ბნელს
წუთებში, როდესაც სევდა მოაწვება გულზედ და ქვეყნის ყურე-
ბაც კი მოსწყინდება? ოლიმპიადა ნათლად წარმოუდგა თვალ-
წინ, მოიგონა მისი გაშმაგებული ალერსი, მისი ჭკვიანი, დალაგე-
ბული ლაპარაკი, ხუმრობა და უფრო მოუკვდა გული, უფრო
მაგრად ჩაესო გულში სინანულის და დანაკლისის გრძნობა. ის
ეხლა ფანჯრის წინ იდგა და შუბლ შექმუხნილი ბაღში გა-
დიყურებოდა, სადაც გამეფებულ სიბნელეში ჩუმად ირხეოდ-
ნენ ხე-ყრუის ბუჩქები და არყის კანათსავით წვრილი ტოტე-
ბი ჰაერში ჰქანაობდენ. კედლის იქით გიტარის სიმნი ჟღერ-
დნენ და ტატინა ვლასოვნას მალალი სიმღერა გაისმოდა.

„დაე ეძებონ ძვირფასი თვლები,
ზურმუხტ-ლ ჯები; იაგუნდები...“

ილიას ოლიმპიადასაგან მოსული წერილი ხელში ეჭირა
და ჰფიქრობდა:

— მეუბნებოდა ჯიუტი ვარო... და შენ გამაბედნიერეო,
მაგრამ, აგერ წავიდა... როგორც ეტყობა, დიდათ ვერ გამიბე-
დნიერებია...

თავს დამნაშავედ იგულებდა ილია, კაეშანი და სიბრა-
ლოული სულს უხუთავდნენ და ყელში ეჩრებოდნენ.

„მე სხვა არ მინდა, ჩემი ბეჭედი
კინდ ზღვის ძირიდან მომიტანევი...“

გაისმოდა კედლის იქით. ბოლოს უბნის ზედამხედველმა
გულიანად გადიხარხარა და მომღერალმა სიცილ-კისკისით სამ-
ზარეულოში გამოირბინა, მაგრამ აქ კი უცბათ გაჩუმდა. ილია
ჰგრძნობდა, რომ დიასახლისი აქ სადღაც, ახლო, მის ზურგს

უკან უნდა მდგარიყო, მაგრამ უკან შემობრუნება და შემობედვა არ უნდოდა, თუმცა კარგათ იცოდა, რომ კარი ყურამდის ღია იყო. მას ყური წაეგდო თავის ფიქრებისთვის, იდგა უნძრევლივ, გარინდებული და ნათლად ჰხედავდა მარტოობა როგორ იცვავდა და გული როგორ უყუჩდებოდა. თანჯრის იქით ხეები ისევ ისე ჰქანაობდნენ და ლუნევს ეგონა, დედამიწას მოვშორებივარ და ცივსა და ბნელ ჰაერში მივცურავო.

— ილია იაკოვლევჩი! ჩაის არ მიირთმევთ?— გამოეხმაურა დიასახლისი.

— არა...

თანჯრის იქით ზარის მძლავრი გუგუნე გაისმა; მისი ხშირი ხმა რბილად შეეხო სარკმლის შუშებს და ოდნავ შეაშფოთა იგინი... ილიამ პირჯვარი გადისახა, მოაგონდა, დიდი ხანია ლოცვაზე არა ვყოფილვარო და გაეხარდა, რომ წასასვლელი შემთხვევა იპოვნა...

— ლოცვაზე მინდა წავიდე, — მობრუნდა კარებისკენ და დაუმატა ილიამ. დიასახლისი შიგ შუა კარებში იყო გაჩერებული, ხელებით კარების წირთხს ეყრდნობოდა და ცხადის ცნობის-მოყვარეობით უყურებდა ილიას სახეში. ილიამ, თითქოს შერცხვა მის დაშტერებითი ყურებისა და თითქოს ბოდიშს იხდის ქალის წინაშე, წაილაპარაკა:

„დიდი ხანია ეკკლესიაში აღარა ვყოფილვარ“...

— ჰო, კარგი! მაშ ცხრა საათისთვის მოგიმზადებთ სამოვარს.

ეკკლესიაში მიმავალი ილია, ახალგაზდა ანანინზე ჰფიქრობდა, რომელსაც კარგად იცნობდა. ეს იყო მდიდარი თევზით მოვაჭრეს სულ უმცროსი შვილი. — მისი ფერმკრთალი, გამხდარი სახე და ცისფერი თვალები ეხლაც თითქოს თვალწინ უდგა ილიას. ყმაწვილი დიდი ხანი არ იყო, რაც გაჩნდა ქალაქში და იმწუთშივე ქეიფსა და დროს გატარებას შეუდგა.

„აგერ თურმე როგორა სცხოვრობს ხალხი, — ჰფიქრობდა ილია დანადვლიანებული. — მიმინოსავით ჯერ ფრთებიც არ შეეუსხავს და სულთქოს კი იჩენს“...

ეკლესიაში ილია ბრახმორეული და შავი ფიქრებისგან შეშფოთებული შევიდა და იმ კუნჭულში გაჩერდა, სადაც კანდელის ასანთებათ კიბე მიედგათ.

„უფალო შემეწყალო“, — ჰგალობდა მარცხენა გუნდი. ვილაცა ბიჭი ტყუილად სცდილობდა დიაკვნის ყრუ და ხრინწიანის ხმისთვის ხმის შეწყობას — მას ვერასგზით ვერ მოეხერხებინა ესა და მისი შეუხამებელი კივილი მსმენელს ყურს უჭრიდა. ეს საძაგელი გალობა უფრო აჯავრებდა ილიას და ბიჭის გალახვის, დასჯის სურვილსა ჰგვრიდა. კუნჭულში გახურებული ფეჩისაგან ცხელოდა და ნატისუსალი იდგა. ილიას ვილაცხნიერი, სალოფ წამოსხმული დედაკაცი მიუახლოვდა და ბურტყუნით წაელაპარაკა:

— თქვენი ადგილი არ დაგიჭერიათ, ყმაწვილო...

ილიამ გადახედა მის ძვირფას კვერნის წამოსასხამს და ხმა-ამოუღებლივ დაუთმო ადგილი, მაგრამ გუნებაში კი წაიბურტყუნა;

— „ვაჭრებს ეკლესიებშიაც კი საკუთარი ადგილები აქვთ“...

პოლუექტორის მოკვლის შემდეგ, ეს პირველი შემთხვევა იყო ეკლესიაში წასვლისა და მოაგონდა თუ არა ესა, საოცრად შეაყრიალა. ჩადენილ ცოდვაზე ფიქრმა სუყველატერი დაავიწყა, და თუმცა არ შაშინა, გული კი მაინც დაუძიმა და დაუღონა...

— უფალო! შემეწყალო... — წაიჩურჩულა ილიამ და პირჯვარი გადაისახა.

მგალობელთა გუნდმა მხიარულად და მწყობრისათ დაიწყო გალობა. დისკანტები საგალობლის სიტყვებს მკაფიოდ და აშკარად ამბობდნენ და მათი სუფთა, წკრიალა ხმები გუმბათის სიღრმეში წხიარულად და ტკბილად მოჟღარუნებდნენ; ალტნი დაჭიმულ სიმსავით ცახცახებდნენ და მათი განუწყვეტელი ხმის ბგერით დაბადებულ ფონზედ, რომელიც ჩანჩქარსავით მოსჩუხჩუხებდა, დისკანტნი ჰკრთოდნენ და მზის სხივებსავით ეთამაშებოდნენ მის სუფთა და ანკარა წყალს. ბანის ძლიერი და მქუნი

ნოტები დიდებულად ირხეოდნენ ჰაერში და ბავშთა გალობას მხარს აძლევდნენ; დრო-გამოშვებით ტენორის ძლიერი და ლამაზი ხმა გამოკრთებოდა, გამოიჭრებოდა ხმათა საერთო დუდილიდან და ბავშვთა წკრიალა გალობა კვლავ შეითამაშებდა, კვლავ გაბრწყინდებოდა და გუმბათის სიბნელისაკენ აღიმართებოდა, საიდანაც შემოქმედი ხელებ-გაპყრობილი და დაფიქრებული მლოცველთა გუნდს დიადურად დაჰყურებდა; ხმათა ტალღანი და საკმევლის ბოლი მიისწრაფოდნენ მისკენ და გარს ეხვეოდნენ—ის კი, კაცს ეგონებოდა, გუმბათის სივრცეში დასცურავს და მაღლა, ჰაერის სიღრმეში მიისწრაფვისო. აგერ გუნდის გალობა შეერთდა, ცალ-ცალკე გამოძახილი ხმები შესისხლხორცდნენ, შეკავშირდნენ და ერთად შედუღებულნი წითლად და ვარდისფრად გამომყურალ ღრუბლებს დაემსგავსნენ, რომელნიც მზის ჩასვლისას მის უკანასკნელ სხივებში იწვიან და საკუთარის მშვენიერებით და სილამაზით დამტკბარნი სდნებიან ჰაერში...

როცა შესწყდა გალობა და მისგან გამოწვეული ხმები მიკვდნენ და გაჰქარწყლდნენ ჰაერში, ილიას ღრმა, მაგრამ მსუბუქი ოხვრა ამოსქდა გულიდან. მან მეტად მსუბუქად იგრძნო თავი: ის ეხლა არც შიშსა ჰგრძნობდა, არც სინიღისის ქენჯნას და აღარც სულის იმ მშფოთვარ მდგომარეობას, რომელიც ეკკლესიაში შეჰყვა თანა. ილია ეხლა სცდილობდა კიდევ, მაგრამ მაინც ვერ შეეჩერებინა ფიქრი თვის ცოდვაზე. გალობამ თითქოს შეუმსუბუქა სული, შეღავათი მისცა და გული გაუსპეტაკა. ასეთი მოულოდნელი ცვლილება მას თითონ არა სჯეროდა, მაგრამ სინიღისის მუდმივ ქენჯნას ეძებდა და ვეღარ ჰპოულობდა თავის გულში.

„ერთიც ვნახოთ დიასახლისი შევიდეს ჩემს ოთახში და შემთხვევით ფულებს წააწყდეს?“

ილია ელვასავით გავარდა ეკკლესიიდან, ჩაჯდა პირველ შეხვედრილსავე ეტლში და შინისაკენ გასწია. გზაში ეს ფიქრი მოსვენებას არ აძლევდა.

„წაწყდეს... მერე რა? ისინი ხომ არ დამაბეზლებენ, მხოლოდ მიითვისებენ ჩემ ფულებს და ამით გათავდება საქმე“...

მაგრამ იმ აზრმა, რომ არ დამასმენენ და მხოლოდ მიითვისებენ ჩემ ფულებსაო, უფრო მეტად ააღელვა ილია, ის ჰგონებოდა, რომ თუ მართლა მოხდა ყველა ეს, ის ამ ეტლითვე წავიდოდა პოლიციაში და ყველაფერში გამოსტყდებოდა. არა, მას არც უნდა და არც შეუძლიან მუდმივ წოწიალში და უსუფთაო, მოუსვენარ ცხოვრებაში გაატაროს თავისი სიცოცხლე, იმ დროს, როცა სხვები მისივე საშინელი ცოდვით შეძენილ ფულით იფარფაშებენ და მშვიდობიანად, სუფთად მოაწყობენ თავიანთ ცხოვრებას. ამ აზრმა გააცოფა და გააშმაგა ილია. ეტლი რომ გაჩერდა, ჩამოხტა, მძლავრად ჩამორეკა ზარა და კრიჭა მოჭერილი მუშტებ მოკუმშული ელოდა, როდის გამიღებენ კარებსაო.

კარები ტატიანა ვლასოვნამ გაუღო.

— უჰ, რა ძალიან ჩამორეკეთ ზარა!.. რა დაგემართათ?—
შესძახა შეშინებულმა ქალმა და თვალები დააშტერა.

ილიამ ხმა ამოუღებლივ ხელი ჰკრა ქალს და ტყვიასავით შევარდა თავისს ოთახში, მაგრამ შესვლისთანავე იგრძნო, რომ ტყუილად ეშინოდა და ტყუილად ჰღელავდა. ფულები ფანჯარასთან კედელში ჰქონდა დამალული და ზეიდან პატარა ბურტყელი ჰქონდა მიკრული. ასე რომ ვისმეს ხელიც კი რომ ეხლო იმ ადგილისთვის, ბურტყელი უსათუოდ უნდა ჩამოშორებოდა კედელს. ეხლა კი—აგერ ცხადათა ჰხედავდა მიხაკის ფერ კედელზე პატარა თეთრ ლაქას.

— ავად ხომ არა ხართ?— ეკითხებოდა შეშფოთებული დიასახლისი კარებიდან.

— დიად... ცოტა უქეიფოდა ვარ... მაპატიეთ: ხელი გკარით რგონი...

— ეჰ, რა უშავს... მოიზმინეთ... მეეტლეს რამდენი უნდა მივცე?

— რამდენიმე... მიეციფ, თუ ღმერთი გწამთ...

ქალი ცქრილით გავარდა კარში და ილია იმ წუთსვე კედელს ეცა, გამოიღო ფული, ხელში შეატყო, რომ სრულად იყო, ჯიბეში ჩაიდო და თავისუფლად ამოისუნთქა... ეხლა რცხვენოდა კიდევ თავისი შიშისა. ბურტყლი სასაცილოდ და სულელობად მიაჩნდა...

— ღვთის წყრომაა...— გაიფიქრა ილიამ და გულში ჩაი-
ტინა. კარებში ისევ გამოჩნდა ტატინა ვლასოვნა.

— შეეტლეს აბაზი მივეცი, — დაიწყო აჩქარებით ქალმა. —
რა დაგემართათ, თავ-ბრუ ხომ არ დაგეხვათ?

— ვიდექი ჩემთვის ეკლესიაში... და უცბად...

— ლოგინზე მიწეკით პატარა ხანს, — უთხრა ქალმა და
შემოვიდა ოთახში. — წამოწეკით, რას მერიდებით... მეც აქ
დავჯდები... მარტოკა ვარ, — ქმარი სამსახურში წავიდა, კლუბ-
ში...

ილია ლოგინზედ ჩამოჯდა და ქალი ოთახში ერთად ერთ
სკამზედა.

— შეგაწუხეთ, — დარცხენილი ღიმილით წარმოსთქვა
ილიამ.

— არა უშავს-რა, — მიუგო ტატინა ვლასოვნამ და მოური-
დებლად ჩააშტერდა სახეში, სიჩუმე ჩამოვარდა. ილიას ვერ
მოეხერხებინა ლაპარაკი — არ იცოდა რაზედ ელაპარაკნა და ქალ-
მა კი ხანგრძლივი თვალების ჩაშტერების შემდეგ საოცრად
დაიწყო ღიმილი.

— რა იყო? — დაეკითხა ლუნევი და თავი ჩალუნა.

— ვსთქვა? — დაეკითხა ქალი.

— სთქვით...

— კაი მსახიობი ვერა ყოფილხართ, ყმაწვილო, აი რას
გეტყვით!

ილია შეკრთა და აღელვებულმა ქალს გადახედა.

— დიახ, ვერა ყოფილხართ კაი მსახიობი. რის ავადმყო-
ფი, რის უქეიფობა, რას ამბობთ? თქვენ სრულიადაც არა ხართ
ავად! ისა სთქვათ, რომ დღეს უსიამოვნო წერილი მიიღეთ?
მე თითონ დავინახე, მე...

— მართალია მივიღე. — ნელის ხმით, ფრთხილად მიუგო ილიამ.

ფანჯრის იქით ფოთლებმა გაიშრიალეს. ქალმა გაიხედა და ისევ მოუბრუნდა ილიას.

— ქაჩი იყო, ან ფრინველი იქნებოდა. გინდათ, ჩემო კარგო მდგმურო, გამიგონოთ რას გეტყვით? მე თუმცა ყმაწვილი ვარ, ჭკუა და გამოცდილება მაინც არ მაკლია...

— ბრძანეთ, რაც გნებავთ, — სთხოვა ლუნევმა და ცნობის-მოყვარეობით გადახედა ქალსა.

— აი რას გეტყვით, — დაიწყო დარბაისლურად დიასახლისმა, — აიღეთ ის წერილი, გაფხრწეთ და გადაადგეთ. თუ უარი შემოგითვალათ, ჭკვიანი ყოფილა და კარგიც უქნია, დიად, რადროს თქვენი დაქორწინებაა? მატერიალურის მხრით თქვენ ჯერ ვერა ხართ უზრუნველყოფილი, და ვისაც მატერიალური ძალა არ მოსდევს, ჯვარიც არ უნდა დაიწეროს. თქვენ ჯანსაღი ახალგაზდა ყმაწვილი ხართ და ბევრი მუშაობა შეგიძლიანთ, ამასთანაც თქვენ ლამაზი ხართ და შეგიყვარებენ... თქვენ კი თქვენი სიყვარულით მოიცადეთ ჯერა. იმუშავეთ, იშრომეთ, ივაჭრეთ, ფული მოაგროვეთ, ეცადეთ გაათართოვოთ თქვენი საქმე, დუქანი გაიღეთ და როცა პატარას გამაგრდებით წელში, მაშინ დაქორწინებაზედაც შეგიძლიანთ ფიქრი... ყველა ამის მოხერხება კი თქვენ არ გაგიჭირდებათ: მსმელი არა ხართ და მოქეიფე, თავშეკავებული ხართ და მარტო-მარტო ხართ, არავინ გაგაჩნიათ..

ილია ყურს უგდებდა თავ ჩაღუნული და გულში იღიმებოდა. მას ხმა მალლა და მხიარული ხარხარი უნდოდა, მაგრამ თავს იკავებდა.

— თავს კი ნუ ჩამოჰქინდრავთ, — გაჭოცდილი კაცის კილოთი ეუბნებოდა ტატიანა ვლასოვნა. — გაივლის ცოტაოდენი დრო და ადვილად მიგავიწყდებათ ყველა! სიყვარული ადვილად მოსარჩენი სენია. აი მე თითონ გათხოვების წინ ისე ვიყავე სამჯერ შეყვარებული, რომ მეგონა თავს არ ვიცოცხლებ მეთქი, მაგრამ აგერ, როგორცა მხედავთ, ცოცხალიცა ვარ და

მშვენიერადაცა ვგრძნობ თავსა. როცა დავინახე, რომ ხუმრობა გაშვებით გათხოვების დრო მოვიდა მეთქი, უსიყვარულოდაც კარგათ გავთხოვდი...

ილიამ შეშინებულსავეით უცბათ ასწია თავი და ქალს შეხედა.

— რა იყო? მერე შევიყვარე ქმარი... ქალს, ხშირად მოხდება, რომ ქმარიც შეუყვარდება ხოლმე...

— ე. ი როგორ?—თვალე დაჭყეტილი დაეკითხა ილია. ტატიანა ელასოვნამ მხიარულად გადიკისკისა.

— გაგეხუმრეთ... მაგრამ მართალს გეტყვით, შეიძლება საქმრო არ უყვარდეს ქალსა. მისთხოვდეს და მერმე შეუყვარდეს...

და ქალმა ისევ მორთო განუწყვეტელი ჭიკჭიკი და თვალების ელვარება. ილია გულ-დადებით უგდებდა ყურსა, დიდის ცნობის მოყვარეობით და პატივის ცემით ათვლიერებდა მის პატარა, მაგრამ კოპწია მოყვანილობას და უკვირდა რა პატარაა, ჭკვიანი, საიმედო და კაჟსავეთ მაგარიო...

„აი ამისთანა ცოლთან არ დაიკარგები“,—ჭფიქრობდა ილია. მას ძალიან მოსწონდა, რომ მის წინ განათლებული, ქმრიანი სუფთა ქალი, და ნამდვილი ქალბატონი იჯდა და მასთან არა თუ თავი არ მოჰქონდა, „თქვენობითაც“ კი ელაპარაკებოდა. ამ აზრმა მადლობა ქალისადმი აგრძნობინა და როცა დიასახლისი წამოდგა წასასვლელად, ილიაც წამოხტა, თავი დაუკრა და უთხრა:

— დიდათა გმადლობთ, რომ თავი გამიყადრეთ და თქვენის მუსაიფით დამამშვიდეთ...

— დაგამშვიდეთ? ფრხილათ!—აქ ჩაიცინა ქალმა, ლოყები წამოუწითლდა და ცოტა ხანს დაშტერებით უყურებდა ილიას.

— მშვიდობით.. დრომდის!—როგორღაც ეშმაკურად უთხრა ქალმა და გაქკრიალდა ოთახიდან.

რაც დღე გადიოდა, უფრო მეტად მოსწონდა ილიას ავტონომოვების მშვიდი ცხოვრება და დღითი-დღე შური ეზრდებოდა გულში. პოლიციელები მას არა თუ არ მოსწონდნენ, ეჯავრე-

ბოდნენ კიდევ, რადგან ბევრს ბოროტებას ჰხედავდა იმათგან ცხოვრებაში, მაგრამ კირიკიკი უბრალო, კეთილი და უეშმაკო მუშა კაცად მიაჩნდა. ის სხეული იყო და ტატიანა სული; ქმარი იშვიათად იყო ხოლმე სახლში და დიდი მნიშვნელობაც არა ჰქონდა ოჯახში. რაც დრო გადიოდა, ტატიანა ვლასოვნა უფრო და უფრო გულს უსწორებდა ილიას და თავისუფლად ასაქმებდა კიდევცა. ხან შეშას დააპოზინებდა, ხან წყალს მოატანინებდა, ან წყლის გადაქცევას შესთხოვდა. ილია სიამოვნებით უსრულებდა ყველა თხოვნას და შეუმჩნევლად ყველა ამის გაკეთება მის მოვალეობათ გადაიქცა. მაშინ დიასახლისმა გოგო დაითხოვა და მარტო შაბათობით დაიბარებდა ხოლმე.

ხანდახან ავტონომოვებს სტუპრები ეწვეოდნენ ხოლმე, — ბოქაულის თანაშემწე კორსაკოვი, გამხდარი და გძელ უღვაშა კაცი, რომელიც შავ სათვალეებს ატარებდა, მსხვილ პაპიროსებს ეწვოდა და ჭირივითა სძაგდა მეეტლეები. კორსაკოს დამშვიდებით არ შეეძლო მათზედ ლაპარაკი. მივიდოდა თუ არა ვისთანმე, დაიწყობდა:

— ისე არავინ არღვევს რიგსა და წეს-წყობილებას, როგორც მეეტლეები, — ამბობდა ხოლმე კორსაკოვი. — იმათ-თანა თავხედი მხეცები ძნელათ თუ შეგხვდებიან სხვები. ფეხით მოსიარულეს ადვილად ჩააგონებ რიგისა და წყობილების პატივის ცემას, ამისთვის საკმარისია მხოლოდ რომ პოლიცმეის ტერმა გამოსცეს ბრძანება: „ქვეით მიმავალნი მარჯვენა მხრით უნდა მიდიოდნენ და ზეით მომავალნი მარცხენა მხრით“ საკმარისია! ამ დღის უკან ქუჩაში რიგიც იქნება და წყობილებაც. მაგრამ მეეტლე? შენ არ მომიკვდე, რომ ვერაფერი ბრძანებით ვერ შეაწვოთო.

მეეტლეებზედ მას მთელი დღე შეეძლო ლაპარაკი და ლუნევს მისი სხვა საგანზედ ლაპარაკი ჯერ არც კი გაეგონა. თავშესაფარის ზედამხედველი დაიარებოდა კიდევ — გრიზლოვი, ჩუმი და შავ-წვერა კაცი. მას ძალიან უყვარდა ბოხის ხმით მღერა და მისი ცოლი — სქელი და მოსული ტანის დედაკაცი,

სულ ერთიანად შეუქამდა ხოლმე ტატიანა ვლასოვნას კანფეტებსა და სანუკვრებს, რისთვისაც ავტონომოვის მეუღლე პირს უკან ყოველთვის ღიანძღავდა ხოლმე.

— ფელიცატა ეგოროვნა ჯიბრით მიშვრება მე მაგ ოინსა! უსათუოდ უნდა გაანადგუროს თუ ტკბილ რასმეს მოჰკრა თვალი...

დაიარებოდა კიდევ ალექსანდრა ვიკტოროვნა ტრავკინისა, თავისი მეუღლით. ეს ქალი მაღალი, მაგრამ სუსტი ტანისა, დიდ-ცხვირა და მოკლე თმიანი დედაკაცი იყო. ჭყეტელა და მუდამ მყვირალი—ისე საოცრად იხოცავდა ცხვირსა, რომ ადამიანს ეგონებოდა, პირკალსა ჰხევენო. ქმარი კი ჩურჩულით ლაპარაკობდა, —რადგან ყელი სტკიოდა, — მაგრამ შესვენება კი არ იცოდა ი მამაცხონებულმა და ხშირად მთელის საათობით განუწყვეტლივ სისინებდა. ის კარგათ შეძლებული კაცი იყო, აქციზში მსახურებდა და რაღაც საქველ-მოქმედო საზოგადოებაში წევრად ითვლებოდა კიდევ. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ ისა და მისი ცოლი მუდამ ქველმოქმედებაზედ ლაპარაკობდნენ.

— ჩვენ საზოგადოებაში რა ამბავი მოხდა...

— მაშა, მაშა, — წამოიყვირებდა მისი მეუღლე.

— მოგვივიდა თხოვნა, რომელშიაც შემწეობას თხოვლობდნენ...

— მე გეუბნებით ქველმოქმედობა მხოლოდ აფუქებს და რყენის ხალხსა...

— ცოლი იწერებოდა: ქმარი მომიკვდა, სამი წვრილი შვილი დამრჩა და ლუკმა პური არა მაქვს, რომ მშიერი ბავშვები გავაჩუმოო...

— როგორც ყოველთვის...

— მისცეს სამი მანათი...

— მე არაფერი მწამს მაგ ქვრივებისა! — შესძახა მედიდურად ალექსანდრა ვიკტოროვნამ.

— ჰო და, ცოლი მეუბნება — მოდი, წავალ და ჩემის თვალით ვნახავ იმის გაქირვებასაო.

— მერე რა აღმოჩნდა? ქმარი მოჰკვდომოდა ხუთი წლის წინად, ეს ერთი!

— შეილი სამიკი არა, ორი ჰყავდა, ეს ორი.

— როგორ მოგწონთ, ჰა?

— გარდა ამისა თითონ ჯანსაღია!

— აქ კი ვეცი. ხომ არა გნებავს სასამართლოში წამობრძანდეს ტყუილისთვის-მეთქი? ჩამივარდა ფეხთ ქვეშ...

— ხა ხა, ხა! — იცინოდა კირიკ ავტონომოვი.

ყველანი აღექსანდრა ვიკტოროვნას, მის შორს გამქვრეტელობას აქებდნენ და ლანძღავდნენ ღარიბებს, ამტყუნებდნენ მათ სიცრუეში, სიხარბესა და გაუმაძღრობას სწამებდნენ და უკვირდით რისგან არის, რომ მაგისტანა ხალხი თვის კეთილის მყოფლებს პატივს არა სცემსო...

ლენევი იჯდა თავის ოთახში და ყურადღებით ისმენდა მათ ლაპარაკს, რადგან უნდოდა გაეგო — რას იტყვიან ცხოვრებაზე და როგორ აზრებს წარმოსთქვამენო? მაგრამ ის, რაც ესმოდა, მისთვის სრულიად გაუგებარი იყო. კაცს ეგონებოდა ამ ხალხს ყველაფერზედ მოუღალაპარაკნია უკვე, ყველაფერი განუმარტავს, ცხოვრება შეუგნია და ყველას, ვინც კი ამათსავით არა სცხოვრობს, ჰკიცხავენ და სდევნიანო. უფრო ხშირად სხვა-და-სხვა ოჯახებში მომხდარ უსიამოვნებებზედ, არქიელის წირვა-ლოცვაზედ და ნაცნობ ქალებისა და ვაჟების ცუდ ქცევაზედ ლაპარაკობდნენ. ილიას მოსწყინდებოდა ხოლმე მათი სმენა.

ხანდახან, საღამოობით, მდგმურსაც შეიპატიებდნენ ხოლმე ჩაიზედ. ჩაის სმის დროს ტატიანა ვლასოვნა ხუმრობდა, იცინოდა და ქმარი კი ოცნებობდა — რა კარგი იქნებოდა, რომ უცბად გავმდიდრებულიყავ — მეყიდნა სახლი და სამსახურში სიარული აღარ დამჭირებოდაო.

— გავიჩენდი ქათმებს... — თვალე მობუტული ტკბილად ოცნებობდა კირიკი. — სუყველანაირს: ბრამაპუტრას, კოხინხინას, ციცარს, ინდოურებს... და ფარშავანგსაც! ჰო! კარგია, დასწყევლოს ეშმაკმა, იჯდე თანჯარასთან ხალათში გამოწყო-

ბილი, მშვენიერ სუნნელოვან თუთუნსა სწევდე და იყურებოდე ეხოში, სადაც შენი საკუთარი ფარშავანგი ქოლგასავით გაშლილი ფრთებით დასეირნობს ერთის კუთხიდან მეორეში! დადის, პოლიცემისტერსავით გაბლინძული და ჰბურტყუნებს: ბრლიუ, ბრლიუ!

ტატინა ვლასოვნა ნელის, გემრიელის სიცილით იცინოდა, შეჰყურებდა ილიას და ისიც ოცნებობდა:

— მე კი ზაფხულობით ყირიმსა და კავკასიაში ვიმოგზაურებდი და ზამთარში რომელიმე საქველმოქმედო საზოგადოების სხდომებში მივიღებდი მონაწილეობას. შევიკერავდი შავი მაუდის კაბას, სრულიად სადას, უზიზილ-პიპილოდ, და მხოლოდ ერთს დიდი ლალით მორთულ ბალთას გავიკეთებდი გულზედ და ყურში მარგალიტების საყურეებს გავიყრიდი. „ნივაში“ ერთი ლექსი წავიკითხე, სადაც ავტორი ამბობდა, ღარიბთა ცრემლი და სისხლი საჩქოს ლალად და მარგალიტებად იქცევიანო.— მერე ოდნავ ამოიოხრა და დაუმატა:

— ლალი შესანიშნავათ უხდება შავგვრემან ადამიანსა...

ილია გაჩუმებული იყო და ყურს უგდებდა. ოთახში თბილოდა, ყოველი კუთხიდან სისუფთავე და სიფაქიზე გამოსჰვიოდა და გემრიელი ჩაის სუნნლება ტრიალებდა ჰაერში. გალიებში ჩიტები მოკუნტულიყვნენ და ეძინათ, კედლებიდან ფერადი სურათები იყურებოდნენ. ფანჯრისა და ფანჯრის შუა პატარა კოხტა ეტაჟერკა იყო მიდგმული, რომელზედაც ლამაზი, წამლებისაგან დარჩომილი, კოლოფები, ფაიფურის ფრინველები, სააღდგომო შაქრისა და შუშის ფერად-ფერადი კვერცხები და სხვა წვრილმანი რამეები ელაგა. სუყველა ეს ილიას ძალიან მოსწონდა და სულსა და გულს რაღაც სასიამოვნო კმუნვით უვსებდა.

მაგრამ ხანდახან კი,— მით უმეტესად მაშინ, როცა მარჯვე დღე ვერ შეხვდებოდა,— ეს კმუნვა რაღაც მოუსვენარ გრძნობად შეესცვლებოდა ხოლმე; ეს ფრინველები, კვერცხები და კოლოფები ბრაზსა ჰგვრიდნენ და აშმაგებდნენ; ამისთანა წუთებში მას უნდოდა მისულიყო, გადმოეყარა სუყველაფერი

ძირს და ფეხათ გაენადგურებინა. ამისთანა გუნებაზედ დადგომა კიდევ აკვირვებდა და კიდევ აშინებდა ილიას: მას ვერ გაეგო მისი მიზეზი და ეგონა, ეს გრძნობა ჩემი კი არა, სხვისია და მე ჩემად მეჩვენებაო. როცა მოუვლიდა ეს გრძნობა ერთს წერტილს დააშტერდებოდა და ისე დამუნჯდებოდა, რომ ერთ კრინტსაც კი არ დასძრავდა, რადგან ეშინოდა არაფერი წამომცდეს და ამ ტკბილ და ზრდილობიან ხალხს არა ვაწყენინო რაო. მაგრამ ერთხელ კი, ქალაქის თამაშობის დროს, თავი ველარ შეიკავა და უკმეხად დაეკითხა კირიკს:

— ვაქრის მკვლელის შესახებ აღარაფერი ისმის ნეტა?— დაეკითხა და რაღაც სიამოვნება იგრძნო გულში.

— პოლუექტოვისა?— დაეკითხა ფიქრებში გართული და ქალაქლებში ჩაჩგრებული კირიკი და იმ წუთშივე გაიმეორა:— პოლუექტოვისა? ვვა, ვა, ვა... არა, მე ვერ ვიპოვნე პოლუექტოვი— ვვა, ვა, ვა... ვერ ვიპოვნე, ჩემო მეგობარო... ესე იგი პოლუექტოვი კი არა, ისა, ვინც პოლუექტოვი მოჰკლა. . მე არც მიძებნია და ვერც ვიპოვნე... და არც საჭიროა ის ჩემთვის... მე მხოლოდ ის მინდა გავიგო— რომელს უჭირავს ეხლა ყვავის ქალი? ყვავი, ყვავი, ყვავი! შენ, ტანია, სამს მოხველი ჩემთან— ჯვრისა, აგურის ქალი და მესამე რაღა იყო?

— აგურის შვიდიანი... ჩქარა, ნუ კი დაგეძინა.

— ჩაიყლაპა, რაღა ჩაიყლიპა ადამიანი— აღარც გზა სჩანს იმისი და აღარც კვალი!— სთქვა ილიამ და ტუჩებში ჩაიციინა.

მაგრამ უბნის ზედამხედველი ყურადღებას არ აქცევდა შის ლაპარაკს, რადგან იმ ფიქრით იყო გატაცებული— რას მივიდევ, რომ მივადებინოვო.

— ჩაიყლაპა, — გაიმეორა კირიკმა. — ეგრე კი გააპარქიკეს პოლუექტოვი- ვვა, ვა, ვა...

— კირია, დანებე, თუ ღმერთი გწამს, შენ „ვას“ თავი, — უთხრა ცოლმა. — მოდი ჩქარა, რაღას უყურებ?

— დამაცა, დამაცა!

— მარჯვე ყოფილა, როგორც ეტყობა, იმის მკვლელი!— მაინც არა სცხრებოდა ილია. ის, რომ მის სიტყვებს ყურად-

ღებას არ აქცევდნენ, უფრო აგულვებდა და მკვლელობაზე ლაპარაკის სურვილს უღვიძებდა.

— მარჯვე? — გააგრძელა უბნის ზედამხედველმა. — ის კი არა, მარჯვე მე ვყოფილვარ! აბა მიირთვი!

სთქვა და ხუთი ქალღი დაუნარცხა წინა. ილიამ ვერ გასჭრა და „დურაკი“ დარჩა. ცოლქმარნი დასცინოდნენ, რაც უფრო მეტად ახელებდა ილიას. ქალღიდის დარიგების დროს, ჯიბრით, მაინც იმ საგანზე განაგრძო ილიამ ლაპარაკი:

— კაცმა შუადღისას, დიდ ქუჩაზე რომ მოჰკლას კაცი — ამისათვის დიდი ვაჟკაცობა და გულადობაა საჭირო...

— ბედი და არა გულადობა, — გაუსწორა ტატიანა ვლასოვნამ.

ილიამ გადახედა ქალსაც, მის ქმარსაც, გაიცინა და დაეკითხა:

— მოკვლა — ბედია?

— ჰო და რა! ესე იგი მოჰკლა და ვერ დაგიჭირონ.

— ისევ მე მომარტყეს აგურის კიკო! — სთქვა კირიკმა.

— მე კი უფრო მომიხდებოდა! — სთქვა ილიამ უხუმრად.

— მოჰკალით ვინმე და მოგართმევენ! — დაჰპირდა ტატიანა ვლასოვნა და ქალღიდებს ჩააჩერდა.

— დიად! მოჰკალი და მოგართმევენ მაუდის კიკოსა, სანამ კი ქალღიდისა იკმარე! — უთხრა კირიკმა და ხითხითითა და სიცილით წინ ორი ათიანი და აგურის კიკო დაუნარცხა.

ილიამ ერთი კიდევ გადახედა მათ კმაყოფილ, მხიარულ სახეს და მკვლელობაზე ლაპარაკის სურვილი სრულიად დაჰკარგა.

ამ ბედნიერ და კმაყოფილ ხალხის გვერდით, სუფთა და მშვიდ ცხოვრებისაგან მხოლოდ თხელი კედლით გაყოფილ ილიას უფრო-და უფრო ხშირად ეწვეოდა ხოლმე სევდა და გულს კმუნვით უვსებდა. ცივ წყალსავით ჩაესხმოდა ხოლმე სევდა გულში და ვერ გაეგო, საიდან მომდინარეობდა ეს ვერანი და ასე რად უწამლავდა ცხოვრებას?

ამასთან ერთად ცხოვრების უგუნურობის და უსამართლობის ფიქრნაც აწუხებდნენ და გაკვირვებული ეკითხებოდა თავის

თავს: რისგან არის, რომ ღმერთი, მიუხედავად იმისა, რომ სუყველაფერს ჰხედავს და ყველაფერი იცის, მაინც არა სჯის დამნაშავეთ და ამდენხანს ითმენს... რაღას უცდის?

სევდისა და შავი ფიქრების გადასაყრელად ილიამ ისევ კითხვას მიჰყო ხელი; დიასახლისს „ნივის“ რამდენიმე წიგნი და რაღაც დაშლილ-დაფხრეწილი წიგნები ჰქონდა სახლში.

ეხლაც ისევე, როგორც წინათ, სიყმაწვილეში, ილიას მხოლოდ ის მოთხრობები და ამბები მოსწონდა საკითხავად, რომლებშიაც სხვისი, მისთვის უცხო და უცნობი ცხოვრება იხატებოდა და არა ისინი, რომლებშიც ის ნამდვილი და უსამართლო ცხოვრება იყო დასურათებული, რომლითაც თითონვე სცხოვრობდა. როცა ნამდვილი ცხოვრებიდან ამოღებული ამბავი შეხვდებოდა, მოთხრობაში მალე მოსწყინდებოდა ხოლმე მისი კითხვა, რადგან არა სჯეროდა, თუ მათში სიმართლე ყოფილიყო დაკული; ამისთანა მოთხრობანი ხან აცინებდნენ და ხან აფიქრებდნენ—ამ მოთხრობებს ვილაც გაიძვერები თუ დასწერენ, რომ უფერულს და მძიმე ცხოვრებას უნოდ ლაზათი მისცენ და ცოტათი არის მაინც შეალამაზონო. თითონ კი ცხოვრებას უკვირდებოდა და, რაც დრო და ჟამი გადიოდა, უფრო კარგად იცნობდა, რასაკვირველია. ქუჩა-ქუჩა ხეტიალის დროს ის ხშირად წააწყდებოდა ხოლმე ბევრს ისეთ რამეს, რაც კრიტიკისა და გაკიცხვის გუნებაზე აყენებდა მას, მერე მივიდოდა საავადმყოფოში და სიცილით ეტყოდა ხოლმე ჰავლეს:

— წეს-წყობილება!.. ამას წინად ღურგლები მოდიოდნენ ფილაქანზე. უცბად პოლიციელი გადაეღობა გზაში—ა, თქვე ასეთო და ისეთებო! და საწყლები ქვეით კი ჩარეკა, მითომ იქ იარე, საცა ცხენები დაიარებიან, თორემ ბატონებს გასვრი შენი მოსვრილი ტანსაცმელითაო... სახლი ამიშენე და მერე ნურც კი დამენახვებო... ესე გამოდის რაღა? ხა, ხა, ხა...

ჰავლემ მალე აღიგზნებოდა და უფრო შეუკეთებდა ხოლმე ცეცხლსა. საცოდავი ისე იტანჯებოდა საავადმყოფოში, როგორც სატუსაღოში, შავი ფიქრები მოსვენებას არ აძლევდნენ და თვალები მუდამ ბრაზითა და ნაღვლით ჰქონდა აღგზნე-

ბული. იმის მუდმივი ფიქრი და დარდი,—სად არის ეხლა ვერა და როგორა სცხოვრობსო—სანთელსავით აღნობდა საცოდავს, იაკობ ფილიმონოვი როგორღაც არ მოსწონდა პავლეს და, მიუხედავად იმისა, რომ ხმის გამცემი სხვა არავინა ჰყავდა, მაინც ერიდებოდა ამხანავს.

—ეჰ, წავიდეს ერთი და! სულელია, მგონი... მიუგო ილიას, როცა უკანასკნელი დაეკითხა: რატომ იაკობს არა სწყალობო?

იაკობი კი, რომელსაც ორი ნეკნი გამოაჩნდა გატეხილი, იწვა საავადმყოფოში და ქეიფობდა: ის თავის მეზობელ ავადმყოფს, ეკკლესიის დარაჯს, დამეგობრებოდა, რომლისთვისაც დიდი ხანი არ იყო, რაც ფეხი მოეჭრათ. ეს ტან-დაბალი, სქელი თავ-მოტვლებილი და გრძელი, მკერდსჩაცდენილი შავ-წვერიანი კაცი იყო. წარბებიც უღვაშებსავით ხშირი და დიდრონი ჰქონდა და ლაპარაკის დროს ისინიც წვერსა და უღვაშებსავით ერხეოდნენ ხოლმე; ხმა-კი ისეთი სამარისებური ყრუ ჰქონდა, რომ, როცა ლაპარაკობდა, კაცს ეგონებოდა ეს ხმა ავადმყოფის მუცელში ისმისო. რამდენ ჯერაც მოვიდა ილია საავადმყოფოში, იაკობს სულ იმ ავადმყოფთან ჰხედავდა. ეკკლესიის დარაჯი იწვა და გაჩუმებული წარბებს არხევდა, იაკობი დარაჯსავით უჯდა თავით და ნახევარის ხმით დაბადებას უკითხავდა.

„ამ ღამით დანგრეულ და განადგურებულ იქნება არ-მოავი!
ამ ღამით დანგრეულ და განადგურებულ იქნება კირ-მოავი!“

ბოლოს დროს იაკობს ხმა ისე დაუსუსტდა და დაუხრინწიანდა, რომ ხერხის ჭრაჭუნს მოაგონებდა ადამიანს. კითხვის დროს მარცხენა ხელს მაღლა იშვერდა, თითქოს ყველა ავადმყოფებს იწვევს—ისაიას წინასწარმეტყველებას ყური უგდეთო. ცემისაგან დარჩომილი ლურჯი ლაქები ჯერ არ გაჰქრობოდნენ სახეზე და მათში შავათ გამოპყურალი, ოცნებით გატაცებული თვალები რაღაც საშიშრად ჰხდიდნენ მის სახეს. დაინახავდა თუ არა მომავალ ილიას წიგნს, დაადებდა და ყოველთვის ერთ და იმავე კითხვას აძლევდა მოუხვენრად:

— მაშიკო ხომ არ გინახავს?

ილიას მაშო არ ენახა.

— ღმერთო! — შესძახებდა ხოლმე დაღვრემილად იაკობი: — როგორ ყველაფერი ზღაპარსავითა ჰხდება! იყო, უცებ კუდიანმა ჩაჰყლაპა და ეხლა აღარაა... გაჰქრა...

— მამაშენი არ იყო? — დაეკითხებოდა ილია.

— იყო... კიდევ იყო...

იაკობს სახე შეუთამაშდებოდა და შეშინებული თვალები გაუელვებდნენ.

— ერთი გირვანქა კრენდილი და ჩაი-შაქარი მომიტანა. გეყოფა გორაობა, დროა გამოეწეროვო! მე კი ექიმს შევეხვეწე, ჯერ ნუ გამომწერთ, თუ ღმერთი გრწამთ-მეთქი... რა კარგია აქა... სიჩუმე და სიმშვიდე... აგერ ნიკიტა ეგორიჩს დაბადება აქვს და სკიითხულობთ ერთად. თითონ შვიდი წელიწადი უკითხნია, სულ მთლად ზეპირად იცის და წინასწარმეტყველების ახსნაც შეუძლიან... მოვრჩები და ნიკიტა ეგორიჩთან დავიწყებ ცხოვრებას, მამას თავს დავანებებ! სამუშაო რაც ექნება, დავებმარები და მარცხენა კლიროსზედ ვიგალობებ ხოლმე...

ეკკლესიის მოსამსახურე წარბებს აიწევდა; მათ ქვეშ მსხვილი, შავი თვალები შეინძროდნენ ღინჯათ და მშვიდათ, უშფოთვრათ დააქქერდებოდნენ ილიას. ილიას უნდოდა ამ დროს როგორმე ჩამოშორებოდა და მათი სხივი როგორმე აეცდინა თავიდან.

— ოჰ, რა კარგი წიგნია ეს დაბადება! — ყელში მობჯენილ სიამოვნებით შესძახებდა იაკობი და მაშოც, მამაც და თავისს ოცნებაც კი დაავიწყდებოდა ხოლმე იმ დროს: — რაები სწერია, რომ იცოდე, რა სიტყვებია!

მისი განივრად დაღებულ თვალები ხან წიგნს დასცქეროდნენ, ხან ილიას და მეტის-მეტი სიხარულისა და სიამოვნებისაგან იაკობი თრთოდა და ცახცახებდა სულ მთლად.

— ისიც არის, — გახსოვს დუქანში სთქვა ერთმა კაცმა მეთქი, რომ გეუბნებოდი: „მშვიდ არიან სახლნი მტაცებელისანნი.“ არის, ვიპოვნე! მაგაზე უარესებიც ბევრია!

და თვალებ დახუჭული, ხელ-მადლა შეშვერილი შესძახებდა საიდუმლოდ:

„განა ხშირად ხდება, რომ ცოდვილს სანათი ჩაუქრეს და ღვთისგან მოვლენილი რისხვა ეწვიოს?“ — გესმის?. იტყვი: ღმერთი ითმენს, რომ მის შვილებს მოუვლინოს დამსახურებული სასჯელით, მოუვლინოს მასვე რომ გაიგოს...

— ნუ თუ პირდაპირ აგრეა ნათქვამი? — დაუჯერებლივ დაეკითხა ილია.

სწორედ ესრე!..

— ჩემის აზრით, ეგ... არ ვარგა და მაგისთანა სიტყვების გაგონებაც კი ცოდვაა! — მიუგო ილიამ.

უფეხოს წვერი შეერხა და გარკვევით, ყრუ და რაღაც საოცარი ხმით წარმოასტკვა: — ჭეშმარიტების და სიმართლის ძიება არა არს ცოდვა, ვინაიდგან ღვთისაგან მოიცემის.

ილია შეერთა უფეხომ კი ღრმად ამოიოხრა და უფრო მკათიოდ განაგრძო:

— ჭეშმარიტება თვითონ იზიდავს ადამიანს თავისკენ და ეუბნება — მეძიეო და ვინაიდგან ჭეშმარიტება არს ღმერთი, მისი ძიება არც შეიძლება, რომ ცოდვა იყვეს.

ავადმყოფის ხშირი ბანლით მოსილი სახე და მისი მკაცრი გამომეტყველება ილიას პატივისცემას და კრძალვას უნერგავდა გულში: ამ სახეში რაღაც დიადი და მკაცრი ინატებოდა.

აგერ წარბეზ... უე შეეშმუშდნენ ავადმყოფს და მსხვილი თვალები ჭერს მიებჯინნენ.

— იაშა, წაუკითხე მაგას იობის წიგნის მეათე თავის დასაწყისი...

იაკობმა ხმა ამოუღებლივ, აჩქარებით მიჰყო ხელი დაბადების ფურცვლას და წუთს შემდეგ ნელის, მაგრამ აცახცახებულის ხმით დაეკითხა:

„შესძაგდა სულსა ჩემსა ცხოვრება ჩემი, მივეცემი ნალველისა ჩემსა და ვიტყვი სიმწართა სულისა ჩემისათა შეპყრობილი ღვთისა მიმართ: ნუ მასწავებ მე წმიდებად და მითხარ რისათვის დამსაჯე მე ესრეთ? განა კეთილ არს შენდა უკეთუ ციურვო მართალი, და შეიძულო ქმნილი ხელთა შენთასა?...*)

*) სამღთო სჯულიდგან მოყვანილი ადგილი ადვილ გასაგებად გადავაკეთეთ, თუმცა ქართული დაბადება ხელში გვქონდა და შეგვეძლო პირდაპირ დაბადებიდან მოგვეყვანა 2) იობის წიგნი X, 1—3. 1) — იობის წიგნი XXI, 17—19.

ილიამ კისერი წაიწია და თვალების ხამხამით წიგნში ჩაიხედა

— რა, არა გჯერა?— შესძახა იაკობმა:— სულელი!

— სულელი კი არა ფრთხალია და მშიშარა!— მშვიდათ წარმოსთქვა ავადმყოფმა— ვერა ჰხედავ, ღვთისთვის თვალი ვერ გაუსწორებია?..

სთქვა, მძიმედ ვადმოატრიალა თვალები და ისე მკაცრად გადახედა ილიას, რომ კაცს ეგონებოდა, თვისი უღმობელი და ცივი სიტყვებით გასრესას უბირებს ცოდავსაო.

— მაგაზედ უარესებიც ბევრია— განაგრძო კვლავ ავადმყოფმა.— მესამე მუხლი ოც და მეორე თავისა გვეუბნება: „რაში ეკითხება უფალს, უკეთუ შენ ჰყავ საქმენი შენნი უბიწო, ანუ სარგო? და განა სარგებელ არს მისდა რამეთუ ლიტონ ჰყავ გზანი შენნი?“ დიდი ფიქრი და გულის ყურია საქირო, რომ კაცი არ დაიხლართოს ამისთანა სიტყვებში და გაიგოს მათი მნიშვნელობა.

— თქვენ კი გესმით?— ნელის ხმით დაეკითხა ლუნევი.

— მაგასა?— შესძახა იაკობმა:— ნიკიტა ეგორიჩს სუყველაფერი ესმის!

მაგრამ ავადმყოფმა უფრო დაიმდაბლა ხმა და წარმოსთქვა:

— ჩემი დრო წავიდა... მე ეხლა სიკვდილი უნდა მესმოდეს მხოლოდ... ფეხი მომჭრეს და აგერ სულ მთლად გსივდები... გულიც მისივს... საცაა მოვკვდები...

მისი თვალები, თითქოს ჰახრაკს უჭერდნენ ილიას გულსაო, ისე ავიწროებდნენ და აწუხებდნენ მას, მაგრამ ავადმყოფი კი მშვიდათ და დალაგებით განაგრძობდა:

— ჯერ კი არ მინდა სიკვდილი, ღვთის წინაშე... იმიტომ რომ ჩემი დღენი ტანჯვასა და ვაებაში გავატარე და მთელ ჩემ სიცოცხლეში ერთხელ არ მიგრძენია სიხარული; სიყმაწვილითვე მძიმე მუშაობასა და ლუკმა პურის ვაითა და ვაგლახით შოვნაში ჩავიკალ თავი და გარდა ამისა იაშასავით მამის ხელქვეით ვიყავი. მამა ლოთი და მხეცსავით შეუბრალებელი მყავდა... სამჯერ თავი გამიჩხება და ერთხელ ადუღებულად

წყლით ფეხები დამიფუფქა. დედა არა მყავდა: მუცელს გადა-
 ჰყოლოდა. დავსახლკარდი—ცოლს ისე ვეჯავრებოდი, რომ
 ძალა არ დაეტანებინათ, არც კი გამომყვებოდა... მაგრამ რა?
 მესამე დღეს კი მაინც თავი ჩამოიხრჩო. დიალ... სიძე მიყავდა
 და გამძარცვა, დამ კიდევ მომახალა, ცოლის უდროოდ სიკვდილი
 შენი ბრალიაო, შენ მიიყვანე იქამდინაო. სუყველანიც ვგრე
 ამბობდნენ, თუმცა ყველამ კარგათ იცოდა, რომ მე თითიც კი
 არ დამიკარებია მისთვის და ისევე ქალწული ჩაძაღლდა, როგო-
 რიც ჯვრის-წერამდის იყო. როგორც იყო, ცხრა წელიწადი
 გავატარე მას შემდეგ, მარტო-მარტომ. საშინელია მარტო-
 ობა!.. სულ სიხარულს მოველოდი, იმედი მქონდა კიდევ,
 მაგრამ აგერ ვკვდები ეხლა.—ავადმყოფმა თვალები დახუჭა და
 პატარა ხნის სიჩუმის შემდეგ დაეკითხა:

— აბა გამოიცანი—რისთვის ვიცხოვრე?..

იღია მის მძიმე და სევდიან ლაპარაკს ფერ წასული და
 გულ ძგერებული უგდებდა ყურსა. იაკობს სახე მოელუშა და
 თვალებზედ ცრემლები უელავდნენ. ორთავენი სდუმდნენ.

— რისთვის ვიცხოვრე-მეთქი, გეკათხები?.. უსამართ
 ლოდ დამსაჯა ღმერთმა... მე არა ვთხოვ მას, რომ განმიგრძოს.
 სიცოცხლე... მე მხოლოდ ის მინდა გავიგო, რისთვის ვიცხოვ-
 რედ-მეთქი?

ავათმყოფს ხმა ჩაუწყდა. იგი ისე უცებ შესწყდა, თით
 ქოს მღვრიე რუ მოჩხრიალებდა, მაგრამ დედამიწამ პირი უყო
 მოულოდნელად და შთანთქვაო.

„ვინაითგან ვინც ცოცხალთა შორის იმყოფების, მას კი-
 დევ აქვს სასოება და იმედი, რამეთუ ძალლი ცოცხალი უკე-
 თეს არს უფროს ლომისა მკვდრისასა“,*)—ავადმყოფმა სიჩუმე
 ველარ აიტანა და ისევ დაიწყა. წარბები და წვერი კვლავ
 შეერხნენ და კვლავ გაისმა მისი ყრუ, სამარისებური ხმა:

— იქვე, ეკკლეზიასტში, ნათქვამია:

*) ეკკლეზიატი IX, 4.

„დღესა შინა კეთილობისა მისისა ცხონდი კეთილსა შინა, მხოლოდ დღესა ბორბოტისასა იტყოდე — ყოველიმცა ესე ჰქმნა უფალმან მისთვის, რათა არა ჰპოოს კაცმან უკანით მისით არა რაჲ“...*)...ააა?

მეტი კი ველარ შესძლო ილიამ. ის უხმაუროდ წამოდგა, ჩამოართვა იაკობს ხელი და ავადმყოფს ისეთი მდაბალი სალამი მისცა, როგორითაც მხოლოდ მომაკვდავს ესალმებიან ხოლმე. მას თითონ არ უნდოდა ესეთი სალამის მიცემა, მაგრამ როგორღაც მოულოდნელად და შემთხვევით გამოუვიდა ასე.

ილია წავიდა, და თუმცა მოშორდა ამ საოცარ ავადმყოფს, თან მაინც რაღაც უცნაური და უცნობი გრძნობა გაჰყვა. ის მძიმე ლოდნავით დასწოლოდა გულზედ და სულს უხუთავდა. ავადმყოფის ლაპარაკმა არც ერთი ნათელი და აშკარა აზრი არ ჩაუსახა გულში, მაგრამ მისი დაღვრემლი და წამებული სახე კი მგონი სამუდამოთ ჩაესახა და ჩაუჯდა ხსოვნაში. აგერ, ერთი კაცი კიდევ მიემატა ცხოვრებისაგან შევიწროებულთ და ნაწყენთ ადამიანთა ჯგუფსა, იმ ჯგუფს, რომელსაც ილია კარგად იცნობდა და დიდი ხანია თვალს ადევნებდა. ილიას ახსოვდა ავადმყოფის ყოველი სიტყვა და ბევრი აბრუნა, ბევრი ატრიალა, რომ როგორმე გაეგო მათი საიდუმლო აზრი. ისინი ცეცხლსავით სწვავდნენ მის აღგზნებულ გულს და რაღასაც უმოღვრევდნენ სულის იმ სიღრმეში, სადაც წმიდათა წმიდასებრ ინახავდა ღვთის სამართლისა და ჭეშმარიტების რწმენას. და თუმცა ვერ გაეგო მათი აზრი და მნიშვნელობა, ისინი მაინც იმ მსუსხავ ფიქრებს უღვიძებდნენ, რომელნიც უკან, გამოვლილსა და ნანახ-გაგონილისკენ ახედებდნენ და წარსულ ცხოვრებას აგონებდნენ.

ილიას ეგონა, ღვთის სამართლის რწმენა, რომელიც მუდამ ძლიერი იყო ჩემში ოდესღაც, ჩემთვისვე შეუშინეველად, შემრყევია და ეხლა მისი სისპეტაკე და ძალა სამუდამოთ გამქრალან ჩემთვისო: ეს ძლიერი რწმენა რაღასაც გამოუხრავს და შეუჭამია იმ გვარათვე, როგორათაც ჟანგი სქამს ხოლმე რკინასაო.

*) ეკკლესიასტი VII, 14.

ილია ცხადათა ჰგრძნობდა, რომ ეს ცვლილება მართლა მოხდა მის სულსა და გულში: ამის თავმდები ავადმყოფის სიტყვებით აფორიაქებული და ამღვრეული სული იყო. მის გულში რაღაც წყალსა და ცეცხლსავით შეუერთებელი და შეუთანხმებელი ჰბობოქროდა და ჰღეწავდა იქაურობას. მათ გავლენის ქვეშ ილიას კვლავ დაებადა მთელის წარსულის, ხალხის და ესრე უგვანოდ მოწყობილ ცხოვრების სიძულვილი.

ბრაზ-მორეული და გაშმაგებული ილია ჰფიქრობდა:

„ისე იდგამენ ფიქრნი ჩემ გულში ფეხსა, როგორც ფესვნი დედამიწის გულში, მაგრამ ნაყოფი კი არსადა სჩანს!..“

ილიას უნდოდა, რაც შეიძლებოდა, მალე ამოეგლიჯნა ყველა ეს თავის არსებიდან და შორს, შორს გაეტყუორცნა, რომ დროზედ შესდგომოდა სუფთა, მშვიდ და განმარტოებით ცხოვრებას.

„უნდა ვეცადო, აღარ წავეჩხირო ხოლმე ხალხში. ამისგან არც მე და არც იმათ ხიერი არ გვეყრება. ასე ცხოვრება აღარ შეიძლება“...

დიდი ხანი იარა კიდევ ქუჩებში და ბოლოს დაღალულ-დაქანცული და დაღვრემილი დაბრუნდა სახლში...

ავტონომოვები უფრო და უფრო ტკბილად და ალერსიანად ექცეოდნენ. კირიკი მამობრივ დაარტყამდა მხარზედ ხელსა, გამოეხუმრებოდა და ეტყოდა ხოლმე:

— წვრილმანს გამოსდგომიხარ, ჩემო ძმაო, შენისთანა თავ-დაჭერილი და ჰკვიანი კაცი უფრო დიდს და კაი საქმეს უნდა ადგეს. რადგან კაცს თუ ბოქაულის ღირსებები აქვს— უბნის ზედამხედველად აღარ შეჰფერის ყოფნა.

ტატიანა ვლასოვნა კი დიდის ცნობის მოყვარეობით ეკითხებოდა— როგორ მიდის თქვენი ვაჭრობა და თვეში რამდენს იგებთო და ყოველთვის, მოუყვებოდა თუ არა ილია თავის ვაჭრობის ამბავს, ქალი დიდის ყურადღებით უსმენდა. ილიასიამოვნებით ეუბნებოდა ყველაფერს და თან-და-თან უფრო მეტს ჰატივსასცემდა მას, რადგან ჰხედავდა, რომ უბრალო და წვრილ-

მანის რამეებიდან მას ასეთი ტკბილი და სუფთა ცხოვრების შექმნა შეეძლო...

ერთ დღეს, ვარამ-შემოწოლილი რომ იჯდა ილია თანჯარასთან და ოლიმპიადაზედ ჰფიქრობდა, ტატიანა ვლასოვნა სამზარეულოში გამოვიდა და ჩაიხედ მიიწვია. ილია გაჰყვა, მაგრამ უგულოდ კი: მას არ უნდოდა თვის ფიქრებს მოშორებოდა და ლაპარაკიც ეზარებოდა. სახე მოღუშული და ხმა-ჩაკმენდილი მოუჯდა ილია მაგიდას და მასპინძლებს გადახედა. მათ სახე გაპბრწინვებოდათ და, ეტყობოდა, რაღაც ფიქრებს გაეტაცნათ. მასპინძელნიც ხმა გაკმენდილნი იხსდნენ. სამოვარი ტკბილად ჩუხჩუხებდა და რომელიღაც, ახლად გამოღვიძებული ჩიტო, გალიაში ფრთხრიალებდა. კირიკი შეინძრა სკამზედ, თითები რაღაცა დაუკრა საინზედ და ნელის ხმით შეკვლიდნა:

— ტირ-რიმ, ტირ-რიმ, ტარ-რამ-რამ! ბუმ, ბუმ, ტრუ-ტუ-ტუ! ტრუ-ტუ-ტუ!..

— ილია იაკოვლევჩი!—დინჯათ დაიწყო ქალმა:—მე და ჩემმა ქმარმა... ერთი რამე მოვიფიქრეთ... და გვინდა თქვენც მოგელაპარაკოთ...

— ხა, ხა, ხა!—უცბათ გადინახარხარა კირიკმა და ხელების სრესა დაიწყო. ილია შეკრთა და გაკვირვებულმა უბნის ზედამხედველს გადახედა.

— დამაცა, კირიკ! აბა სიცილის დრო რომ არ არის ეხლა...

— ჩვენ მოვიფიქრეთ!—ღიმილით შესძახა უბნის ზედამხედველმა, ცოლზედ თვალი უყო ილიას და დაუმატა:

— გენიალური გოგრაა, სწორედ, ღმერთმანი!

— ჩვენ ცოტაოდენი ფული გვაქვს მოგროვილი, ილია იაკოვლევჩი.

— ჩვენ მოვაგროვეთ! ხა, ხა, ხა! ჩემო ძვირ-ფასო!..

— კირიკ! გეყოფა!—მკაცრად შეუტია ტატიანა ვლასოვნა. მისმა სახემ უფრო ხმელი, უსიცოცხლო გამომეტყველება

მიიღო, რისგანაც ისედაც დაწვეტებული სახე უფრო დაუწკვეტდა.

— ჩვენ ას თუმნამდის მოვაგროვეთ,—ნახევარის ხმით ამბობდა ქალი და თვალეზ-ჩაშტერებით უყურებდა ილიას. ილია კი, თუმცა უნძრველივ და მშვიდათ იჯდა, მაინც გულში რაღაც უფროთხილებდა და მოუსვენრად ჰგრძნობდა თავსა.

— ეს ფული ბანკში გვაქს შენახული, რაშიაც ოთხ პროცენტს გვაძლევენ...

— ოთხი პროცენტი კი ცოტაა, ეშმაკმა წაიღოს იმათი თავი და კისერი!—შესძახა კირიკმა და ხელი დასცხო მაგიდას.—ჩვენ გვინდა...

ცოლმა შეაჩერა მკაცრის გადახედვით.

— ჩვენთვის, რასაკვირველია, საკმარისია ეს პროცენტი, მაგრამ... ჩვენ გვინდა თქვენ დაგეხმაროთ და კაცად გამოგიყვანოთ... თქვენ ისეთი დინჯი და ჭკვიანი კაცი ხართ, რომ...

აქ რამდენიმე კომპლიმენტი უთხრა ქალმა და განაგრძო:

— თქვენა სთქვით ერთხელ, სასამკაულო მალაზია ოც პროცენტამდის მოგებას მისცემს კაცსა, თუ რიგიანად მოეწყოს საქმეო. ჰო და ჩვენ შეგვიძლიან გასესხოთ საჭირო ფული, მხოლოდ ვექსილს ჩამოგართმევთ იმ პირობით, რომ პირველ თხოვნაზედვე გადაგვიხადოთ ეს ვალი და უსათუოდ ვაჭრობა კი დაიწყოთ ამ ფულითა. ივაჭრებთ ჩემის ზედამხედველობის ქვეშ და მოგებას კი შუაზედ გავიყოფთ. საქონელს ჩემ სახელზედ დავაზღვევთ და გარდა ამისა, ერთ პატარა ბარათსაც მომცემთ, რაც მხოლოდ ფორმალურ მხარედ უნდა ჩაითვალოს და რასაც არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება. აი ესრე... კარგათ მოისაზრეთ ყველაფერი და მითხარით: ჰო თუ არა?

ილია ყურს უგდებდა ქალის წკრიალა, სუფთა ხმას და მაგრა ისრისავდა შუბლსა. ქალის ლაპარაკის დროს ილიამ რამდენჯერმე გადახედა იმ კუნჭულს, რაღაც დაოქრული ხატი ბზინავდა და ორთავე მხრით ჯვრის წერის კვლებტრები ეწყო. მას არ უყვირდა, მაგრამ მაინც რაღაც მოუსვენრობას და თითქოს შიშსაც კი ჰგრძნობდა გულში. ამ წინადადებაზე, რომე-

ლიც უცებ უხორციელებდა მას დიდი ხნის ოცნებებს, თვის მოულოდნელობით თან გამოაყრუა და თანაც გაახარა ყმაწვილი. ის ეხლა დათანტულად შეჰყურებდა პატარა ტანის ქალსა და ჰფიქრობდა:

„აი სად ამოჰყო თავი ბედმა“...

ქალი კი დედობრივი კილოთი განაგრძობდა:

— კარგათ მოიფიქრეთ, — ნათქვამია, ცხრაჯერ გაზომე და ერთხელ გამოსჭერიო. შეგიძლიანთ და მოგწვევთ თუ არა ამ საქმისთვის საჭირო ცოდნა და ღონე? მერე ისიც გვითხარით — შრომის გარდა რა შეგიძლიანთ კიდევ შემოიტანოთ ამ საქმეში? მარტო ჩვენი ფული, რასაკვირველია, საკმარისი არ არის...

— მე.. შემიძლიან, — დაიწყო აუჩქარებლივ ილიამ, — ჩემ წილად ხუთასიოდე მანათი დაეფუტოთ თქვენსას. ბიძა ჩემი მომცემს... ბიძა მყავს... მე გითხარით, მგონი... ის მომცემს! იქნება მეტიც მომცემს...

— ურ-რა! — შეჰღრიალა კირიკ ავტონომოვმა.

— მაშასადამე, თანახმა ხართ? — დაეკითხა ტატიანა ვლასოვსა.

— მე.. თანახმა ვარ! — ძლივს წარმოსთქვა ლუნევმა.

— მე კი არ ვიცი! — შესძახა უბნის ზედამხედველმა, ჩაიყო ჯიბეში ხელი და ხმა-თაღლა, აღფრთოვანებით დაიწყო. — მაშ ეხლა კი შამპანიურ ღვინოს დავლევთ! შამპანიური-მეთქი, ეშმაკმა წაიღოს ჩემი სული და ტანი! ილია, გაიქე და ე მანდედან შამპანიური ნოგვირბეინე, გადავხუხოთ ერთი!.. აჰა, ჩვენა გპატიუბთ. ღონის შამპანიური მოითხოვე, ოთხბაზუხალთუნინანი და უთხარი ავტონომოვს უნდა თქო — მაშინ ცამეტ შაურად მოგცემენ... აბა გაიქე, ჩქარა!

ილიამ ღიმილით შეხედა ცოლ-ქმრის გაბრწყინვებულ სახეს და წავიდა.

მიდიოდა ილია და გზაში ჰფიქრობდა გატაცებული — აგერ ბედმა დამჩაგრა, ბევრი მამტერია, სისაძაგლეც ჩამადენინა და ეხლა კი თითქოს ბოდის იხდის ჩემ წინ, მილიმის და მააზიზებსო... ეხლა კი მის წინ სუფთა და მშვიდ ცხოვრე-

ბისაკენ გზა გასხნილია, ცოტა კიდევ და დაიწყებს კიდევ სანატრელს ცხოვრებას და დაკოდლოს გულის დაისაღბუნებს. მან თუ ერთს მოუსპო სიცოცხლე, ეხლა ბევრს უშველის, ბევრს შეუმსუბუქებს ცხოვრების ტვირთს და ამით გაუსწორდება ღმერთსა. ღმერთი სასტიკათ არ დასჯის: მან ყველაფერი იცის. ოლიმპიადა მართალს ამბობდა: „ამ მკვლელობაში შენ იარაღი იყავი და არა ძალაო“ და, როგორცა სჩანს, თითონ ღმერთიც უმართავს მას ხელსა და აგერ, დიდი ხნის სურვილსაც კი უსრულებს ასე ადვილად. ფიქრნი საოცარ მხიარულ ფერხულს უვლიდნენ მის გრძობა - გუნებაში და მისთვისვე გაუგებარის ღონით და მხიარულებით უვსებდნენ გულსა.

ილიამ ცამეტ შაურიანი ღვინის ნაცვლად ნამდვილი შვიდმანათიანი შამპანიური მოიტანა.

— ოჰო! — შესძახა ავტონომოვმა. — ეს მშვენიერია, ჩემო ძმაო?!. აი ეს მესმის, დიად, მესმის!

ტატიანა ვლასოვნამ კი სულ სხვა ნაირად შეხედა ამ საქმეს. მან ნიშნის მოგებით გააქნია თავი, შეათვალთვალა ბოთლი და ნაწყენის კილოთი წარმოსთქვა:

— ეს კაი ხუთი მანათიც ეღირება და?! აი, აი აი, ილია იაკოვლევჩი, ეს კი ბავშვური საქციელია და თქვენგან ამას არ მოველოდი!

ლუნევი კი ბედნიერი იდგა მის წინ და ილიმებოდა:

— ნამდვილია! — სთქვა მან მთლად სიხარულით გაჟღენთილმა. — მთელს ჩემს სიცოცხლეში პირველად დავლევ ნამდვილ შამპანიურს! რა ცხოვრება მქონდა აქამდინ! — თაღლითი... ქუჩუიანი და ტლანქი, ყველგან და ყველაფერში სივიწროე... გაცრუებული იმედები, შეურაცხება და გულის ყოველნაირი ტანჯვა, სიმწარე... განა ეს ნამდვილია? განა შეიძლება ადამიანმა ამითი იცხოვროს?

ილია გულის იარას შეეხო, მის სიტყვებში გესლი და შხამი ჩაესხნენ და თვალები ბუნდით აევსნენ; მწარე და გულის სიღრმიდან ამოხეთქილი ოხვრით განაგრძო:

— მე ბავშვობიდანვე ნამდვილს ვეძებდი, მაგრამ როგორ ვცხოვრობდი?... როგორც ნაფოტი მდინარეში... ხან რას მივე-

ხეთქებოდი და ხან რასა... ყველაფერი, რაც კი მეხეჩებოდა გზაზედ, მღვრიე, მოსვრილი და მოუსვენარი იყო. ვერსად შეეჩერდი... ირგვლივ დარდს, უსამართლობას, ცარცვა - გლეჯას და ათასს სხვა სისაძაგლეს... უცებ თქვენკენ გადმომტყორცნა ბედმა. ჩემ სიცოცხლეში პირველად აქა ვნახე ჩუმი, მშვიდი და სიყვარულით შეზავებული ცხოვრება...

აქ გადახედა ნათელის ღიმილით და დაბალა სალამი მისცა ცოლ-ქმარს.

— გმადლობთ, დიდათა გმადლობთ! მე თქვენთან ვპოვე მხოლოდ შვება; თქვენთან ამოვისუნთქე თავისუფლად! თქვენ ხელს მიმართავთ და ფეხზედ მაყენებთ! ეხლა კი წავალ სწორე გზით! ეხლა კი ვიცი, როგორც უნდა ცხოვრება! ჩემი საქმეც კარგათ წავა და არც სხვანი წააგებენ ჭკუასა... რამდენი უბედური ადამიანია ქვეყანაზედ! რამდენი ილუპება უსამართლოდ... ყველა ეს მე ჩემის თვალით მინახავს და კარგათ ვიცი...

ტატიანა ვლასოვნა ისე უყურებდა ილიას, როგორც სიმღერით გატაცებულ ჩიტს კატა შეჭყურებს ხოლმე. თვალეში რაღაც მწვანე ცეცხლი უკრთოდა და ტუჩები უცახცახებდნენ. კირიკს კი ბოთლი ლაჯებში დაეჭირა და საცობს ებლაუჭებოდა. კისერი დასწითლებოდა, ყურები ენძრეოდნენ...

— ამხანაგებო... მე ორი ამხანაგი მყავს... ერთი გოგოცა...

ბოთლმა იჭეკა. საცობი ჭერს მიეხალა და მაგიდაზედ დაეცა. მისგან შერხეულმა და შეშფოთებულმა ჭიქამ წკრიალი მოართო...

კირიკმა ტუჩების ცმაცუნით დაამსო ჭიქები და დაიყვირა:

— აიღეთ!

როცა მისმა ცოლმა და ლუნეგმა აიღეს ჭიქები, იმანაც დაავლო მესამე ჭიქას ხელი, ასწია მაღლა და დაიყვირა:

— გაუშარჯოს ახალ ფირმას! „ტატიანა ავტონომოვა და ლუნევი“— ურრა!

(შემდეგი იქნება).

ხ ე ნ თ ი *)

რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის
დროის ისტორიული რომანი

რ ა ზ ზ ი ს ა

(თარგმანი სომხურიდან)

(დასასრული)

XXXXXXXX

„განმანათლებელის ნიაგმა“ დაუბერა და იმ დღის ჯო-
ჯობეთური სიცხე საღამოს სიგრილეზე შესცვალა. ეს მწყა-
ლობელი ნიაგი არა მარტო ვალარშაპატისა, არამედ არარატის
მთელი ოლქის ცხოველ-მყოფელი სულია; ზაფხულობით ყო-
ველ საღამოს დასისინებს და სიცხისაგან შეწუხებულ ქვეყა-
ნას ლამაზათ აგრილებს. ტყუილათ-კი არ ამბობს ხალხის თქმუ-
ლება, რომ ჩვენმა განმანათლებელმა მამამ თავის სამწყროს ეს
ნიაგი უწყალობა, რომ ჭირ სატკივრები აეშორებინაო.

ნასადილევის მომასვენებელ ძილის შემდეგ მონასტრის
ბერებს თავიანთი ოთახები მიეტოვებინათ და წყვილ-წყვილათ
დასეირნობდნენ ნერსესის ტბის გარშემო მყოფ ლამაზ ხეივ-
ნარში, რომელსაც დაბურული ხეები ჩრდილაფდნენ. ერთი შე-
ხედითვე შეატყობდით, რომ მოსეირნე სულიერი მამები სუ-
ლიერათ შეერთებულ გუნდებს არ შეადგენდნენ, არამედ ყვე-
ლანი განცალკევებულიყვნენ და წყვილებათ ანუ სათითაოთ
დადიოდნენ. იგინი იმ არსებათ ემსგავსებოდნენ, რომელნიც

*) იხ. „მოამბის“ მე-2 №-რი 1903 წ.

ამხანაგურ ცხოვრებას შორს გაურბიან მხოლოდ იმიტომ, რომ ერთმანეთის სიახლოვისა ეშინიანთ. ექვისა, უთანხმოებისა და ერთ-ერთის უნდობლობისა გამო განცალკევებულ ცხოვრებას წარმოადგენდნენ; — მაინც კიდევ გაიძახიან — მონასტრის ძმობაო!...

ტბა ერთ ხელოვნურათ ამაღლებულ ბექურზე იყო დაგუბებული; ბექური მთლათ თლილი ქვით იყო მოქედილი. ამ ბექურიდან მოკიდებული ვიდრე წმ. გაიანეს მონასტრამდინ სასაფლაო გადაწოლილიყო. რამდენსამე ადგილს საფლაფსა სთხრიდნენ, ზოგვან-კი მიცვალებულები საფლაფში ჩაესვენებინათ და მიწას აყრიდნენ. ერთი სიტყვით, წერაქვებისა და ნიჩბების ხმარება გაჩაღებულიყო. მღვდელი ლულულთა და ლოცვების კითხვით, უფრო სწორეთ რომ ვთქვათ — ტყუილი დუდუნით ერთი საფლაფიდან მეორისკენ გარბოდა და დამარხვის წესს ასრულებდა. განსვენებულებს არც მეგობრის ტირილი, არც მახლობლის ცრემლი არ აცილებდა საუკუნო სადგურამდე, თითქო ყველას გახარებია, რომ საბრალონი ტანჯვა-ვაებით საფე ცხოვრებას მოშორებიან და განსვენება სამარეში უნდა ჰპოვონო. — ალაშკერტიდან გარდმოხვეწილთა მარხავდნენ.

— რა ძალიან ბევრი იხოცება! უთხრა ერთმა ბერმა გვერდით მყოფ ბერსავე.

— სულ ერთია, — მიუგო ამხანაგმა გულგრილათ, — იქ ქურთებსა და ოსმალოთ უნდა გაეჟლიტათ, აქ თავისით მაინც იხოცებიან. — მაგრამ ჩვენ საუბრის საგანს გარდავხდით, განაგრძო გაწყვეტილი სიტყვა, — გიმეორებ, №-ი სანდო კაცი არ არის. მოდის ჩვენთან, ერთგულ მეგობრათ გვეჩვენება, ვითომ თანაგრძნობასაც გვიცხადებს და ათას გვარ ოინბაზობასა ხმარობს; მაგრამ, იცოდე, ყველაფერი თაღლითია, პირფერობითაა სავესე; მარტო იმას ცდილობს, რომ ჩვენი საიდუმლო შეიტყოს და სადაც საჭიროა, დაგვასმინოს. ნამდვილი, ზედ გამოჭრილი ჯაშუშია. სწორეთ ესაა მიზეზი, რომ „მაღალსა იერუსალიმსა შინა“ ისეა მიღებული. ადვილათ შესაძლებელია იმედი აუცხადდეს, ჩქარა ეპისკოპოსიც შეიქმნეს და რომელიმე მდიდარი თემი (ეპარქია) მოიგდოს ხელში.

— ეგ ყველაფერი მართალია, მაგრამ ორს უკანასკნელ გარემოებას მაინც ვერ ელირსება. „მეფოთხე“ დაპირებაში ძლიერ ხელ გაშლილია, აღსრულებაში კი ღმერთმა შეინახოს! ვიდრე საჭაროა, მაგ საცოდავს ყველაფერს აფუქვეინებენ, შემდეგ კი კუდს მოაჭრიან, პანლურს ამოჭკრავენ და მაგის თანამდებობას თავიანთთვის უფრო ხელსაყრელ პირს ჩააბარებენ. — შეხედე, ორი ახალი მიცვალებული კიდევ მოიტანეს...

— თუ ღმერთი გწამს, მიცვალებულებზე ლაპარაკს თავი გაანებე! — მაგრამ არც ის არის ნაკლები მელია, რომ მაგრე აღვიღათ მოტყუედეს.

— „ქკუიანი მელა ხშირათ ხათანგში ორივე ფეხით ებმი სო“ — ნათქვამია.

— ჩუმათ, დეე ჯერ გაიარონ.

ხეივანარში მათს პირდა-პირ ორი სხვა ბერი მოდიოდა. პირველთ რომ დაუახლოვდნენ, იმათაც საუბარი შესწყვიტეს. ორნივე სინოდის წევრები იყვნენ. ცოტა რომ გაშორდნენ, პირველებმა ლაპარაკი განაგრძეს.

— ვაჭრობა (ტორგი) ახლავე უნდა დავანიშინოთ, ამაზე უკეთესს დროს ველარ ვიხელოვებთ.

— რათა?

— იმათა, რომ კარგათ ვიციით სამონასტრო მამულებს იჯარით ვინც იღებს ხოლმე. ხომ იცი, რომ ამ მამულების მოიჯარადრეთ მუდამ ბ. ბ. ნ... მ... და ხ... ყოფილან? ამ ჟამათ ერთი მათგანი სხვა და სხვა საქმეზე ალექსანდროპოლშია, მეორე იგდირშია და მესამე კი ეშმაკმა უწყის, სად ჯანდაბას წასულა. მათის აქ არ ყოფნით უეჭველათ უნდა ვისარგელოთ. თუ ვაჭრობა ახლავე დავანიშინეთ, ცხადია, სათაელიანს დარჩება, რომელიც იჯარას თავის სახელით აიღებს და ჩვენთან-კი საიღუმლო ამხანაგობა ექნება.

— მაგრამ, რამდენადაც ვიცი, ბ. სათაელიანს ამ ხელათ იმდენი ნაღდი ფული არა აქვს, რომ გირაო ანუ საწინდე ფული წარადგინოს.

— ეგ მეც კარგათ ვიცი, მაგრამ ამ გარემოებამ ხელი არ უნდა შეგვიშალოს: საწინდე ფულს ჩვენ მივცემთ და იგი თავის სახელით წარადგენს.

— ნაღდათ გაქვს რამე?

— სარგებლიანი ქალღლები მაქვს.

— სულ ერთია. მაშ ხვალ კრებაზე ვაქრობის შესახები ლაპარაკი უნდა აღეძრათ. მაგრამ მე უფრო იმისი მეშინია, რომ საქმე „მაღლიდან“ არ ჩაშალონ.

— ვერაფერსაც ვერ იკენკავენ. განა ეგ „ჰოსპოსები“*) ისევე არ იქცევიან, როგორც ჩვენა ვფიქრობთ? და თუ, ვინც ცომაა, ის „პატარა ქაჯი“ საქმეში ხელს გაურევს, მაშინ ყურ. ში ერთ რასმე ვეტყვი და მაშინვე ჩაჩუმდება.

ამ გვართ ეს სულიერი მამები „ძმობაში“ არსებულ ხრიკიანობაზე ლაპარაკობდნენ, ზოგი თავიანთ ფარულ „სპეკულიაციებზე“, მაგრამ იმასკი ყურადღებას არავენ აქცევდა, გარშემო რა ჰხდებოდა; არც ერთს ფიქრათ არ მოსდიოდა, თუ სამშობლო ქვეყანას მოწყვეტილი ალაშკერტელები უცხო მხარეს უპატრონოთ, ყველასაგან მიტოვებულნი როგორ ბუხებივით იფლიტებოდნენ! არც არა იმ გარემოებისთვის მიუქცევია ვისმე ყურადღება, თუ ამ უბედურთა გადმოსახლება რამ გამოიწვია, ან ამ უცხო და უცნობ ქვეყანაში იმათი ბოლო რა უნდა ყოფილიყო?

ტყეში, ხეების ქვეშ, ზაფხულის ყოველ საღამოს ჩვეულებისამებრ რამდენსამე ბერს მშვენიერი ხალიჩები გაეშალა, ზედ დამსხდარიყო და ჩაის შეექცეოდა. იქვე, ცოტა მოშორებით ყმაწვილი დიაჩოკები ჩაის სამზადისს აწესრიგებდნენ, თან ერთმანეთში ჩურჩულებდნენ, იცინოდნენ და ლაზღანდარობდნენ. სულიერ მამებს არც ნაღები, კარაქი, თეთრი პური, რომი და სხვა ჩაის შესაქცევარი სურსათი დავიწყებოდათ, საღამოს სიგრილისა და ტყის სუფთა ჰაერის წყალობით მადა გადვიძებოდათ და გემრიელათ შეექცეოდნენ. სვამდნენ, სჭამდნენ, მხიარულებდნენ და იმაზე-კი სრულიად არას ფიქრობ-

*) „ჰოსპოსს“ იმას უწოდებენ, რომელიც საზოგადო საქმეს უდგა თავში, მოღვაწის სახელს ატარებს და ნამდვილათ-კი მხოლოდ პირად ანგარიშებს ემსახურება. რადგან შესაფერი ქართული სიტყვა ვერ გამოვეუნახეთ, ამიტომ ისევ სომხური დავტოვეთ. მთარგმნელი

დნენ, რომ იქვე ტყეში სწორეთ იმავე დროს გარდმოხვეწილთა მრავალი მშიერ-ტიტველი და ავადმყოფობისაგან მისუსტებულთა ოჯახი იყო მიწაზე დაყრილი...

— რა კარგი რომია და თან რა მშვენიერი სუნი აქვს! მამაო, საიდანა გაქვთ მიღებული? ჰკითხა ერთმა ბერმა მეორეს და თან რომ-შერეულ ჩაის ალტაცებით სმა დაუწყო.

— საიდანა მაქვს მიღებული?.. ვაიმეორა წმინდა მამამ რომლის სენაკიდანაც იყო მოტანილი ხსენებული სურნელოვანი სასმელი, — არ იცი, რომ ჩემი სენაკი იმ სალოცავ ადგილთაგანია, სადაც ზვარაკი თავის ფეხით მიდის ხოლმე?..*)

— მესმის... კარგია, ვისაც მაგვარი მიმზადველობის ძალა აქვს.

მზე უკვე ჩასულიყო. ტყეს თან-და-თან ბინდი ეპარებოდა, ოქროს ფერი ღრუბლები მზის უკანასკნელ სხივებზე ჯერაც კიდევ ლაპლაპებდა. „განმანათლებელის ნიაფი“ ცოტა მიწყნარებულიყო, ხის ტოტებს ოდნავ-და არხევდა და რაღაც მომჯადოებელი ჩუმი სისინი გაჰქონდა. ტყეში სიჩუმე გამეფებულიყო, მყუდროებას დრო გამოშვებით მარტო უბედურთა ოხვრა გმინვალა არღვევდა. ღამე თან-და-თან უფრო თავის ძალაში შედიოდა. მწარე წარსულის გახსენებას სიბნელე უფრო ხელს უწყობს ხოლმე. ამიტომაც შიშველ-ტიტველი, მშიერი, საფარსა და საგებს მოკლებული ალაშქვრტელი ძლივს უკვირდებოდა თავის მწარე ხვედრსა და მდგომარეობას, თითქო საშინელ სიზმარიდან ახლათ გამოკვებულია. აგონდებოდა, რომ ოდეს-ღაც სარჩო-საბადებელი, საცხოვრებელი გააჩნდა, ეხლა-კი იძულებული იყო, მათხოვრობით ერჩინა თავი; აგონდებოდა, რომ სახლ-კარი, თავშესაფერი ბინა ჰქონოდა, ეხლა-კი ცას ქვეშ იყო დარჩენილი; აგონდებოდა აგრეთვე, რომ შვილი, ცოლი ჰყოლოდა; ეხლა-კი აღარსად ჩანდნენ! რა იქნენ, სად დაი-

*) უდაბნოსა და ხალხისაგან მივიწყებულ ადგილებში მყოფ საყდარ-მონასტრების ნანგრევების შესახებ ხალხში თქმულებაა დარჩენილი, რომ მათი დღეობის დღეს გარეული პირუტყვები მიდიან, კარებთან ჩერდებიან, რათა მეუღაბნოეთ დაიჭირონ და მსხვერპლად შესწირონ. ავტორი

კარგენ, ან ვინ მოიტაცა?—თითონაც არ იცოდა. ყველაფერი რაღაც გამოურკვეველმა არეულობამ შთანთქა, როდესაც დედას შვილი დავიწყებოდა, ძმას—და, როდესაც ქმარს ცოლი დაჰკარგოდა,— ერთი სიტყვით, იმ დროს, როდესაც ოსმალოსა და ქურთის ხმლისა და თოფისაგან გაწვალებულს მარტო თავის თავი-ღა ახსოვდა და სიკვდილს გაუბოდა. ყოველ მათგანის გული უკუბრუნებულათ იყო დაჭრილი, ყოველი მათგანს ისეთი რამ დაჰკარგოდა, რომელიც ქვეყნად ყველაფერს ერჩინა და რომლის ბადალსაც ვეღარსად იპოვნოდა. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ ხსენებულ ღამეს მთელი ვაღარშაპატი გადმოხვეწილთა ოხვრა-გმინვისაგან ზანზარებდა, ირყეოდა; ყველა საერთო გლოვას მისცემოდა, იმ საერთო გლოვას, რომელსაც ნუგეში არსაიდან უჩანდა....

ამ დროს ტყეში ერთი წარმოსადეგი ტანის ახალგაზდა კაცი გამალებული დადიოდა და გადმოხვეწილთ გაფაციცებით ათვალიერებდა. ყოველ მათგანს გააჩერებდა, გამოკითხვას დაუწყებდა და შემდეგ ისევ თავის გზას განაგრძობდა. მისი დამარებული, აღელვებული სახე, ვაჟკაცური გამომეტყველება და თავისუფალი, უშიშარი მიხვრა-მოხვრა ძალა-უნებურათ ყურადღებას იქცევდა. ბოლოს ტყიდან გამოვიდა, გაიანგის მონასტრისკენ გაიარა და სასაფლაოზე გაჩერდა. მუშაობა ჯერაც არ შეწყვეტილიყო... ისევ მიცვალებულთა დაკრძალვაში იყვნენ გართულნი...

უცებ სიმღერის ხმა შემოესმა:

„ქმუნვით მოსილი ტურფა ბუღბუღი
ბაღში ვარდს ეძებს აღტყინებულნი“...

— აი, გასწყდით, აჰა!.. სთქვა გუნებაში უცნობმა ახალგაზდამ და გზა განაგრძო.

სიმღერის ხმა ტყიდან მოისმოდა, სადაც მაგარ რომისგან აღფრთოვანებული ბერები ღამის რაინდობას მისცემოდნენ...

უცნობი ტბას მიუახლოვდა. აქაც რამდენიმე ბერი შავ აჩრდილსავით ჯერაც ისევ დასეირნობდა. ერთი მათგანი - კი

განმარტოებულიყო და ისე უძრავათ იჯდა, თითქო მძიმე მგლოვიარეა და ნუგეშს მხოლოთ იმ გვარ მდგომარეობაში ჰპოვებს, როდესაც არავინ აწუხებს და არც არა მისი გულის იარებს ეხება ვინმეო. მზისგან დამწვარი, დაღვრემილი სახე და გახუნებული სამოსელი უმტკიცებდა, რომ ეს ბერი შორიდან გადმოხვეწილი ღარიბი ვინმე უნდა ყოფილიყო. მონასტრის კოპწიათ მოკანკლულ ძმობის ბერთაგან ახლოს არავინ ეკარებოდა, თითქო ეშინია, მისი გახუნებული ტანისამოსის სიახლოვით არ წავიბილწოვო... თუმცა იმ სადა, უბრალო მწყემსურ სამოსელში ისეთი გვამი იყო გახვეული, რომელიც ბევრ კარგს თვისებას შეიცავდა. ახალგაზდა კაცმა იმ სიბნელეში ძლიერს შენიშნა უცნობი ბერი და მიუახლოვდა.

— ოჰ, მამა იოვანე, თქვენა ხართ?

— ოჰ, ვარდან? წამოიძახა ბერმა და გულში ჩაიკრა.

ეს ბერი ერთსა და იმავე დროს მწ. იოვანეს მონასტრის წინამძღვარიც იყო და ალაშკერტის თემის წინამძღოლის (არქიელი) თანამდებობასაც ასრულებდა. ეხლაც, თავის სამწყსოს რომ არ დაშორებოდა, გადმოსახლებულთ თან გამოაპყოლოდა.

მამა არქიმანდრიტი და ვარდანი იქვე ტბის მახლობლათ ერთს ქვაზე ჩამოსხდნენ, რომელიც სკამის მაგიერობას ეწეოდა.

— როდის მოსულხარ? ჰკითხა არქიმანდრიტმა.

— ეს არის ამ საათში მოველი, მიუგო ვარდანმა და თან აქეთ-იქით მიიხედა—ყურს ხომ არავინ გვიგდებსო.

— არავინ გინახავს?

— ჯერ არავინაა არ-მინახავს.—ამოდენა არეულ ხალხში ვის იპოვნი? მელიქ-მანსურის ნახვა მინდოდა გულით, ამბობენ, რომ ისიც გადმოხვეწილთა შორის არისო.

— მელიქ-მანსური აქა ენახე ამ ორი დღის წინათ,—მიუგო არქიმანდრიტმა,—ეხლა უნდა ერევანში იყოს. იქ რამდენსამე პირს უნდა მოჰლაპარაკებოდა, რომელნიც გადმოსახლებულთა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლათ კომიტეტის დაარსებას ფიქრობენ. ამ გვარი კომიტეტი ტფილისში უკვე დაუარსებიათ და ეხლა ერევანში მისი განყოფილება იქნება.

— აქ როგორ-ღა მიდის საქმე?

— ძალიან ცუდათ, — მიუგო ნაღვლიანათ არქიმზნდრიტმა, — მთელი კვირაა აქა ვგდივარ, ყაზარაპატის ერთს კუნქულ-ში მომცეს ადგილი. ზედაც არავინ მიყურებს, ფიქრათაც არავის მოსდის მკითხოს, თუ აქ რა მწარე გარემოებამ მოგვიყვანა. დამპირდნენ, კათალიკოსთან წაგიყვანთ და იქ ყველაფერს გამოგკითხავთო. მაგრამ, სამწუხაროთ, მთელი დღეები გადის და დამპირებისა არა ისმის-რა. იძულებული ვიყავი უბედურ ხალხის გადმოსახლების ამჟამად ძალით წარმედგინა, რადგან იმედი მქონდა, ამის შემდეგ მაინც მიმიწვევდნენ და სიტყვიერ განმარტებას მომთხოვდნენ. მაგრამ ამ ცდამაც უქმათ ჩამიარა, ნუ თუ ასეთი გულგრილობა და შეუბრალებლობაც შესაძლებელი ყოფილა? სია ხელთა მაქვს, საიდანაც ჩანს, რომ 3000 ოჯახიდან დღევანდლამდინ 1500 სული მომკვდარა ზოგი ავადმყოფისაგან, ზოგიც სიმშლიისაგან. თუ მათი მდგომარეობა კიდევ ასე გაგრძელდა, უეჭველია დანარჩენებიც გასწყდებიან.

თუმცა ეს უკანასკნელი ცნობები ძლიერ სამწუხარო იყო, მაგრამ ვარდანზე რაიმე განსაკუთრებული შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, ყველა ამას ჩვეულებრივ, ბუნებრივ მოვლენათა სთვლიდა და წინათვე იცოდა, ამ გვარ გადმოსახლებას რა სამწუხარო შედეგიც მოჰყვებოდა.

— გადმოსახლებულები სულ აქ, ვალარშაპატში არიან? — მკითხა ვარდანმა.

— არა, ჯერ ივდირში მოვიდნენ, იქიდან აქ გადმოვიდნენ და აქედან კი ყოველ მხარეს იზნევიან. სურმალოს მაზრიდან მოკიდებული ვიდრე ახალ-ბაიაზეთსა და ძველ ნახიჩევანამდინ სულ გადმოსახლებულებითაა გავსებული: საითაც უნდა გაიარო, ყველგან შეხვდები მათ.

— გარდმოხვეწილ მოძმეთ ხალხი როგორ ღა ეპყრობა?

— ხალხი მეტად ადამიანურადა და კაცთ-მოყვარულად იქცევა; არაფერს იშურებს: არც თავშესაფარს, არც საკმელსასამელს და არც ტანსაცმელს, ერთი სიტყვით, რითაც კი შეუძლიან, ეხმარება. მართალი რომ ვთქვათ, აქაურებიც ძალიან

გაქირვებაში არიან, რადგან ომის წყალობით ყველაფერი გაძვირებულია. გარნა გადმოსახლებულთათვის პურზე მეტად უფრო სამკურნალო დახმარებაა საჭირო; სხვა-და-სხვა სენი შეუბრალებლად ავლებს მუსრს.

მონასტრის მიდამო მთლად ლამის სიბნელით იყო მოცული. ბერებს სეირნობა შეეწყვიტათ და თავიანთ სენაკებს შეჰფარებოდნენ. მაგრამ წელანდელი სიმღერის ხმა-კი ტყიდან კვალად მოისმოდა:

ჭმუნვით მოსილი ტურფა ბუღბუღი
„ბაღში ვარდს ეძებს ადტეინებუღი“..

— ახლა სად უნდა წახვიდე? — ჰკითხა არქიმანდრიტმა და ფეხზე წამოდგა.

— თითონაც არ ვიცი...

— ჩემთან წამოდი.

— ვაი თუ ვინმემ შემნიშნოს.

— ახლა მონასტერში ვერავინ გიცნობს..

მამა იოვანეს სადგომად ყაზარაბატის მალლა სართულში ერთი ოთახი ჰქონდა მიცემული. ვარდანმა რომ მონასტრის ზღრუაღს ხელმეორედ გადააბიჯა, ტანში რალაც ცივმა ყრუანტელმა დაუარა. ათ წელიწადზე მეტი იქნებოდა, რაც იქაურობას გაშორებოდა და ფიქრათაც არ მოსვლია, რომ ოდესმე კიდევ ინახულებდა. მაგრამ მწარე გარემოებას კვალად გაეხსენებინა ეს ადგილი. გარნა რა მიზეზი იყო, რომ ქვეყნიურ ცხოვრებას მოწყვეტილთა და ლოცვა-მარხულობისთვის თავშეწირულთა ადგილმა უბედურ ახალგაზდაზე ასეთი უგემური შთაბეჭდილება მოახდინა? გაახსენდა თავისი ბავშვობა, სულელური და სიცალიერით სავსე ბავშვობა, რომელიც მონასტერში გაეტარებინა; გაახსენდა ის ბნელი წარსული, რომლის ერთი გახსენებაც კი ზიზღსა და ყრუანტელსა ჰგვრიდა...

ვარდანის ასეთი უცები და უნებური დასევდიანება მამა იოვანემ შენიშნა და თანაგრძნობით შეეკითხა:

— რა ამბავია, ასე რად გაჩუმდი?

— არაფერი, ხან-და-ხან რალაც უადგილო სევდა მომბახავს ხოლმე...

ოთახში ერთი უბრალო ტახტი იდგა, მივიდნენ და იმ ტახტზე ჩამოსხდნენ. ტახტის გვერდზე ერთი უბრალო ფიცრის მაგიდა იდგა; მაგიდაზე კი პატარა სამოვარი ლამაზად ჩუხჩუხებდა. მამა არქიმანდრიტი სამოვართან მივიდა, ორი ჭიქა ჩაიდასხა, ერთი ვარდანს მიაწოდა და მეორე კი თითონ დაიჭირა ხელში. თბილმა სასმელმა ახალგაზდა კაცს ცოტა არანერვები დაუმშვიდა.

კარგა ხანს მოსაწყენი სიჩუმე იყო გამეფებული. ლაპარაკი არ ცხოველდებოდა, ვიდრე იმ საგანს არ შეეხნენ, რომელიც ორივესთვის თანაბრად ძვირფასი იყო.

— „საქმეს“ აქ რა თვალით უყურებენ?— ჰკითხა ვარდანმა.

— აბა როგორ ავიხსნა? ყველაფერს ერთი მოკლე ამბიდან შეიტყობ, — მიუგო მამა არქიმანდრიტმა. — ოსმალეთიდან აქ ერთი არქიმანდრიტი იყო მოსული ეპისკოპოსად საკურთხებლად (ჯერაც აქ არის, იქნება კიდევ შეხვდე). პირველში, როცა ჯერ ისევ ახლად იყო მოსული, ოსმალეთის სომხების მდგომარეობას საშინელი სურათებითა ჰხატავდა. ქურთების მტარვალობას, ოსმალეების მიერ გამოწვეულ ძარცვა-რბევას ყველას უამბობდა და ათასი მაგალითი მოჰყავდა იმის დასამტკიცებლად, თუ სომხეთში რა საშინელი ძალ-მომრეობა და უსამართლობა იყო გამეფებული. შეუძლებელი იყო მისი სიტყვები სარწმუნოდ არ მიგელო, რადგან ყველაფერს შეურყეველი საბუთებით ამტკიცებდა. მაგრამ ნახა თუ არა აქაური „ჰოსოსები“, მაშინვე ლაპარაკის კილო შესცვალა. იმ დღიდან ოსმალთა კაცთ-მოყვარეობის ქება-დიდებასა და სამართლიანობის დაცვას შეუდგა და თან ვითომ მათის კეთილშობილობითა და დიდსულოვნობით აღტაცებაში მოდიოდა. მაშ რა ექნა საბრალოს? სხვაფრივ რომ მოქცეულიყო, თავისი რწმენისა და

სვინიდიისის წინააღმდეგ რომ არ შეექო ის, რაც ნამდვილად სძაგდა და ეზიზღებოდა, იქნება სასურველ ეპისკოპოსობას ვერა ჰლირსებოდა. აი კიდევ ერთი მაგალითიც: მფარველობის სათხოვნელად ოსმალეთიდან აქ ერთი სხვა არქიმანდრიტიც იყო მოსული, რომლის მონასტერი ქურთებს გაეძარცვათ. ხალხის ტანჯვა-ვაებას ის საცოდავი უფრო საშინლად ასურათებდა, იმ ტანჯვა-ვაებას, რომელიც გამოეწვიათ როგორც მთავრობის მოხელეთ, აგრეთვე ქურთების უფროსებსაც. მისმა ლაპარაკმა რომ „ჰოსოსებამდინ“ მიაღწია, მის თხოვნა-ვედრებას არა თუ ყურადღება არ მიაქციეს, არამედ მსახურთ უბრძანეს, რომ მონასტრიდან გაეპანღურებინათ. საბრალობელი იძულებული გახდა ლაპარაკის კილო შეეცვალა. იმ დღიდან კარგი პატივით ეპყრობიან... თავისი გაძარცვული მონასტერი, დარბეული ხალხი-კი მთლად გადაავიწყდა და ქურთებისაგან მიყენებული ძარცვა-გლეჯა ერთხელაც აღარ გახსენებია! უფრო მეტს ვიტყვი: იმ არქიმანდრიტმა, რომ „ჰოსოსებს“ რათიმე აამოს, ერთ დღესასწაულის სადილზე სულთანის სადღეგრძელოც კი დალია და დალია სწორედ იმ დროს, როდესაც ბაიაზეთსა და ალაშკერტში ოსმალები სომხებს მუსრს ავლებდნენ!... — ეხლა კი, ვგონებ, მიხვდები, „საქმეს“ აქ რა თვალით უცქერიან.

ვარდანი ყურებს არ უჯერებდა, ეგონა ყველაფერი სიზმარში მესმისო. წარმოდგენითაც-კი ვერ წარმოედგინა, რომ შესაძლებელი იქნებოდა იმ გვარი გულქვაობა, რომელიც ნამდვილ მოღალატეობას უფრო ემსგავსებოდა. ერის საშინელ კრიზისის დროს, როდესაც მისი სიცოცხლე, მისი მომავალი ბეწვზე-ღა ეკიდა, იმ ბეწვზე, რომელიც ადვილათ შეიძლებოდა გაწყვეტილიყო და საუკუნო უფსკრულში ჩაეგდო; იმის თანა საშინელ წუთებში, როდესაც მთელი ერის ხსნის თვალი არარატისკენ იყო მიპყრობილი, — ეს ერი მშობლის გულგრილობას ხედებოდა და ჰხედავდა, რომ მშობელი თავისი მკვლელის, თავის მტრის მხარეს იყო გადახრილი!..

— ყველა მაგ შეხედულობისა? ჰკითხა ვარდანმა გულდაწყვეტით.

— არა, მარტო „ჰოსოსები“ იქცევიან ასე. ოსმალეთის მთავრობის ყოველგვარი მოქმედება კანონიერათა და სამართლიანად მიაჩნიათ, და თუ სომხები ძალ-მომხრეობის წინააღმდეგ რაიმე უკმაყოფილებას განაცხადებენ, ყველაფერს ცილის წამებათა და სიმართლეს მოკლებულათა სთვლიან.

— აშკარაა, ეგენიც ერთგარი თომას-ეფენდები ყოფილან: ოსმალეთში მომხდარი უწყესობანი თომას-ეფენდებისთვის ყოველთვის ხელსაყრელია. მაგრამ მაგალითი ნერსეს პატრიარქისა, ხრიმიანისა და ნარბეისგან მაინც აიღონ, რომელნიც სომხეთის ისტორიაში საპატიო ადგილს დაიჭერენ.

— მეგობარო, შენ ძალიან გულ-უბრყვილოთა სჯი, — მიუფო არქიმანდრიტმა, — გარწმუნებ, რომ შეეძლოთ, ნერსესის ყოველ მოღვაწეობას დღესვე გაანაცარმტვერებდნენ... ვინ უწყის, იქნება კიდევცა ცდილობენ!.. აქა ცდილობენ ყველა დაარწმუნონ, რომ ნერსესი და მისი თანამოაზრენი გაიძევერა მატყუარები არიან, სომხის ერს თვალ უბამენ, ატყუებენ, და არცა-რა მისი ფიქრი აქვთ (საფიქრებელიც არა სჭირს-რაო); ამა თუ იმ სახელმწიფოს წარმომადგენლთა ხელში მხოლოდ საზიზღარ იარაღათ გარდაქცეულან და მათი საპოლიტიკო სარგებლობისთვის იღწვიან, რომ საბრალო ოსმალეთს უფრო ბევრი ცოდვა მოახვიონო. აქ სიცილათაც არ ყოფნით იმათი გულუბრყვილობა, რომელნიც ნერსესის ვითომდა „შულერობისგან“ რასმე გამოვლიან. გაიძახიან, ოსმალეთისგან რაიმე ახალი უფლებების გამოთხოვნა სომხების მხრივ ნამდვილი უსიკრებელობა იქნება, რადგან, რაც საჭირო იყო, ოსმალეთმა ყველაფერი მისცა და შეტის ღირსნი არც-კი არიანო. და თუ რამე დაჰკლებიაო, გაიძახიან, ოსმალეთი იმდენაა გულ-კეთილია, რომ ყველაფერს თითონვე შეუვსებს, — მაშასადამე, მოწყალე მთავრობის შეწუხება რაღა საჭიროაო?

— ნუ თუ მთელი ძმობა მაგ სამწუხარო აზრისაა? — წამოიძახა ჯაბუკმა სიბრაზით.

არქიმანდრიტმა მაშინვე არ გასცა პასუხი, ოთახიდან გარეთ გამოვიდა, ბნელაში თვალი მიაველ-მოავლო, შემდეგ ისევ

შინ შებრუნდა, წინანდელსავე ადგილზე ჩამოჯდა და წყნარი ხმით წარმოთქვა:

— ძალიან გაუფრთხილებლათ ვიქცევით: აქაურ კედლებსაც-კი ყურები ასხია. მონასტრის სტუმართ უხუცესი აქვე, მახლობლათა სცხოვრობს; სწორეთ ეშმაკის ყნოსვის პატრონია და, თუ რასმე მოჰკრა ყური, მაშინვე ამბავს წაიღებს...

— მე საზოგადოთ ძმობის მიმართულებაზე გეკითხებოდით, გაიმეორა ვარდანმა ისე, რომ არქიმანდრიტის უკანასკნელ სიტყვებისთვის ყურადღებაც არ მიუქცევია.

— ამ მიმართულებისა მართო „ჰოსოსები“ არიან, თორემ მთელი ძმობა ყიზილბაშის მოტრფიალე არ არის. მათშიაც არიან პატიოსანნი, კეთილ სურვილებით გამსჭვალულნი და იქნება ოსმალეთის სომხების ცრემლის მოსაწმენდათ არავითარი მსხვერპლიც არ დაიშურონ, თუ-კი...

— თუ-კი „ჰოსოსები“ ნებას მისცემენ, არა? სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— სწორეთ. რა ჰქნან საბრალოებმა? ხელ-ფეხი ისე აქვთ შებოჭილი, რომ მოქმედებას ვინ ჩივის, ლაპარაკის ნებაც-კი არა აქვთ! აქ ერთი „ჰოსოსია“, გვარად მანკუნი, ნამდვილი ქაჯია, ყველას მუხრუჭს უჭირებს და მიწასთან ასწორებს.

— მე მაინც ვერაფერი გამიგია! ეს რა ჯოჯოხეთური პოლიტიკაა, რომ ოსმალეთის ძალ-მომრეობისგან მთელი ერი მიწასთან სწორდება და მაინც ოსმალეთს იცავენ!?

— მე თითონაც ვერა გამიგია-რა, ჩემთვისაც ნამდვილი გამოცანაა, მიუგო დაბნევით არქიმანდრიტმა.

— ალაშკერტელების გადმოხვეწასა და ბაიზეთის სომხების გაჟლეტას რილათი ხსნიან? ან ვანის გადაბუგვას რა თვალთ უცქერიან?

— ოსმალეთის გასამართლებლათ ამათ ყოველთვის მზათა აქვთ ერთხელ გაზეპირებული სიტყვები. ყოველ ბრალს სომხებს ახვევენ თავზე და გაიძახიან—სომხობა მოუსვენარი, დაუნახავი და უმადური ხალხიაო. „მგელი რა შუაშია, როდესაც ბატკანი აჯავრებსო“ ... ალაშკერტელების გადმოსახლების მი-

ზეზათ ოსმალოსა და ქურთის მახვილს-კი არ თვლიან, იმ მახვილს, რამაც იმოღენა ხალხს სამშობლო მიატოვებინა,—არამედ ცდილობენ აღმოაჩინონ რაიმე ფარული მძლავრი ძალა, რომ საბრალო ხალხის სამშობლოს მოწყვეტის მიზეზი იმას მიაწერონ. ამ გვარი შეხედულების სიყალბე და სიცრუე ხომ შენც კარგად იცი, ვარდან, რადგან იმ თავითვე სულ ამ „საქმეში“ იყავი ჩამბული...

— ყველა ამის შემდეგ, მამაო, მაინც ვერ გამოგია, რომელი იმედით-ღა რჩები აქა? ერთი ეს მითხარი, ამათგან რომელი მფარველობისა და დახმარების იმედი გაქვს?

— არც რომელის. მე თითონაც დარწმუნებული ვარ, რომ ამათგან არაფერს უნდა მოველოდდე, მაგრამ მეტი რა ღონე მაქვს? ვის მივმართო? ისე ვარ გზაკვალ არეული, რომ თითონაც არ ვიცი, სად წავიდე?

— სადა და თვით სომხის საზოგადოებას მიჰმართეთ.

მამა არქიმანდრიტმა არაფერი უბასუხა, და წუთიერი სიჩუმის შემდეგ ისე წარმოსთქვა, თითქო თავის თავს ელაპარაკებოდა:

— ამ ჟამათ ძნელია ყველაფრის გამორკვევა... მაგრამ ის დღეც ჩქარა მოვა, როდესაც ამ საზიზღარ სინამდვილეს თვით ყოვლად შემძლე დრო-ჟამი გამოამქლავებს...

საბრალო ბერი ისე იყო იმედ-გარდაწყვეტილი, გაბრაზებული, რომ გულში დაგუბებული აზრები ვეღარ შეიკავა და უკანასკნელი სიტყვები ისეთნაირათ წარმოსთქვა, თითქო გულიდან სისხლს ამოაყოლოდა. ან და რაღა საჭირო იყო ვარდანისთვის რამე დაემალნა? ვარდანი უცხო პირათ არ მიაჩნდა, რადგან იმ თავითვე სულ ერთად ემოქმედნათ და ერთადვე მრავალ ბჭობა-თათბირში მიეღოთ მონაწილეობა.

ლაპარაკი კვლავ გარდმოხვეწილთა შესახებ ჩამოვარდა. ალაშკერტელების წინამძღვარი თავის სამწყსოს უბედურებას მოსთქვამდა, მათს ტანჯვა-ვაებას წინ უყენებდა და თან იმ საშუალებას ასახელებდა, რომლითაც შესაძლებელი ყოფილიყო უბედური ხალხის სრული მოსპობისაგან გადაარჩენა.

— ძალიან მიკვირს, რომ გადმოსახლებულთა შორის მაგდენი ავადმყოფები ყოფილან, — სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა, — როგორც შენი ანგარიშიდანა სჩანს, ნახევარზე მეტი დაავადებული ყოფილა. რა არის მიზეზი?

— გადმოსახლების საშინელი ამბები რომ დაწვრილებით მოიხსინო, განცვიფრდები, რომ ეგ საბრალონი ჯერ კიდევ ცოცხლები არიან! აქ რალაც საკვირველება, ნამდვილი სასწაული უნდა იყოს! მაგრამ რომელი ერთი გითხრა? არც იმდენი გონება შემრჩენია და არც ლაპარაკის უნარი, რომ ყველაფერი გაიმბო. მე მხოლოდ რამდენსამე კერძო ცნობებს გადმოგცემ.

— შემდეგ ბაიზეთის ალყის შემორტყმისა, რომლის დაწვრილებითი ამბები უნც კარგად იცი, გენერალი ტერ-ლუკასოვი იძულებული გახდა, რუსის მხედრობა უკანვე გამოებრუნებინა. ამ ჟამათ მან ორი დიდი გმირობა მოიმოქმედა. ერთის მხრივ თავისი მცირე რაზმებით ურიცხვი მტრის ჯარი უნდა მოეგვრებინა, მეორეს მხრივ კი ალაშქვერტისა და ბაიზეთის სომხობა ოსმალების ხოცვა-ჟლეტისაგან გადაერჩინა. ეს ორი გარემოება სამხედრო ხელოვნების დიდ ცოდნა-გამოცდილებას ბოძოვდა და გენერალმაც დიდი უნარი გამოიჩინა. ოსმალოს ჯარის საშინელი მოზღვაება იმდენ ხანს შეაჩერა, ვიდრე სომხობა გადმოსახლებას მოასწრებდა. მაგრამ დრო მაინც ძლიერ ცოტა იყო, ხალხი-კი გადმოსახლებისათვის სულ არ იყო მომზადებული. უცებ ხმა გაეარდა, რომ რუსის ჯარი უკანვე მიდის, გადასახლდით, გაშორდით აქაურობას, თორემ ოსმალები გაგჟლეტავენო. ეს ამბავი მთელ მაზრებს ელვასავით მოედო. ხალხი საშინელმა შიშის ზარმა აიტანა. მტრის ხმალი თავზე დასტრიალებდა, ამიტომ ყოყმანი და დახანება აღარ შეიძლებოდა — საყვარელი სამშობლო უნდა მიეტოვებინათ. ვერ შემიძლია აგიწერო ის საშინელი ღამე, როდესაც იმოდენა ხალხი თავის სახლ-კარსა და მამულ-დედულს ეთხოვებოდა! ხალხში შემზარავი ბლავილი და ჟრიაშული გაისმოდა. გარემოება ისეთი იყო, რომ უეჭველად ერთი ღამის განმავლობაში უნდა მიეტოვებინათ იქაურობა. შინაური საქონელი

თითქმის სულ მინდორში დარჩა, რადგან პატრონებს გამორეკის დრო აღარა ჰქონდათ. მამა სხვაგან მყოფ შვილს აღარ უცდიდა, ძმას ძმა ავიწყდებოდა: ავეჯსა და სხვა მძიმე ნივთეულობასან იქვე სტოვებდნენ, ან კიდევ ცეცხლს უკიდებდნენ და სწვამდნენ. ძუძუთა ბავშვებს დედები იკიდებდნენ, საჭირო ნივთებით დაბარგებული მამები-კი უფრო მოზრდილებს ხელსა ჰკიდებდნენ და სოფლებს ისე სტოვებდნენ. ურმები ძლიერ მცირე ნაწილსა ჰქონდა, რადგან მეტი წილი სამხედრო ბარგი-ბარხანის საზიდლათ წაეღოთ. ლოდინის დრო აღარ იყო, მტერი უკან მოსდევდა. ვინც-კი გადმოსახლება ვერ მოასწრო, ყველა მტარვალთა შეუბრალებლობის მსხვერპლი შეიქნა. ვინც გამოასწო, ჰგონებდა, რომ თავს უშველიდა! მაგრამ აქაც სხვა ახალი უბედურება დაატყდა თავს, უბედურება, რომელიც ქურთ-ოსმალოზე უფრო შეუბრალებელი გამოდგა, — სიმშობი და ავადმყოფობა.

— ეს ავადმყოფობა იმ ტანჯვა-ვაების შედეგი შეიქმნა, რომელიც ხალხმა გადმოსახლების დროს გზაში გამოიარა, — განაგრძო მამა არქიმანდრიტმა. — რამდენიმე კვირის სავალი სულ რაღაც ორიოდ დღეში უნდა გაველო და ისიც იგრე, რომ არც შეესვენა და არც სადმე გაჩერებულიყო. დედაკაცი, ქალი. შვილი, ყმაწვილი თუ მოხუცი — ყველა ფეხით მოდიოდა, რადგან რაიმე ჩასაჯდომი სულ უმცირესობას თუ გააჩნდა. ბევრმა ვერ შესძლო, დასუსტდა, მოიქანცა და შუა გზაზე დავარდა. ნათესავს, მეგობარს, თვით საყვარელ შვილსაც-კი ყურადღებას არავინ აქცევდა. ყველა საერთო შიშსა და მღელვარებას მოეცვა; ყოველ მათგანს გული, სიბრალულის გრძნობა სადღაც გაჰქრობოდა და თავის მეტი აღარა ახსოვდა-რა. ყველა ამას დაუმატეთ სიმშობი-წყურვილი და უცხო ქვეყნის შეუჩვეველი ჰავა და მაშინ ავადმყოფობას ბუნებრივ მოვლენათ დასახავთ. რომ მტერს არ შეეხებოდით, ისეთის დაწყევლილ და მთიანის გზით გვატარებდნენ, რომ ქალებსა და ბავშვებს სიარული ძალიან უძნელდებოდათ. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ გადმოსახლებულთა მეოთხედი გზაში დავარდა

და მთლათ გაიჟლიტა. რაღა გავაგრძელო, იმდენი ვაი-ვაგლახი გამოვიარეთ, რომ შაჰ აბასის მიერ ისპაჰანში ტყვეთ წაყვანილი სომხების ისტორია, რომელსაც ჩვენი მემატიანენი ისეთი საშინელი ამბებით გვიხატავენ, ამ გადმოსახლების ამბავთან შედარებით სულ უბრალო შემთხვევად უნდა ჩავთვალოთ.

მამა არქიმანდრიტი რომ ამ სამწუხარო ამბავს მოსთქვამდა, ვარდანის გონება სულ სხვა აზრით იყო შეპყრობილი, ასე რომ მისი ლაპარაკი თითქმის არც-კი ესმოდა და მხოლოდ თავის სათაყვანებელ ლალაზე ფიქრობდა. არა რომ იგიც ამ გადმოსახლებულთა შორის უნდა ყოფილიყო, — ფიქრობდა ვარდანი, მაშასადამე ყველა ზემოხსენებული ტანჯვა-ვაება არც იმას ასცდებოდაო? მართალია, ჯავოსაგან გაგონილი ჰქონდა, რომ ფათათაჰ-ბეგის ცოლის, ხურშიდას განკარგულებით ლალა რუსის სამფლობელოში უნდა ყოფილიყო გადმოყვანილი, მაგრამ ბეგის მსახურნი ხომ რუსის საზღვარს ვერ გადმოსცდებოდნენ, რადგან მოწინააღმდეგე სახელმწიფოს ქვეშევრდომი ქურთები იყვნენ. მაშასადამე, ლალა და მისი ძმის ცოლი, სარა, გადმოსახლებულთა გუნდისთვის უნდა შეეერთებინათ. მაგრამ როგორ უნდა ეპოვნა? რა იცოდა, კიდევ ცოცხლები იყვნენ, თუ მრავალთა მწარე ხვედრი რგებოდათ წილათ? ეს კითხვები უბედურ ქაბუკს მოსვენებას არ აძლევდა.

— მამაო, მოხუცი ხაჩოს ოჯახისა ხომ არაფერი იცი? — ჰკითხა მან, — ჩემი აზრით, ისინიც გადმოსახლებულთა შორის უნდა იყვნენ. ახლა სად იქნებიან?

— მათი პოვნა ცოტა არა გაგიძნელდებათ, რადგან გადმოხვეწილნი სხვა და სხვა მხარეს არიან გაბნეულნი. მაგრამ მათთან ერთათ მათი მამასახლისები და მღვდლებიც არიან მოსულნი; ამ უკანასკნელთათვის - კი დავალებული მაქვს, რომ დაწვრილებითი ცნობები შეკრიბონ, თუ სად რამდენია დასახლებული, რათა დახმარების აღმოჩენა უფრო გაადვილდეს. ამ ცნობების წყალობით ადვილათ შევიტყობთ, მოხუცი ხაჩოს სახლობა გადმოსახლებულთა რომელ გუნდშია მოქცეული.

— სიებს როდის გადმოგცემენ?

— ხვალ, ანუ ზეგ, — დანამდვილებით არ ვიცი.

საბრალო ვარდანისთვის ეს „ხვალ“ და „ზეგ“ მთელი საუკუნეს წარმოადგენდა, ამიტომ მთელი ღამე ძალიან მოუსვენრათ გაატარა.

მონასტრის ზარების წყნარმა ხმამ ხალხს გათენება ამცნო. ბედისაგან გალალეებული ბერები ჯერაც არხეინათ განისვენებდნენ რბილ საწოლებზე; უფრო უბედურნი-კი ტაძარში მიეშურებოდნენ სალოცავათ.

ამ დილით მამა იოვანეს ძალიან ადრე გაეღვიძა, მძინარე ვარდანი ოთახში დასტოვა და გარეთ გამოვიდა. მაგრამ მამა იოვანე დილის ლოცვაზე არ მიდიოდა, ჩვეულებათ ჰქონდა ყოველ დილით დაეხედნა ვალარშაბათში მყოფ გადმოსახლებულთათვის, რომ შეეტყო საბრალონი რა მდგომარეობაში იყვნენ. ამ ხელათ გადმოსახლებულთა შორის ისეთი საცოდაობა დახვდა, რომ გული საშინლათ დაეკოდა და ველარ შესძლო ყველასათვის მიეხედნა. ყოველ ნაბიჯზე საშინელ სურათს აწყდებოდა, ავადმყოფობით შეპყრობილი მთელი ოჯახები უწმინდურობით სავსე ამა თუ იმ ბოსელში დაყრილიყო უმწეოდ, უნუგეშოთ; მათში არც ერთი კარგა მყოფი არ იყო, რომ დანარჩენთათვის ეზრუნა.

მწარე უიმედობით შეპყრობილი მამა იოვანე თავჩალუნული მონასტერშივე ბრუნდებოდა და თან გუნებაში ფიქრობდა: რა საშუალებითაც უნდა იყოს, დღეს უეჭველათ საკათალიკოზოში უნდა შევიდღე და მომაკვდავი ხალხისთვის სწრაფი დახმარება გამოვთხოვო. ამ დროს მის მახლობლათ ეტლმა გაიგრიალა, შიგ მჯდომმა რომ არქიმანდრიტი დაინახა, ეტლი გააჩერებინა.

— მიხარებია, უთხრა მან, როცა არქიმანდრიტი მიუახლოვდა, გადმოსახლებულთა დამხმარე კომიტეტი ერევნის გუბერნატორმა დაამტკიცა, წვევრებათ საკმაოდ სანდო პირები

არიან არჩეული. ტფილისიდანაც სასიხარულო ამბები მოდის, იქაური კომიტეტი ენერგიულათ მოქმედებს: გვპირდებიან, რომ ფულსა და საექიმო მასალას ჩქარა მოგაწვდითო.

— ძლიერ სასიხარულოა, — მიუგო ბერმა. — აქედანაც აპირებენ ბრძანების მიწერას სასულიერო მთავრობის წარმომადგენლებთან, რომ ყველგან შეწირულება შეკრიბონ.

— საიდან უნდა მისწერონ?

ბერმა ხელი მონასტერზე მიუშვირა, ახალგაზდა კაცმა ჩაიციხა და მიუგო:

— მაგ ბრძანებას ჩვენთვის არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება, რადგან მათი შეგროვილი ფული ალაშკერტელების, ცარიელ კუჭამდის ვერ მიაღწევს...

ეტლში მჯდომი მელიქ მანსური იყო.

— შენ ხომ მაგ ამბით გამახარე, უთხრა ბერმა, — მეც მინდა გახარო რამე.

— რა უნდა მახარო?

— ვარდანი აქ არის, ჩემ ოთახში.

— მართლა? საიდან გაჩენილა ეგ ეშმაკი? არ მეგონა, თუ საიქიოდანაც ბრუნდებიან. — წავიდეთ.

ორნივენი მონასტრისკენ გაემართნენ.

გზაში მელიქ-მანსური შეეკითხა:

— ვარდანს შენ კარგათ იცნობ?

— ხუთ წელიწადზე მეტია, რაც ვიცნობ. ჩვენში იგი ცნობილია, როგორც მარჯვე და უშიშარი კანდრაბანდისტი. მაგრამ კარგა ხანს ვერაფერს მიხვდა, რომ მის ხელობას სარჩულად ფულის მოგება არ უდევს. იგი მხოლოდ იარაღს ატარებდა და გლეხთა შორის ხშირად უფასოდაც კი არიგებდა. და თუ ხან სავაჭრო საქონელიც დაჰქონდა, ამასაც მხოლოდ თვალის ასაბმელად შერებოდა. დიალაც რომ მიზანი პატივისცემა იყო, მაგრამ წყეული გარემოებისა გამო ყველაფერმა ამაოდ ჩაიარა...

— მე მხოლოდ სულ რამდენჯერმე შევხვდი, — მიუგო მელიქ-მანსურმა, — მაგრამ ჩემი თანაგრძნობა დღევანდლამდინ

ასე არავის გამოუწვევია, როგორც მაგ ენერგიულმა ახალგაზ-
დამ გამოიწვია. კარვად ვიცი, რომ რამდენადაც სისხლის ღვრის
საქმეში გმირი და შეუბრალებელია, იმდენადვე მეგობრობის
საქმეში პატიოსანი, კეთილი და ერთგულია.

— მაგის გარდა, ვარდანი თავისი ეშმაკური ქკუითაცაა
შესანიშნავი. თავის ხან-მოკლე სიცოცხლეში იმდენი რამ გაუ-
კეთებია, რასაც ერთი კარგი მოღვაწე ასი წლის განმავლობა-
ში ვერ გააკეთებდა. ამასთანავე ძლიერ ჩუმი და თავდაბალი
ხასიათისაა და სულ იმას ცდილობს, რომ ჩვეულებრივი მომა-
კვდავის ქურქში იყოს გახვეული.

ვარდანმა გამოიღვიძა, აქეთ-იქით მიიხედა და ნახა, რომ
ოთახში მეტი არავინ იყო. მზის სხივები სენაკის ვიწრო სარკმ-
ლებში უხვად შეპარულიყო და იქაურობას ძაღვზე აქახქახებ-
და. გამთბარი დაგუბებული ჰაერი აუტანელი და სულის შემ-
ხუთავი იყო. წამოდგა ვარდანი, ერთს ფანჯარას მიუახლოვდა
და გააღო. სუფთა და გრილმა ჰაერმა ვარდანის ანთებულ სა-
ხეს რაღაც სიამოვნება აგრძნობინა. მაგრამ, მაინც გულს რა-
ღაც უმძიმებდა, სულს უხუთავდა. უნდოდა იქაურობას ჩქარა
გაშორებოდა, რომ თავისუფლად ამოესუნთქა. თან კი მასპინძ-
ლის დაბრუნებას უცდიდა. მაგრამ მასპინძელი იგვიანებდა.
ვარდანი მოუთმენლობამ შეიპყრო, ოთახში დადგომა ველარ
შესძლო და გარედ გამოვიდა. მაგრამ რადგან არ უნდოდა,
რომ მონასტრიდან ვისმე დაენახა, ამის გამოთ ეზოს უკანა
კარებიდან გამოვიდა და ტბისკენ გასწია. ტბის მახლობლად
ერთ მოხუც ეპისკოპოსს შეხვდა, რომელიც მაშინვე იცნო.—
ეს ეპისკოპოსი მონასტრის ერთ შესანიშნავ სიძველეთაგანს
წარმოადგენდა.

— გამარჯობა, პაპავ.

ამ ეპისკოპოსს მთელი ძმობა „პაპას“ ეძახდა. პაპა ზაფხუ-
ლის მზის თბილ მყუდროზე მიმჯდარიყო და გაციებულ ძვლებს
ითბობდა. იგი ინდოეთის იმ ფაკირს (მისანი) მოგაგონებდათ,
რომელიც არც პირს იბანს, არც თავს ივარცხნის, არც ფრჩხი-

ლებს იჭრის და არც რიკიანად იცვამს, რადგან ყველა ეს დიდ ცოდვად მიაჩნია. პაპამ რომ ჭაბუკის ხმა გაიგონა, ხელი შუბლზე მიიღო, რომ თვალებისთვის მზის პირდაპირი სხივები აეშორებინა, და უთხრა:

— ხმა-კი მეცნობა, შეილო, მაგრამ თვალები აღარ მიჭრის, რომ დაგინახო, ვინცა ხარ.

— მე ვარ, ვარდანი.

— ღმერთმა დიდხანს გაცოცხლოს, შეილო! მოდი ახლოს, რომ გულში ჩაგიკრა, — ოჰ, რამოდენა გამხდარხარ, შეილო! ვარდანი მიუახლოვდა; მოხუცმა გულში ჩაიკრა.

— აქ დაჯექ, შეილო! — ჰოო, ემაგრე. — რა კარგი ბიჭი დამდგარხარ, შეილო! — გახსოვს, ჩემ სენაკში რომ კატასავით შემოიპარებოდი ხოლმე ხილის მოსაპარად? მაშინ სულ პატარა, ძალიან პატარა იყავი.

— მახსოვს, პაპა, მიუგო ვარდანმა და თან ღრმად ამოიოხრა; — ქურდობა აქ ვისწავლე...

— ეჰ, შეილო, ეხლა ვილა არ იპარავს? ყველანი ქურდობენ. სიმართლე მერცხლის რძედ გარდაქცეულა, ველარსად შეხვდები... ორი დღე არც-კია, რაც იმ წყეულ-შეჩვენებულებმა სენაკიდან რამდენიმე ასი მანეთი მომპარეს. შავი დღისთვის ვინახავდი, შეილო. ნეტა როგორ იპოვნეს? ეხლაც კი ვერ მივმხვდარვარ: თვით ეშმაკიც კი ვერ მიაგნებდა! ჭერის ფიცრებში მქონდა დამალული. — ეშმაკებმა მაგათგან უნდა აიღონ გაკვეთილი... ოჰ, შეჩვენებულნო, შეჩვენებულნო!..

პაპას ოთახიდან ფულის მოპარვა იმ თავითვე იმდენად ჩვეულებრივი ამბავი იყო, რომ ვარდანს ყურადღება არც კი მიუქცევია. ასი წლის მოხუცი პაპა თავის სიცოცხლეში არაფერს ხარჯავდა; რაც კი ხელში ჩაუვარდებოდა, გროში-გროშს ადებდა და ინახავდა. როდესაც მისი ფულის ჯამი რამდენიმე ასს ანუ ათასს მანეთს მიაღწევდა, უცებ ვილაცის ფარული ხელი გაჩნდებოდა და ააცოცხლებდა ხოლმე. შემდეგში ამ გვარმა გახშირებულმა ქურდობამ პაპას მეტი გამოცდილება შეძინა. ოთახში ასობითა ჰქონდა საკუჭნაო ნახვრეტი და ყოველ მათ-

განში ფულს ნაწილ-ნაწილად ინახავდა. ამიტომაც იყო, რომ ვერასოდეს მთელ ფულს ვერ მოჰპარავდნენ, თუმცა თითონ კი ჩვეულებათ ჰქონდა ყველა ფიცით დაერწმუნებინა—რაცა მქონდა, სულ მომპარესო.

ვარდანი პაპას პატარაობიდანვე იცნობდა; იგი ერთი საშინელი ტიპიური ძუნწთაგანი იყო, ასე რომ მის სიძუნწეს ძმობის წევრთა შორის ზღაპრული ხასიათი მიეღო. პაპა მდიდარ ბერთა რიცხვში ითვლებოდა, განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ სხვებს თავისი სიმდიდრე უფრო ფარული გზებითა ჰქონდათ მოხვეჭილი, პაპას კი მარტო წრეს გადასული დაზოგვით შეეძინა.

— ფული ძალიან გიყვარს, პაპა, რათ გიხდა მაგდენი ფული?

— ეჰ, შეილო! „მგელს მგლობა ერქვა, მელამ ქვეყანა ამოაგდოვო,“ ნათქვამია. — ფული ეხლა ვიღას არ უყვარს? ეხლანდელ დროში მხოლოდ ფულსა აქვს გასავალი, ყველმ ფულისთვის შრომობს.

ესა სთქვა და აკანკალებული ხელით უბიდან ბურნუთის კოლოფი ამოიღო, გააღო და ნახა, რომ ცარიელი იყო. ის უბედური კოლოფი იმდღეს ბარე ასჯერა ჰქონდა გაღებული და ყოველთვის რწმუნდებოდა, რომ შიგ არა იყო-რა, მაგრამ მაინც თვალებს არ უჯერებდა და ფიქრობდა, იქნება რაიმე სასწაულით გავსილიყოსო.

— წყეულიმც იყოს სიმონა მასწავლებელი! — შენ ხომ იცნობ იმას? — იმ დღეს ერთი აბაზი მივეცი, თანაც თუნუქის ყუთი მივეცი, რომ ერეგანში ბურნუთი ეყიდნა და შიგ ჩაეყარნა; იმ წყეულმა წაიღო, ჰამ ფული შექამა, ჰამაც ყუთი შეიტყაპუნა. — ვარდან, ბურნუთს ხომ არ ეწევი?

— არა, პაპა, მე ბურნუთს არა ვწევი.

პაპას საბედნიეროდ იქვე მახლობლად პაპიროსის ნამწვი ეგდო. დაინახა თუ არა მოხუცმა, წამოდგა, მივიდა და ნამწვი აიღო; შემდეგ ქალაღი შემოახნია, გაშავებული თუთუნი ხელის გულზე დაიყარა, აკანკალებული თითებით დაფხვნა და ხარბად წევა დაუწყა.

— ნუ თუ, პაპა, ემაგრე გინახავენ, რომ ბურნუთის ფულსაც კი არ გაძლევენ?

— ეჰ, შვილო, დროება გამოიცვალა! სად არის ნეტარხენებულის ნერსეს კათალიკოზის დრო? მაშინ სიყვარულიც იყო, ერთობაც, დიდიცა და პატარაც. ეხლა კი ყველაფერი გადაბრუნდა. ვინც სიცრუეში უფრო დახელოვნებულია, ვინც ხალხს უფრო მოხერხებით ატყუებს, დაწინაურებულიც ის არის. ჩვენ მსგავსთა ფინაჩებს ვილა აქცევს ყურადღებას? ეხლა, შვილო, „ახალი ქათმები მოსულან და რკინის კვერცხებსა სდებენ!...“

პაპა ნერსესის პირველ თაყვანისმცემელთაგანი იყო, ნეტარხენებულის კათალიკოზის სახელს მის თვალში წმინდანის მნიშვნელობა მიეღო. როდესაც კი ძმათა შორის რაიმე უწყესობას შენიშნავდა და გული სევდით აევსებოდა, მაშინ ნერსესის დროს გაიხსენებდა ზოლმე, ნერსესის დროს, რომელიც ეჩმიადინის ისტორიაში ოქროს ხანათ მიაჩნდა.

ეს ოქროს ხანა პაპამ ახლაც რაღაც განსაკუთრებულ აღფრთოვანებით გაიხსენა. ვარდანს უთითებდა მშვენიერ ტბაზე, თანაც უხსნიდა რა აზრითაც გაეკეთებინა ტბა იმ დიდბუნებოვან ადამიანს. უჩვენებდა ტბის მახლობლად ერთს ნანგრევებს, რომელშიაც ქალაღდის ქარხანის გამართვას აპირებდა, რომ მონასტერს ქალაღდის სხვაგანიდან არ მოეტანა; ახლაც ეს ადგილი მონასტრის გლეხთა ვირების დასაბმელ ადგილათ გარდაქცეულიყო! უჩვენებდა აგრეთვე ტბის გასწვრივ ერთ სხვა ნანგრევებსაც; სადაც აბრეშუმის სახვევი ქარხანა. უნდა მოთავსებულიყო; ამ აზრით უუწმინდესს მამას თუთის ხეების უშველებელი ტყე გაეშენებინა. ტყის გახსენებაზე პაპამ ცრემლი ველარ შეიკავა და ვარდანს გულ დაწყევტით მოუყვა: ნერსესს თავისი გაშენებული ხეები ისე უყვარდა, როგორც მშობელ მამას თავისი ღვიძლი შვილები. ტყეში რომ შედიოდა, თან ყოველთვის პატარა მაკრატელი დაჰქონდა და ხეებსა სხლავდა. ყოველ ხეს იცნობდა და დანამდვილებით იცოდა, წლის განმავლობაში ყოველ მათგანი რამდენად იზრ-

დებოდა. ამეების ცქერით ნერსესი სტკბებოდა, ხარობდა, როგორც მამას უხარიან, როდესაც შვილის ჩქარ ზრდას უცქერისო და სხ...

ვარდანმა ნახა, რომ ამ ამბების თხრობა ძალიან აგვიანებდა და ამიტომ წასვლა დააპირა.

— ყური ახლოს მოიტა, შვილო, უთხრა პაპამ.

ვარდანმა ყური მიუშვირა და შემდეგი სიტყვები გაიგონა:

— „აქაურობას ჩქარა გაერიდე, ვარდან, თორემ სხვა ნაირი თვალით გიცქერიან“.

— არა, პაპა, ჯერ სულ არავის ვუნახვივარ.

— საკმაოა, შვილო, რომ ერთს უნახვიხარ.— შენ შესახებ ცოტა ცუდს ამბებს მოგვარა ყური.

— პაპა, შენ ხომ ყურთა სმენა გაკლია, ყური როგორღა მოჰკარი?

— არა, შვილო! პაპას ყურები მხოლოდ მეშინ ჩლუნგდება, როდესაც ნათქვამი ხელ საყრელი არ არის, საჭირო სიტყვა არ გამოეპარება...

ვარდანმა ჩაიციხა და გამობრუნდა.

პაპამ უკანიდან მიამხა:

— გამიგონე, ვარდან! თუ ერევანში მიდიოდე, ეგება ცოტა ბურნუთი მიყიდო. ხომ ნახე, რომ კოლოფი საესეთაა? ამ დროს მელიქ-მანსურმა და მამა იოვანემ გამოიარეს.

— პაპას რას ელაპარაკებოდი? ჰკითხა არქიმანდრიტმა.

— არაფერს, ამათში (ხელი ეჩმიაწინისკენ გაიშვირა) მხოლოდ ეგ არის პატიოსანი, რომელთანაც შეიძლება ლაპარაკი, მიუგო ვარდანმა და თან მელიქ-მანსურს მიუბრუნდა:

— თქვენთან ცალკე მოლაპარაკება მინდა, აქ ვინმე ნაცნობის სახლი ხომ არ გეგულებათ?

— როგორ არა,

პაპას გამაფრთხილებელი სიტყვები არ იყო მიზეზი, რომ ვარდანი წასვლას ეშურებოდა, საზოგადოთ იგი მონასტერს შორს გაუბოდა... გარდა ამისა ლალას ფიქრი აწუხებდა, უნდოდა როგორმე ეპოვნა, ან მის შესახები რამ შეეტყო.

მამა იოვანეს მიუბრუნდა და სთხოვა, თუ მღვდლებისაგან რაიმე ცნობა მიიღოთ, შემატყობინეთო.

— ეხლა შევიტყე, რომ მღვდლები შუადღემდინ აქ გაჩნდებიან და სიებსაც მოიტანენ, მიუგო მამა არქიმანდრიტმა, — უეჭველად გაცნობებ.

— ჩვენი ბინა ხომ იცით? ჰკითხა არქიმანდრიტს მელიქმანსურმა.

— ვიცი.

მაშ წავიდეთ, ვარდან.

ამ დროს მოედანზე ხალხის პატარა გუნდი გამოჩნდა, რომელიც მძიმე ნაბიჯით სასაფლაოსკენ მიემართებოდა; რამდენიმე ალაშკერტელს მიცვალებულის კუბო მიჰქონდა. მიცვალებულს წინ მღვდელი არ უძღოდა, შემოსილი მღვდელი სასაფლაოზე ელოდდა. საზოგადოთ იმ ჟამათ მღვდელი თითქმის სასაფლაოს არ შორდებოდა, რადგან კარგად იცოდა, რომ ყოველ წუთს შეიძლება ახალი მიცვალებული მიესვენებინათ. მიცვალებულს ერთის მეტი ჭირისუფალი არ უჩანდა; იგი ერთი ავადმყოფი დედაკაცი იყო, მხარში ორი სხვა დედაკაცი შედგომოდა და ძლივ-ძლივობით იძყავდათ. საბრალო არა ტიროდა და არც თუ თვალებში ცრემლი უჩნდა. იმ ჟამათ იგი იმ გვარ უგრანობლობით იყო შეპყრობილი, რომელიც ადამიანს მაშინ მონახავს, როდესაც ყოველი გრძობა ერთ რაიმე მოულოდნელ უბედურების სიმძიმის ქვეშ იმსხვრევა ხოლმე. როგორც ეტყობოდა, მიცვალებულის ახლო ნათესავი უნდა ყოფილიყო. უბედურს კაბის კალთებზე ორი ბავშვი მოსჭიდებოდა და ტირილით უკან მისდევდნენ. ვალარშაპატელთაგანი არავინ სჩანდა, გარდა ჩვენი ნაცნობი ექიმისა, რომელიც იმ ნახევრად შიშველ ადამიანთაგან თვალსაჩინოდ განირჩეოდა.

ეს სამწუხარო პროცესია ვარდანმა და მელიქმანსურმაც შენიშნეს, მაგრამ ყურადღებაც არ მიაქციეს, რადგან ყოველდღე, ყოველ წუთს ამ გვარ სანახავებს ხედავდნენ და ამის გამო ჩვეულებრივ მოვლენათ გარდაქცეოდათ.

ვარდანმა რომ მელიქ-მანსური ნახა, ერთხანად თითქო მთლათ გადაავიწყდა დარდი და მწუხარება, რომელიც საშინლათ უღრღნიდა გულს. გარდა ამისა, არქიმანდრიტის მიერ მიცემული იმედი, რომ ხალხთან ერთათ ლტოლვილ მღვდლობისა და მამასახლისებისაგან შეეძლო შეეტყო მოხუცი ხაჩოს ოჯახის ხვედრი და ის ადგილი, სადაც იმ ჟამათ იქნებოდა—გულს უმწვიდებდა. თან გუნებაში ფიქრობდა: იმ ცნობათა მიხედვით შემიძლია ლალა ვიპოვნო და რაც ლტოლველების დროს ტანჯვა-ვაება და სიდუხჭურფ გამოუვლია, სიყვარულის ცხოველმყოფელი სხივით შევეუმსუბუქოვო.

მაგრამ ეს მხოლოდ წყლულების იმ გვარი დადუნება იყო, როდესაც დარდი და ვარამი ყუჩდება და გულის ქრილობანი წუთიერთ დასცხრება ხოლმე.

მელიქ-მანსურს რომ ვარდანი მიჰყვანდა, ის სახლი ვალარშაპატის ერთ ძველ ქუჩაზე იყო. მართალია, სახლები პატარები იყო და დარიბათაც გამოიყურებოდა, მაგრამ, როგორც საზოგადოთ ვალარშაპატის სახლებს სჩვევიათ,—ეზოები დიდრონი ჰქონდა და ხილის ხეებში იყო ჩამალული.

— რომ იცოდე, სად მიგყევარ, ძალიანაც არ გესიამოვნებოდა, უთხრა გზაში მელიქ-მანსურმა.

— ჩემთვის სულ ერთია, — მიუგო ვარდანმა გულ-გრილად, — მე მხოლოდ ის მინდა, რომ ბ. სალმანის ამბავი შევიტყო. იმ სახლში ხელს ხომ არავინ შეგვიშლის?

— არავინ.

ერთი პატარა სახლის კარებთან გაჩერდნენ და დააკაკუნეს; ცოტა ხნის შემდეგ ვილაც ბებერმა დედაკაცმა კარები გააღო. სახლში რომ შევიდნენ, ბებერმა მაშინვე კარები ისევ ჩაკეტა.

— აი, დედი, ერთი ახალი სტუმარი კიდევ მოგიყვანე, უთხრა ბებერს მელიქ-მანსურმა.

ბებერმა ვარდანს თვალი ეშმაკურათ გადაავლო და მიუგო:
— შენ პირს შაქარი...

— აბა, დედი, ჩქარა ერთი ბოთლი ღვინო მოგვიტა, საშინლათა გვწყურიან, უთხრა მელიქ - მანსურმა, თან მიუახლოვდა და ჩუმათ დაუმატა: — სულს ამოგართმევ, თუ სხვა ვინმე შემოვიშვია!

ბებერმა ეშმაკურათ გაიღიმა, თავი დაუკრა და გამობრუნდა. ახალგაზდები შევიდნენ ერთ სანახევროთ ევროპიულათა და აზიურათ მოწყობილ პატარა სუფთა ოთახში და პატარა ტაბლას შემოუსხდნენ. რამდენიმე წუთის შემდეგ ოთახში წყნარის ნაბიჯით ერთი ახალგაზდა მანდილოსანი შევიდა, ხმის ამოუღებლივ ტაბლაზე ერთი ბოთლი ღვინო და ორი ჭიქა დააწყო და ხმის ამოუღებლივვე გარეთ გამოვიდა. თავზე სომხური მანდილი ისე შემოეხვივნა, რომ პირისაზე თითქმის მთლათ დაჰფაროდა და მარტო ოდენ მაყვალღვით შავი თვალები უჩანდა. მაგრამ რაც უჩანდა, მისი სილამაზის დასაფასებლათ ისიც კმაროდა.

მელიქ-მანსურმა ჭიქები ღვინით აავსო, ერთი თითონ გადაჰკრა, მეორე ვარდანს მიაწოდა და უთხრა:

— მე ძლიერ მოხარული ვარ, რომ ჩვენი მონასტრების მეტი წილი ხალხის საცხოვრებელ ადგილებისთვის დაუშორებიათ და მთებზე, ხეობებშია და უდაბნოებში აუგიათ. ახალგაზდობა არსად ისე გარყენილი და ზნე-დაცემული არ არის, როგორც აქ, ვალარშაპატაში; ამდენი სუბუქი ყოფა-ქცევის ქალებიც არსად მოიპოვება. წელანდელი ლამაზი მანდილოსანი ხომ ნახე, ისეთი სიღინჯითა და მორცხვობით შემოვიდა, თითქო განხორციელებული სათნოებააო, ნამდვილათ კი ერთი ბერის საყვარელია. მეგონა, მონასტრის სიახლოვე სარწმუნოების სიყვარულს მაინც დაიფარავდა, მაგრამ აქ, პირიქით, ყველა ურწმუნოა. ბერების ცუდი ყოფა-ქცევა ხალხში უზნეობასა და სარწმუნოებისადმი გულგრილობისა ჰბადებს. ლოთრანგობას (პროტესტანტობა) აქ ფესვი უკვე ღრმადა აქვს გადგმული. ბაზარზე რომ მოვდიოდით, უეჭველია კოხტა სახლებს შე-

ნიშნავდი; რომ იკითხო ვისია ის სახლებიო, გიპასუხებენ: ამა და ამ ბერის შორეულ თუ მახლობელ ნათესავს ეკუთვნისო, იმ ნათესავს, რომელიც ძალზე ღარიბი ყოფილა, მაგრამ შემდეგში მონასტრის წყალობით გამდიდრებულა. სწორე გითხრა, გული მიკვდება, როდესაც ვხედავ, რომ აქ ტყუილ-უბრალოთ ასი ათასობით იხარჯება, მაშინ როცა ყოველი გროში ჩვენთვის ძვირათა ღირს. ათასი საჭიროება გვაქვს, ყველაფერს ფული ეჭირვება; კონსტანტინეპოლის საერო საღაროში თავგები დახტიან. პატრიარქს გროში არ მოეპოვება, რომ თვით უსაჭიროესი მოთხოვნილება მაინც დააკმაყოფილოს. ზედაც იმ გვარი საქმეები დაატყდა თავს, რომელთა გადადება და დახანება ჩვენი ერის საუკუნო დაღუპვათ უნდა ჩაითვალოს. მიუხედავად ყველა ამისა, კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოსა და ექიმიაწინის მთავრობის შორის მე მაინც საერთოს ვერას ვხედავ. რაც კონსილიტების მოსაშორებლათ მანკუნიმ კონსტანტინეპოლში ოცდა ხუთი ათასი მანეთი ჩაღუბა და, როგორც ისმის, ამ დღეებში ოცდა ათი ათასი კიდევ გაუგზავნიათ, ვინ უწყის, რა ჯოჯოხეთური მიზნის მისაღწევათ! გარნა სომხის პატრიარქს, ამ ერთათ-ერთს ნამდვილ მოღვაწეს-კი გროში არა აქვს!..

— ეს ღვინო ცოტა მოჭანკებულა, სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— როგორ, განა ყურს არ მიგდებდი?! წამოიძახა გაჯავრებულმა მელიქ-მანსურმა

— როგორ არა, — პატრიარქს გროში არა აქვსო...

— მაგრე ლაპარაკი არ იქნება.

— რილას ლაპარაკი? მე მხოლოდ ის ვიცი, რომ რომელ ერსაც მომავლის იმედი სამღვდელოებაზე დაუმყარებია, ის ერი დაღუპვის უფსკრულისკენ მიექანება.

ახალგაზნდა მანდილოსანი კვალად ოთახში შევიდა, წყნარი ნაბიჯითვე ტაბლას მიუახლოვდა და ზედ საუზმით სავსე სინი დადო. ამ ხელათ პირსაკრავი ცოტა ძირს ჩამოეშოდა, წინათ რომ მარტო თვალ-წარბი უჩანდა, ეხლა ვარდივით წითელი ნაზი ტუჩებიც გამოჩნებოდა.

— ერთი ბოთლი ღვინო კიდევ მოგვიტა, მხოლოდ ამისი კი არ იყოს, უთხრა მელიქ-მანსურმა.

მანდილოსანი ჩუმათვე გამობრუნდა.

— ძლიერ მიკვირს, ასეთი ბინა რამ მოგანახვინა? ჰკითხა ვარდანმა.

— თუ რომელიმე ბერის რიგიანი გაცნობა გინდა, ჯერ მის საყვარელს უნდა გაუმეგობრდე... სიცილით მიუგო მელიქ-მანსურმა. — გარდა ამისა, აქ ერთგვარი საზოგადოება იკრიბება, რომელიც საყურადღებო ცნობებს მაწვდის ხოლმე.

— რასაკვირველია, ეგ ცნობები უმთავრესათ მონასტრის შესახები იქნება, დაურთო ვარდანმა ირონიულათ. — მაგრამ ჯერ ხნობით მონასტერს თავი გავანებოთ და ჩვენ საქმეზე ვილაპარაკოთ. გულით მინდა შევიტყო, ბ. სალმანის საქმე რითი დაბოლოვდა, ან ჩემს იქ არყოფნის დროს რა ამბები მოხდა? მე ჯერ არაფერი ვიცი; მართალია, მამა იოვანემ ბევრი რამ მიაშობა, მაგრამ რაც ჩემთვის საჭიროა, იმის შესახებ თითონაც არა იცის-რა.

ვარდანის სიტყვებმა მელიქ-მანსურს დროებით მივიწყებული სამწუხარო წარსული გაახსენა, ამის გამო სახეზე შავი ღრუბელი გადაეფარა და ვალურჯებულმა ტუჩები აუთრთოლდა. წინ მდგომ სავსე ჭიქას ხელი დაავლო, საჩქაროთ გადაჰქრა და სევდიანათ მიუგო:

— ვიამბობ, შენც უნდა ყველაფერი იცოდე, თუმცა სასიხარულოს ვერას გაიგებ. — ბ. სალმანი დამე დაეტუსაღებინათ, მე მხოლოდ მეორე დილის რეჟრაჟზე შევიტყე. დამბეზღებელს საქმე ისე მოეწყო, რომ თვით სახლის პატრონ გლენსაც-კი ვერა გაეგო-რა. მეც მხოლოდ მისი ერთი ნაცნობისგან შევიტყე, რომელსაც შებოქილი ბ. სალმანი შემთხვევით ენახა. ჩემი პირველი საზრუნავი ის ღა იყო, რომ ჩემ თანამოაზრეთა შორის რამდენიმე ცხენოსანი შემეკრიბა და უკან დავდევენ-ბოდით. მაგრამ თურმე სულ სხვა გზით წაეყვანათ და ჩვენ-კი, საუბედუროთ, არაფერი ვიცოდით. თან ოცზე მეტი მხედარი მყვანდა და ყოველ შემთხვევისთვის მზათ იყო თავი გაე-

წირა. ბევრი კვლევა ძიების შემდეგ მხოლოდ იმ სამაზრო ქალაქს მივაგენ, სადაც იმ დროს სამხედრო საქმეთა ის მწარმოებელი ფაშა ბინადრობდა, რომელთანაც უბედური ახალგაზდა წაეყვანათ. ძლივს ძლივობით შევიტყე, რომ მიყვანის უმაღლვე ჩამოეხრჩოთ, უბედურის გვამიც-კი ვერსად ვიპოვნე. როგორც მის გვამს მოჰქცეოდნენ, ვგონებ, მხეცებიც-კი არ მოიქცეოდნენ. ამ საზიზღარმა ბოროტ მოქმედებამ გული სამაგიეროს მიწყვის გრძობით ამივსო და ის აღთქმა, რომელიც ჩვენ დავდეთ, ბ. სალმანის სისხლის დანთხევით უფრო განმტკიცდა.

— შენც ხომ კარგად აცი, განაგრძო მელიქ-მანსურმა, ბ. სალმანის შემდეგ მოხუცი ხაჩო და მისი ორი შვილიც— ჰაირაპეტა და აპო— დაატუსაღეს. მართალია, სიცოცხლე მაშინვე არ მოუსპეს, მაგრამ ციხეში-კი ძალიან მკაცრად ეპყრობოდნენ. როგორც გამოიჩკვა, თურმე სულ იმას ცდილობდნენ, რომ მდიდარი მამასახლისის შენახული სიმდიდრე ხელში ჩაეგდოთ და შემდეგ ისე დაეხოცნათ. მაგრამ მამა-შვილთ აუტანელ ტანჯვა-ვაებას ველარ გაუძლეს და ციხეში დაიხოცნენ.

— ამ ამბების შემდეგ ნათლათ ვხედავდი სოფელ ო...ს რა ბედიც მოელოდდა, ამიტომ პირდაპირ ისმილ ფაშას მივმართე, რომელსაც ბაიაზეთის ჯარების უფროსობა ჰქონდა ჩაბარებული. იგი საკმაოდ ჰკვიანი კაცი და იმედი მქონდა, რომ თხოვნა უქმათ არ ჩამივლიდა. არაფერი, დავუმაღე, თვით ისიც კი შევატყობინე, მე და ჩემ ამხანაგებს რა სამზადისიცა გვქონდა. გამოვუცხადე: ხალხში დიალაც ბევრი იარაღა დარიგებული, მაგრამ ამ სამზადისს მიზნად აჯანყება კი არა აქვს, როგორც შეცდომით თქვენთვის ჩაუკონცბიათ, არამედ თავის დაცვა. მაჰმადიანობის ამ წრეს გადასულ ფანატიკოსობის დროს, რომელიც სამღვდელეობამ გამოიწვია, ვუთხარი, — ქრისტიანობა შეიძლება მთლად გაიჟლიტოს, თუ კი თავის დაცვის საშუალება არ ექნება მეთქი. ამის გამო, — დავუმატე, — თვით მთავრობამვე წინათვე ზომები უნდა მიიღოს, თუ არ უნდა ბოლგა-

რიის ის სამწუხარო ამბები აქაც განმეორდეს, რომელმაც ოსმალეთის მთავრობას დიდი პასუხისმგებლობა დაატეხა. მაშასადამე, მთავრობა მადლობელიც უნდა იყოს, რომ შრომა გავუადვილეთ: რის გაკეთების მოვალეც თითონ იყო, ჩვენ გავაკეთეთ, ქრისტიანებს ხელში იარაღი მივეცით, რომ მაჰმადიანთა მტარვალობისგან თავი დაიკვან მეთქი.

— გაიძვერა ფაშამ, — განაგრძო პელიქ-მანსურმა, — დიდი თანაგრძნობა გამომიცხადა და დამპირდა, რომ თითონაც ყველა საშუალებას იხმარებდა, რათა სომხობას რაიმე ვნება არ მისცემოდათ; თანაც პირობა მომცა, მათი სიცოცხლისა თუ ქონების უზრუნველ-საყოფლათ ყოველ ვეარი საჭირო ზომები იქნება მიღებულიო. იმ დროს რუსის ჯარები უკანა ბრუნდებოდა. ხალხში ხმა იყო დავარდნილი, რომ სომხობა აქედან იყრება და იმათთან ერთად გადასახლებას აპირებსო. ფაშამ მომანდო, ხალხი დამეყოლიებინა, რომ ადგილიდან არ დაძრულიყო... ეს მონდობილობა დიდი სიხარულით მივიღე, რადგან მეგონა, დანაპირებს შეასრულებდა. მაგრამ გამომისტუმრა თუ არა, თურმე საიდუმლო ბრძანება მისცა ფაშათაჰ-ბეგს, რომელიც მაშინვე სოფელ ო...ს ცეცხლითა და მახვილით შეესია, მთელი სოფელი გადაბუგა და მცხოვრებთა მომეტებულ ნაწილს მუსრი გაავლო. ამ ამბავმა მთელ მაზრას თავზარი დასცა და გადმოსახლებასაც უფრო ხელი შეუწყო. ჩემმა და ჩემ თანამოაზრეთა მეცადინეობამ, რომ შიშისაგან დამფრთხალი ხალხი სამშობლო მიწაზე გაგვეკავებინა, სულ უქმად ჩაიარა. ან კი როგორ უნდა გავამტყუნოთ, როდესაც მაგალითი თვალწინა ჰქონდათ? ციდანაც რომ ანგელოსის ხმა გაეგონათ, მაშინაც კი ვერ დააჯერებდით, რომ სოფელ ო...ს ხვედრი ყველას არ დაატყდებოდა.

— ვერაგი ფაშის მოტყუებამ უფრო დამიმტკიცა ერთხელვე შედგენილი აზრი, რომ ოსმალოს მოხელენი ქრისტიანობის მოსპობასა და სომხეთში სომხების გამოლევას ცხადათ თუ ფარულად ხელს უწყობენ. ჩემმა და ჩემ თანამოაზრეთა ცდამ სამშობლო მიწაზე მხოლოდ ერთი ნაწილი შეი-

კავა, ისიც ძალიან მცირე ნაწილი. ისმაილ ფაშამ დაუყოვნებლივ ნება მისცა ქურთებს, რომ რუსეთისკენ ლტოლვილი სომხების ჯავრი დარჩენილებზე ამოეყარათ. ქურთებმაც თავიანთი ჩვეულებრივი შეუბრალებლობა და ძალ-მომრეობა სავესებიან გამოიჩინეს და ამ გვარად ძრავალ ადგილას ხალხის საშინელი ჟლეტა გაჩაღდა...

— დღევანდლამდინაც კი დარწმუნებული ვარ, — განაგრძო ისევ მელიქ-მანსურმა, — რომ თუ ხალხი ადგილიდან არ დაძრულიყო, თავის დაცვას ადვილად შეიძლებდა. რასაკვარველია, ოსმალეთის კანონიერი ჯარი მუდამ მორჩილსა და მშვიდობიან ხალხს არ დაეცემოდა. ადგილობრივი მთავრობა ამგვარ აშკარა მტარვალობას ვერ ჩაიდენდა, მით უფრო, რომ იმ დროს ალაშქერტისა და ბაიაზეთის მხარე ინგლისის აგენტებითა და ევროპის გაზეთების კორესპონდენტებით იყო სავსე. ადგილობრივი მთავრობა მხოლოდ იმას ჩაიდენდა, რაც უკვე ჩაიდინა, ესე იგი ფარულად ქურთებს სომხებზე აამხედრებდა და თითონ კი შორიდან ყურებას დაუწყებდა. მარტო ქურთებს კი სომხები ადვილად გაუმკლავდებოდნენ. ერთი მცირე, მაგრამ შესანიშნავი მაგალითი დაგიმტკიცებს, რომ ჩემი აზრი შემცდარი არ არის. ყური დამიგდე, ყველაფერს მოკლეთ გაიმბობ.

— სომხების აყრის შემდეგ, როცა რუსის ჯარმა ალაშქერტისა და ბაიაზეთის მაზრები დასტოვა, ესე იგი, როცა ხსენებული მაზრები ხელახლად ოსმალეთს ჩაუვარდა ხელში, — იმ დროს, როგორც ვითხარი, ქურთებმა დანარჩენი სომხების ძარცვა-გლეჯასა და ჟლეტას მიჰყვეს ხელი. იმ არეულობის დროს რამდენიმე ასმა სომხის ოჯახმა დასტოვა თავისი ბინა და მთას შეაფარა თავი. წარმოიდგინე, ორი-სამი კვირის განმავლობაში რამდენიმე ათასი ქურთი ებრძოდა იმ ერთი მუჟაგმირებს, რომელნიც არა თუ არ დანებდნენ, არამედ რამდენჯერმე მტერს მამაცად შეებნენ, დაამარცხეს და მდიდარი დაგულა თუ სხვა საომარი სამზადისი წაართვეს. ის დაუვიწყარი დღეები რომ მაგონდება, გული უსაზღვრო სიხარულით მევსება და უნებურად რაღაც ოცნების სამთავროში შევცურდები

ხოლმე... მარტო ახალგაზდები კი არა, თვით შოხუცები და დედაკაცებიც კი იბრძოდნენ. ეხლა კი დავრწმუნდი, რომ მონაპას არ ძალუძს შთანთქას ის გმირობა, რომელიც წინაპართერის ძარღვებში ჩაუწვეთებიათ. მონობას შეუძლია გმირობა მხოლოდ დროებით დააყუჩოს, დაადუნოს, მაგრამ სამუდამოთ გაქრობას კი ვერასოდეს შეიძლება. დაჰკრავს თუ არა მარჯვე წამი, მაშინვე ხელახლა გაიჩუქუნებს და უფრო მეტის ძალღონით იფეთქებს. ამის მაგალითი ჩემი საკუთარი თვალით ვიხილე. და ის ერთათ-ერთი სასიხარულო სხივიც, რომელსაც შეუძლია ამ აუარებელ უბედურობის დროს ადამიანი ანუგეშოს,—სწორეთ ეს შემთხვევაა.

დაღვრემილი სახე ვარდანს ცოტა გაუნათლდა და მაშინვე თვალები ქერს მიაპყრო, თითქო ლოცულობს და განგებას მადლობას სწირავსო...

— მაინც, საქმე რითი დაბოლოვდა? — ჰკითხა მან.

— მიუდგომელ მთებში დიდხანს თავის შეფარება თუმცა ძალიან საძნელო იყო, მაგრამ მაინც შევიძლებდით; მარტო ქურთებთან რომ გვექონოდა საქმე. მაგრამ გარს ჩქარა ოსმალოს კანონიერი ჯარიც შემოგვერტყა. ამ უკანასკნელსაც, როგორც იქნებოდა, გავუმკლავდებოდით, რადგან ჩვენ მხარეს იყო ის უძლეველი ძალა — სომხეთის მიუდგომელი მთები, რომლებიც მუდამ მშობლიური მზრუნველობით იფარავს ყველას, ვინც კი მიმართავს ხოლმე. მაგრამ წყეული სურსათის ნაკლებულება ისე დაგვატყდა თავს, როგორც უძლეველი მტერი. მართალია, ჩვენიანები ღამით სტოვებდნენ მთებს, მახლობელ ქურთის სოფლებს იკლებდნენ და სურსათს გვაწვდიდნენ, მაგრამ გაჭირვებიდან არც თუ ეს საშუალება გვიხსნიდა ყოველთვის, უფრო კი იმიტომ, რომ ქურთის სოფლებში აღარავინ დარჩენილიყო, მცხოვრებლებს თავიანთი საქონელი გაერეკნათ და შორეულ იალადებს შეჰფენოდნენ. რაღა თქმა უნდა, ჩვენი ამ გვარი მდგომარეობა დიდხანს ვერ გასტანდა, რადგან ჩვენ გარშემო ერთი სომხის სოფელიც კი არ დარჩენილიყო აუკლებელი, რომ სხვათრივ თუ არა, სურსათით მაინც დაგვხმა-

რებოდა. მტერი კი თან-და-თან უფრო გვიახლოვდებოდა. ამ დროს ჩვენებმა ერთი საოცარი გმირობა ჩაიდინეს: ერთ ღამეს შემორტყმული ალყა გაარღვიეს და ურიცხვი მტრის ბანაკი განვლეს. წარმოიდგინე, ამ გვარი გამბედაობის ჩამდენი მარტო მებრძოლი მამაკაცი არ იყვნენ: თანვე ჰყვანდათ მთელი ოჯახობა, ცოლი, შვილი, ქალიშვილი და ბავშვები.

— მერე საით წავიდნენ?—ჰკითხა ვარდანმა მოსუთმენლობით.

— როგორც იყო, დასძლიეს სხვა და-სხვა მწარე დაბრკოლება, ოსმალეთის საზღვარი განვლეს და სპარსეთში გავიდნენ.

— მაშ, როგორცა ჩანს, სპარსეთიდან მოსულობა?

— დიად, სპარსეთიდან.

— ახლა აქ რა განზრახვითა ხარ მოსული?—ჰკითხა ვარდანმა.

— მე მხოლოდ ერთი რამა მაქვს აზრათ და, იმედია, შენც დამეთანხმები, მიუგო მელიქ-მანსურმა და უფრო სერიოზული გამომეტყველება მიიღო:—უნდა ვეცადნეთ ლტოლვილთა სიცოცხლე როგორმე დავიცვათ, რომ სიმშოლისა და ავადმყოფობის მსხვერპლნი არ შეიქნენ. დარწმუნებული ვარ, რუსები ძალას მოიკრებენ და ერთხელ დაპყრობილ ქვეყნებს კვალად ხელში ჩაიგდებენ. მაშინ იქ მშვიდობიანობა დამყარდება, მაშასადამე უნდა ვეცადნეთ, რომ ალაშკერტელები და ბაიაზეთელები სამშობლოშივე დავაბრუნოთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში სომხეთის მომავლისთვის დიდი უბედურება იქნება, თუ ალაშკერტისა, ბაიაზეთისა და მათს მოსაზღვრე მაზრებში სომხები გამოიღვევიან და იმათს ადგილს ველური ქურთები დაიჭერენ.

— მერე გგონია, ის მაზრები სამუდამოთ რუსეთის ხელში დარჩება?..

— უცბალება ომის შემდეგ, შერიგება რომ ჩამოვარდება; ისევ ოსმალეთს დაუბრუნდეს, მაგრამ მაშინ იქაური ცხოვრება ძირეულათ შეიცვლება და აწ არსებული უწყეს-რიგობა და უსამართლობა ვეღარ განმეორდება... დამარცხებული ოსმა-

ლეთი ჭკუას მოიკრებს... ჯერ ხნობით მე ერთი სხვა იმედიცა მაქვს...

ამ დროს ოთახში ბებერი დედაკაცი შევიდა და უთხრა მათ, ვილაც უცნობი მღვდელია და თქვენს ნახვას ნდომულოპსო. ვარდანს ეგონა, მამა არქიმანდრიტის ნათქვამი მღვდელთაგანი იქნებოდა, ამიტომ უბრძანა, რომ შემოეშოთ.

ცოტა ხნის შემდეგ ოთახში შევიდა სოფელ ო...ს მღვდელი, ტერ-მარუქა.

მღვდელი რომ ოთახში შევიდა, მელიქ-მანსურსა და ვარდანს საუბრე უკვე გაეთავებინათ და ზედაც რამდენიმე ბოთლი ღვინო დაელიათ. ვარდანს ძლიერ სამძიმოთ მიაჩნდა ხელ-ახლა შეხვედროდა იმ ადამიანს, რომელსაც მისა და მის მეგობარ ბ. სალმანისთვის იმდენი უსიაშოვნება და დავი-დარაბა მიეყენებინა. მაგრამ გარემოება უნებურათ თვით მტრებსაც კი დაამეგობრებს ხოლმე. მღვდლის შესაბრალობა მდგომარეობამ, ვამხდარმა სახემ და გაცვეთილ-დაბლერძილმა სამოსელმა, რომელშიაც იგი მათხოვარს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ღვთის სახლის მსახურს, — დიალ ამ საბრალო ადამიანის საცოდობამ ვარდანს ძველი ჯავრი მთლათ გადააფიწყა. გარდა ამისა იმედი ჰქონდა მის ბაგეთაგან იმ ოჯახის შესახები ამბავი მოესმინა, რომლის ხვედრის შეტყობას ისეთის გულის ფანცქალით ელოდდა.

— მამა იოვანემ გამოგგზავნათ? ჰკითხა ვარდანმა და თან სთხოვა, რომ დამჯდარიყო.

— დიალ, მამა იოვანემ... მიუგო მღვდელმა და მიუჯდა ტაბლას, რომელზედაც ერთი ბოთლი ღვინო კიდევ დარჩენილიყო.

ვარდანმა ჭიქა აავსო და მიაწოდა; მღვდელმა ჩამოართვა, დაილოცა და დალია. მაგრამ სასმელმა საბრალო მღვდელზე ისე იმოქმედა, თითქო სიცხისაგან შეწუხებულ მცენარეს ყოვ-

ლად შემძლებელი ნამი დაეცაო. მიმქრალი, გაციებული სახე როგორღაც გაუცოცხლდა და იმედით გაუბრწყინდა. მელიქ-მანსურმა რომ ეს შენიშნა, ჰკითხა:

— საქმელი არა გნებავთ-რა?

— გუშინდელს აქეთ არა მიქამია-რა, უპასუხა მან ისეთი-საცოდავი ხმით, რომ შეუძლებელი იყო არ შეგებრალეობდათ. მელიქ-მანსურმა მაშინვე ბებერს გასძახა, რომ მღვდლის-თვის საუზმე მოეტანა.

ვარდანს უნდოდა გამოკითხვას იმ წამსვე. შესდგომოდა, მაგრამ ეძნელებოდა. იმ დროს მისი მდგომარეობა სწორეთ იმ უბედურის მდგომარეობას მოგაგონებდათ, რომელსაც შინ არ ყოფნის დროს სახლში ქურდები შესცვივნიათ და, რაც მამა ჰქონია, ყველაფერი წაუღიათ. შინ რომ დაბრუნებულა, სახლი ცარიელი დახვედრია. გარნა თავისი ძვირფასი განძი სახლის-საკუქნაოში ჰქონია დამალული, ამიტომ იმედოვნებს, რომ ქურდები ვერ მიაგნებდნენ. აგერ იმ მრავალ მნიშვნელოვან საკუქნაოს უახლოვდება, გულის ფანქალით ჩერდება და უაღრუბა, გაშინჯვა ვერ გაუბედნია. წინათვე რაღაც შიში, რაღაც საშინელება იპყრობს და თან ჰფიქრობს: საგანძე რომ ცარიელი დამიხედეს, მაშინ ჩემი მდგომარეობა როგორი უნდა იყოს? უკანასკნელი იმედი და ერთათ-ერთი ნუგეში ხომ მთლათ გამიცრუვდებაო.

ვარდანიც სწორეთ ამ გვარ ყოყმანში იყო. ჯერ კიდევ იმედოვნებდა, რომ ლალას იპოვნიდა. მისი ბედნიერება თუ საუკუნო უბედურება მღვდლის ერთ სიტყვაზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ ღვდელს რომ სამწუხარო ამბავი შეეტყობინებინა, იმდენი ძალ-ღონე და გულის სიმაგრე კიდევ გააჩნდა, რომ ყველაფერი აეტანა? მისი სული და გული თავზარ დამცემ წინათ-გრძნობებით იყო შეპყრობილი და, თუმცა ყველაფრის გამოკითხვა გულით უნდოდა, მაგრამ მაინც ვერაფერი ჰკითხა.

მელიქ-მანსურმა ვარდანისა და ლალას სიყვარულის ამბავისა არაფერი იცოდა, მოხუცი ხაჩოს ოჯახის ცნობაც-კი არა

ჰქონდა. მაგრამ ვარდანს რომ რაღაც მოუსვენრობა შეატყო, ჰკითხა:

— მღვდელთან, ვგონებ, რაღაც სალაპარაკო გქონდა? იქნება მე...

— არა, შენთან დასამალი არა მაქვს რა, — უპასუხა ვარდანმა და თან მღვდელს მიმართა:

— მამაო, შენი მრევლის სია მამა იოვანეს გარდაეცი? — ჩემთვისაც ძლიერ საყურადღებოა ვიცოდე, გადმოხვეწილთა შორის სოფელ ო...დან რამდენი კომლია, ან ამ უმათ სად არიან?

— შე დალოცვილო, ჩემი მრევლისგან ვილა დარჩა, რომ სია შემედგინა! მიუგო მღვდელმა იმ გვარი კილოთი, თითქო ლაპარაკი ქათმებს შეეხებაო. — თითებზედაც-კი შემიძლია ჩამოეთვალო ვინც გადარჩა და ან სად არის.

ვარდანი მთლიან კანკალმა აიტანა:

— ნუ თუ ყველა გასწყვიტეს? — ჰკითხა ფერ გადაკრულმა ვარდანმა მოუთმენლობით.

— რომ არა ვთქვა ყველანი მეთქი, ის მაინც უნდა ითქვას, რომ კაცი აღარ გადარჩენილა. მე თითონაც არ ვიცი, რა მოუვიდათ ან რა იქნენ? ღმერთმა ნურა ქრისტიანს ნუ მიაყენოს ის უბედურება, რაც სოფ. ო...ს მიადგა! ყველაფერი ჩვენი ცოდვების ბრალია. თითქო სოდომი და გომორიაო, ციდან ცეცხლი და გოგირდი მოვიდა და ყველაფერი წალეკა. ვინც რომ ცეცხლს გადურჩა, ქურთებმა ზოგი ტყვეთ წაიყვანეს და ზოგიც გასწყვიტეს. ყველაფერი მხოლოდ ერთი ღამის განმავლობაში მოხდა. მეორე დღით მთელი სოფელი ჩამქრალ კოცონს მოგაგონებდად — წავიდა, დაიკარგა ჩემი ნისიები!.. რისამე მიღების იმედი აღარ არის!.. თომას-ეფენდი (ღმერთმა სულით განათლოს!) შემპირდა, ნისიებს შეგიკრებინებო, მაგრამ იმანაც თქვენი ჰირი წაიღო... დავრჩი ასე უმწეოდ, უსახლკაროდ!.. ხომ ხედავთ, რამდგომარეობაშია ცუდარ?.. ესა თქვა და თავის დაბლერძილ ტანისამოსს დაცქერდა.

საბრალო მღვდელმა ცრემლი ველარ შეიკავა და გულამოს-კვნილი ქვითინი ამოუშვ. რა აქვითინებდა? უკვალოთ დაკარგული თავისი რძალი ზულო და მისი ანგელოსის მსგავსი ბავშვები ხომ არ გაახსენდა? იქნება თვალწინ წარმოუდგა თავისი ერთათ ერთი ქალი და სიძე, სიმონა დიაკვანი, რომელნიც საერთო არეულობის დროს სადღაც ჩაყლაპულიყვნენ? ან იქნება თავისი სამწყსოს მწარე ხვედრი სტანჯავდა, იმ სამწყსოსი, რომლის დაღუპვის ამბავს იქ მყოფთ ისე გულ-გრილათ მოუთხრობდა? არა, მღვდლის ცრემლის მიზეზი არც ერთი მათგანი არ იყო! მას მხოლოთ თავისი ნისიები აგონდებოდა, ის ნისიები, რომელიც უიშისოთაც გატყავებულ მრევლზე დარჩენილიყო; ეხლა ეს მრევლი აღარსად იყო, მთლათ გამწყდარიყო, მაშასადამე, ნისიებს ვედარ მიიღებდა!.. მაგრამ ვარდანმა არაფერი იცოდა იმ ნისიებისა, რომელსაც მღვდლისთვის იმდენი მწუხარება მიეყენებინა; ამიტომაც იყო, რომ განსაკუთრებული ყურადღება არ მიაქცია.

გამოკითხვის განგრძობას ველარ ბედავდა, ერთი მხრივ მოხარულიც იყო, რომ „ნისიების“ წყალობით მღვდელი უმთავრეს საგანს შორდებოდა. მაგრამ იმავე დროს გული ნაღვლით ევსებოდა და, რომ რითიმე გაექარვებინა, წინ მდგომ ღვინით სავსე ქიქას ხელი დაავლო და გადაჰკრა. მაგრამ დამწვარი გულის ტანჯვას ღვინო უფრო უღელვებდა, უცხოველებდა, სწორეთ ისე, როგორც ცეცხლზე დასხმული ნავთი.

ამ გვარი საშინელი მდგომარეობიდან ვარდანი მელიქმანსურმა გამოიყვანა. მოხუცი ხაჩოს ოჯახის შესახებ ბევრი რამ ჰქონდა გაგონილი, იმ საუცხოვო ოჯახის უფროსისა და მისი ორი შვილის სამწუხარო სიკვდილის ამბავიც კარგად იცოდა, მაგრამ დანარჩენ წევრთა შესახებ კი არაფერი სმენოდა.

— მოხუცის ოჯახის წევრთაგან ვინ ვადარჩა? — ჰკითხა მღვდელს.

— არავინ, — მიუგო მღვდელმა გულ-გრილათ, — თვით მოხუცი და მისი ორი შვილი ციხეში დაიხოცნენ (ეს თქვენც

კარგათ უნდა იცოდეთ). დანარჩენი ვაჟიშვილები დახოცეს, რძლები და ქალიშვილები-კი ტყვეთ წაიყვანეს...

— ყველანი?.. წამოიძახა თავზარდაცემულმა ვარდანმა.

მღვდელმა რომ ქაბუკის აღელვებული სახე შენიშნა, შეკრთა და ძლივს მიხვდა, რა მოუფიქრებელიც იყო მისი პასუხი. ამიტომ საჩქაროთ დაატანა:

— სარა აქ არის, თანაც ორი ბავშვი და ლალა ჰყავს.

ვარდანის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. იმ უამათ იგი იმ ადამიანს ემსგავსებოდა, რომელიც ზღვის საშინელ ფრთონის დროს ტალღებს აქეთ-იქით უხეთქებია, მიღეული ძაღლონე ველარას შველის, ხელი ველარ გაუქნევია და უიმედოთ თვალებსა ხუჭავს, რომ ზღვის უფსკრულში გაახილოს. მაგრამ უცებ რწმუნდება, რომ მშრალზეა. გაოცებული აქეთ-იქით იტყირება და არ იცის, როგორ გაჩნდა იქ? თურმე მძლავრ ტალღას ნაპირზე გამოუგდია.

— ლალა... სარა აქ არის?.. მაშ კვლავ ვიხილავ მათ?..— დიდება შენდა, უფალო! წამოიძახა ვარდანმა და ფეხზე წამოხტა — წავიდეთ, მამაო, მათი ბინა ხომ იცით? შენც წაპოდი, მეგობარო! სთქვა და მელიქ-მანსურს ხელი მოჰკიდა.

სამივენი ქუჩაში გამოვიდნენ. ვარდანი ჩქარობდა, უნდოდა მალე დამტკბარიყო ლალას ხილვით, მაგრამ საბრალოდ რა იცოდა, რომ მისი სიხარული ხან-მოკლე გამოდგებოდა! ღვდელმა ჯერ არაფერი იცოდა იმ უბედურობისა; რომელიც ხსენებულ ლტოლვილთ დასტყდომოდათ თავს.

დილით, მონასტრიდან გამოსვლის დროს, ვარდანს რომ სასაფლაოსკენ მიმავალი სამგლოვიარო პროცესია ახლოდან ენახა, მაშინ მწარე სინამდვილე თვალ წინ დაუდგებოდა და ყველაფერს მიხვდებოდა. მაგრამ სჩანს, ბედის წერას მისი უფრო მეტათ დასჯა სდომნია, რომ საყვარელს არსებას ველარასოდეს შეხვედროდა...

სარა და ლალა რომ მონასტრიდან კეთილ ექიმის მიერ დაქირავებულ სადგომში გადიყვანეს, მძიმე ავადმყოფები იყვნენ. გულ-კეთილმა დიასახლისმა, რომელსაც ჰქონდა მინდობილი

ხსენებულ ავადმყოფთა მზრუნველობა, — განსაკუთრებული სიბრალულით მიიღო, მეტადრე, როდესაც შეიტყო, რომ მდიდარი და ყოველ მხრივ ბედნიერი, მაგრამ უკანასკნელ მწარე შემთხვევათა გამო გაუბედურებული ოჯახის წევრნი ყოფილიყვნენ.

ზნეობრივად დატანჯული, ფიზიკურად მიხრწნილი და, საზოგადოთ, მთლათ მასუსტებული ლალას გადასვლის პირველ დამესვე საშინლათ გააცხელა. დიასახლისმა მაშინვე ექიმს აცნობა. ექიმმა საჩქაროთ მიიღბინა და ნახა, რომ ავადმყოფი საშიშ მდგომარეობაში იყო. „მორჩენის იმედი არ არის“ო, გამოუცხადა დიასახლისს და დიდხანს ავადმყოფს არ შორდებოდა, რომ როგორმე მორჩენის გზაზე დაეყენებინა. შუალამე გადასულიყო, ავადმყოფმა მოიხედა და ცოტა არა კიდევ დამშვიდდა, ასე რომ. ლაპარაკიც-კი დაიწყო და ზვერდით მჯდომ დიასახლისს ათასს რასმეს უამბობდა. ექიმმა რომ ეს ნახა, ცოტა იმედი მიეცა, დიასახლისს სხვა-და-სხვა საჭირო დარიგება მისცა და შინ წავიდა.

მაგრამ მეორე დღით რომ სანახავათ მივიდა, ლალა უკვე გარდაცვლილიყო. თუმცა სარა იმავე ოთახში იწვა, მაინც ჯერ არაფერი იცოდა. მაგრამ როცა ღურგლის ჩაქუჩის ხმამ გამოარკვია და კუბოსაც თვალი მოჰკრა, მაშინ-კი ყველაფერს მიხვდა. საბრალო დედაკაცს ტირილიც-კი არ დაუწყევია. და არც თუ თავი ჰქონდა ტირილისა. ცრემლისთვისაც თურმე ჯანმრთელობა ყოფილა საჭირო. ისეთ ნაირათ გამოიყურებოდა, თითქო უხარიანო, რომ ლალა მომკვდარიყო, მოესვენა და მოშორებოდა ამ ქვეყანას, სადაც კარგი აღარა დარჩენილა-რა...

კუბო რომ გარეთ გამოჰქონდათ, სარამ ითხოვა, ნება მომეცით, რომ დასაფლავებას დავესწროვო. მიუხედავად ექიმის წინააღმდეგობისა — უფრო დასუსტდები და შენს ჯანმრთელობასაც ავნებსო — მაინც უკან ვერაფრით შეაყენეს. ისე მხნეთა გრძნობდა და სრულს ცნობიერებაში იყო, თითქო ამ უადგილო სურვილს ძალღონე დაუბრუნებიაო. როდესაც კუბო

სამარეში ჩაუშვეს და მიწას აყრიდნენ, გამშრალი თვალები კუბოს დააშტერა და ნაღვლიანათ წარმოსთქვა: „საყვარელო ლალავ, ნეტა მეც შენთან დავმარხულიყავი!“... კიდევ რაღაც უნდა ეთქვა, მაგრამ თავის ორ ბავშს მოჰკრა თვალი და ხმა ჩაუწყდა...

სასაფლაოდან სარა შინ გულ-შედონებული წაიყვანეს, და სწორეთ იმ დროს, როდესაც ექიმი აბრუნებდა, სახლის კარები ვილაცამ დააკაკუნა. მსახურმა გახედა და ნახა, რომ კარებთან ორი ახალგაზდა კაცი და მღვდელი იდგნენ.

— ვინა გნებავთ? — ჰკითხა მსახურმა.

— ჩვენ გვითხრეს, რომ აქ ორი ალაშკერტელი — მანდილოსანი და ქალიშვილი-ცხოვრებსო, მიუგო ვარდანმა.

— მართალია, მაგრამ ქალი...

— მაგრამ რა? სიტყვა გააწყვეტინა ელდა ნაკრავმა ვარდანმა.

— გარდაიცვალა...

ვარდანი მეხ-დაცემულ ხესავით გადიზნიქა და მელიქ-მანსურს მიესვენა.

XXXXXXXXIII

ბნელი კუმეტი ღამე იყო. ნისლითა და ბუღით გაქდენთილი ზაფხულის ცხელი ჰაერი ადამიანს გულს უმძიმებდა. არავითარი ხმაურობა, არავითარი ჩამი ჩუმი-არ ისმოდა, თითქო ყველაფერს სიკვდილის დალი დასდებიაო. მარტო ოდენ გაიანეს მონასტრის სასაფლაოს ერთი კუთხიდან მოისმოდა რაღაც ყრუ ოხვრა-გმინვა. ერთი ახალგაზდა კაცი ჯერაც ისევ სველ საფლავზე დამხობილიყო და მწარეთ ქვითინებდა. მწუხარე თვალთაგან ცრემლი ღვარივით ჩამოსდიოდა და იგრეც ნამიან საფლავს უფრო ასველებდა. დრო გამოშვებით პატარა საფლავს ბლუჯავდა; გულში იკრავდა და თან გატაცებით ეამბორებოდა; ხან-კი ანთებულ პირისახეს გრილ საფლავის ზედაპირს უხახუნებდა; თითქო თავის სახის სითბო შიგ მდებარე

უსულო გვამსაც უნდა გარდასცესო. „ლალა... უბედურო ღალა“... ეს სიტყვები მის ბაგეთაგან ისე ნაღვლიანათ გამოკრთოდა, თითქო სული და გული თან ამოსდევსო.

ეს ახალგაზდა კაცი ვარდანი იყო. ბევრი ხეტიალისა და უგზო-უკლოდ სიარულის შემდეგ თავის საყვარელის არსების მარტო ცივი სამარე-ღა იპოვნა. ამ ქვეყნად სხვა რაღა დარჩენოდა? შეუბრალებელ ცხოვრების ტალღებისა და ათას გაჭირვება-დაბრკოლების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს მხოლოდ ერთი ბრწყინვალე ვარსკვლავი გააჩნდა, რომლისკენაც იყო მიმართული მისი თვალი და ხსნის ნავთსადგურისაკენაც მხოლოდ იგი მიუძღვოდა. ეხლა-კი ეს ვარსკვლავიც ჩაჰქრობოდა! მართლაც და სხვა რაღა დარჩენოდა? — დარჩენოდა მხოლოდ ერთი დაჭრილი და დაავადებული გული, რომლის ქრილობათა დასაამებლად თვით ყოვლად შემძლე ნექტარიც-კი არა ჰკმაროდა. დანაკარგი ისე მძიმე იყო, რომ ვერაფრით შეივსებდა. ვარდანს სიყვარული არასოდეს არ გამოეცაღნა და არც არა იცოდა-რა ამ გრძნობისა. გულქვა და გულ-გრილ ახალგაზდას ნაზი გრძნობებისა არა ეცხო-რა. მაგრამ ღალას სიყვარულს-კი ველარ გაუძლო მისმა კოპიტმა ხასიეთმა და წმინდა სანთელივით დაღნა; მისმა სიყვარულმა მთლათ მოაჯადოვა. გარნა სად იყო ეხლა ის მანუგეშებელი ანგელოსი? — სწორეთ იმ საფლავის ქვეშ იყო მდებარე, რომელზედაც იყო დამხობილი და რომელსაც ცხარე ცრემლებით ნამავდა. — იმავე საფლავში იყო ჩამარხული უბედური ჭაბუკის გულიც.

დიღხანს იტანჯებოდა ასე, ნაღველი გულს უღრღნიდა და თან უკურნებელ სევდას ებრძოდა, ვიდრე ერთგვარმა გაბრუებამ არ შეიპყრო. ეს გაბრუება არც ძილსა ჰგავდა, არც ღვიძილს. გახურებული თავი საფლავზე დააყრდნო და თვალები მიეღულა.

მის აბობქრებულსა და გავარვარებულ თავში ერთმანეთში არეული სხვა და სხვა სიზმარი და წარმოდგენა დაფარფატებდა. რა გინდათ რომ არ დასიზმრებოდა? ხან საშინელი ჯოჯოხეთის სანახავეები ელანდებოდა და შიშის ზარსა სცემდა;

ხან-კი თვალწინ მშვენიერი, მანუგეშებელი სურათები ეხატებოდა და გულს სიამით უესებდა. თითქო რამდენსამე საუკუნეს განეწლო და სომხეთს, ნანგრევებათა და უდაბნოთ გარდაქცეულ სომხეთს, მთლათ გამოცვლილს, მთლათ განახლებულს უცქეროდა. ნეტა ეს რა საოცარი ცვლილება მომხდარიყო? ნუ თუ ამ ქვეყანას დაკარგული სამოთხე ხელახლა დაჰბრუნებოდა? ნუ თუ კვლავ ის ოქროს ხანა დამყარებულიყო, როდესაც ბოროტებასა და უსამართლობას ღვთის უმანკო ქვეყანა ჯერ არ წაერყვნა?... მაგრამ არა! ვარდანის ნანახი ის სამოთხე არ იყო, რომელიც იედოვას სომხეთის ოთხ მდინარის შესართავთან დაფუძნებინა და რომელშიაც კაცობრიობის პირველი წყვილი სრულს უმანკობასა და უვიცობაში ცხოვრებდა; ეს ის სამოთხე არ იყო, რომელშიაც ადამიანი არ შრომობდა, არ ტრჯებოდა, არავითარ წარმოებას არ მისდევდა, არამედ ხეთა და მცენარეთა ნაყოფით საზრდოობდა და უფლის იმ უხვი სუფრით იკვებებოდა, რომელიც საოცარ ბუნებას მის წინ გადაეშალა.

არა, ის სულ სხვა სამოთხე იყო, ისეთი სამოთხე, რომელსაც თვით ადამიანი ჰქმნის თავის საკუთარი შრომითა და ალალის მონაგრით. უვიცობისა და უცოდველობის ნაცვლათ გონიერი ცნობიერება გამეფებულიყო და უდარდელი, სადა მამამთავრულ ცხოვრების ნაცვლათ-კი განვითარებული კულტურა, ქეშმარიტი განათლება დამყარებულიყო.

თითქო ესლა აცხადებულიყო იმ სიტყვების სიბრძნე, რომელიც შემოქმედმა უთხრა პირველ ქმნილ ადამიანს: „ოფლითა შენითა მოიპოვე პური შენიო“. ახლა ადამიანი არა თუ შრომობდა, არამედ იქამდინ განვითარებულიყო, რომ შრომა-კი გაეადვილებინა და მიტომ არც იმდენ ოფლსა ღვრიდა. გარნა შრომობდა თავის საკეთილ დღეოთ: მისი ნაშრომ ნაღვაწი უგულო წურბელასა და მყვლეფავს აღარ მიჰქონდა...

აგერ ვარდანი ხედავს ერთ სოფელს და სახტათა რჩება. ნუთუ ეს ალაჴკერტის მაზრის სოფელ ო... არ იყო? სოფლის

მიდამო ეცნობოდა—იგივე მთები, იგივე ბორცვები, იგივე მდინარე, იგივე ამწვანებული ველ-მინდორი,—ერთი სიტყვით, ყველაფერი იგივე იყო, რაც ოდესმე ენახა. საუკუნეთა მიმდინარეობას ძირეულად არაფერი შეეცვალა, მხოლოდ გარეგნულად შეცვლილიყო. გარნა სოფელი რამდენათ გამოცვლილიყო! ველარსად ნახავდით წინანდელ საცოდავ მიწურ ქოხებს, რომლებიც მხეცთა ბუნავს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ადამიანთა საცხოვრებელს; შენობები მთლათ თლილი ქვითა და კირით იყო ნაგები და თოვლის ფრათ გალესილი სახლები მშვენიერ წალკოტებში იყო გადაჭიმული. ფართო და სწორე ქუჩებს უქკნობი ხეები ჰქონდა ჩარიგებული, ხეებს ქვეშ-კი კამკამა ნაკადულები მოჩუხჩუხებდა.

დილა იყო.

სახლებიდან სოფლის ჯანსაღი, მხიარული და სუფთათ ჩაცმული ბავშვები გუნდ გუნდათ გამოცქრილდნენ. ერთმანეთში არეულ ქალთა და ვაჟთ წიგნები იღლიაში ამოედოთ და სასწავლებლისკენ მიეჩქარებოდნენ. ვარდანი გასცქეზოდა ამ სანახაობას და გული სიამით ევსებოდა. ოჰ, ის ლამაზი ბავშვები რა კარგად იყვნენ მოვლილ-აღზრდილნი! სახე რა მხიარულათ უღიჟოდათ! ეტყობოდათ, რომ სკოლა და მასწავლებელი აღარ აშინებდათ და ტანჯვის ბუდეთ აღარ მიაჩნდათ... ჩუთუ იგინი ის ნახევრათ შიშველი და სუსტი ბავშვები იყვნენ, რომელნიც ვარდანს ენახა?!

მარტო-მარტო ვარდანი ქუჩაზე გაჩერებულიყო, გაოცებული აქეთ-იქით იცქირებოდა და არ იცოდა, საით წასულიყო. უცებ ერთი ნაზი ხმა შემოესმა, ეს ხმა საყდრის ზარის ხმა იყო. ეტყობოდა, დილის ლოცვა ჯერ არ გამოსულიყო. იმ დღიდან მოკიდებული, რა დღესაც მონასტერი მიატოვა და ბერების ძმობას გაშორდა, ეს პირველად იყო, რომ ღვთის სახლის მიწვევის ხმა ასე ტკბილ-ჩმოვანათ ეყურებოდა. გაქვავებული გული რაღაც წმინდა სათნოებით აღევსო და მიჰმართა ეკლესიას, რომლის ზღრუბლსაც ათ წელზე მეტი იყო, მისი ფეხი არ მიჰკარებოდა.

გაოცებული დარჩა. ღმერთო ჩემო, რა უბრალოდ მორთული და სადა ეკლესია იყო! არსად სჩანდა არც საკურთხეველი, არც მორთულ-მოკაზმულობა, არც ოქრო-ვერცხლში ჩასმული ხატები, არც ვერცხლის ჯვრები და არცარა ძვირფასი სამკაულები. სომხის ეკლესიის მორთულ-მოკაზმულობისა არა ეცხო-რა. მთავარი, მთავარ-დიაკონი და დიაკვნებიც კი არსად ჩანდნენ. ვარდანმა მხოლოდ ორი ხატი შენიშნა, ორივე უბრალო ხის შავ ჩარჩოებში იყო ჩასმული: ერთი იესო ქრისტესი იყო და მეორე — წმინდა გრიგოლ განმანათლებელისა.

სქესის განურჩევლად ხალხი გრძელ საჯდომებზე ჩამომსხდარიყო. ყოველ მათგანს ხელში პატარ-პატარა საგალობელი წიგნი ეჭირა. მღვდელი ტრაპეზზე გადმომდგარიყო, წინ წმინდა სახარება გაეშალა და ქადაგებდა. მღვდელსაც ისეთივე ტანისამოსი ეცვა, როგორც მრევლს. მისი ქადაგება იმდენად სადა, იმდენად გასაგები იყო, რომ ვარდანს ყველაფერი ესმოდა. როგორც ჩხრიალა და ანკარა წყაროდან გადმომჩქეფი ნაკადული, მის ბაგეთაგან ღვთის სიტყვა ისე გადმოსჩქეფდა. ხალხს სამთო წერილის იმ ადგილს უხსნიდა, სადაც ნათქვამია: „ოფლითა შენითა მოიპოვე პური შენითა“. მღვდლის გამარტება ვარდანს აკვირვებდა, რადგან ამ სიტყვის სიბრძნეს დღევანდლამდინ ყველა წყევლის მნიშვნელობით უხსნიდა, იმ წყევლისა, რომელიც ღმერთმა პირველ ქმნილ ადამიანს ვითომ შუბლზე დააწერა და მას აქეთ შთამომავლობიდან შთამომავლობაზე გადადისო. ეხლა კი ესმოდა, რომ ეს მცნება წყევა კი არა, დარიგება იყო, რომელიც ადამიანს სიზარმაცეს ართმევდა და სანაცვლოთ შრომის მოყვარე მოქმედებას აყვარებდა.

ქადაგება გათავდა. უცებ ხალხის სიმრავლიდან ერთი უბრალო გლეხი გამოვიდა და „ლოცვანიდან“ ქადაგების აზრის შესაფერი ლოცვა დაიწყო. იგი სთხოვდა უფალს, ჯანმრთელობა, ქკუა და სიმხნე მოგვეცი, რომ შენ მიერ შექმნილ სიკეთით სავსე დედა-მიწის დამუშავება შევიძლოთო.

— „ეს როგორი ლოცვაა? — ჰფიქრობდა. ვარდანი, — ეს რა ანგარიშის მოყვარე ხალხია? სულისთვის არაფერს ითხოვს; ნუ

თუ საიქიოს არას მოეღოს და მხოლოდ იმას ითხოვს, რასაც სხეული საჭიროებს და რასაც ამ ქვეყნიური ცხოვრების სინამდვილე მოითხოვს?—ო...“

ლოცვაც გათავდა. მთელმა ხალხმა, კაცმა თუ დედაკაცმა, მოხუცმა თუ ყმაწვილმა, ერთხმად საგალობელის გალობა დაიწყო. საგალობელის შინაარსი ფსალმუნის შემდეგი სტრიქონებიდან იყო აღებული: „ბევრნი იტყოდენ: ვინ არს, რომ გვიჩვენოს სიკეთე უფლისაო? შენი სახის სინათლე მოგვეფინა და გულთა ჩვენთა სიამე მოველინა. ხორბლისა, ღვინისა და ზეთის ხილის სიუხვით აღვივსენით ჩვენა“—ო.

— „კიდევ იგივე ნივთიერი მისწრაფება...—ფიქრობდა ვარდანი,—სულისთვის მაინც არაფერს ზრუნავენ... მუშა კაცი დამღერის ქვეყნის მოსავლის სიუხვეს, რომელიც ღვთის ბოძებული მარჯვენით მოუყვანია. საკვირველია, სარწმუნოების განყენებული თვისება და ცხოვრების ნამდვილი მოთხოვნილება რა საუცხოვოთ შეუთანხმებიათ!“—ო...

რა მშვენიერი რამ იყო საკრავის საამური ხმებით ხმაშეწყობილი საგალობელი! ურიცხვ ადამიანთა ბაგეთაგან რა ტკბილი, რა საუცხოვო ჰანგებით გამოკრთოდა! ვარდანს ეგონა: კაცთა ხმა ურიცხვ სერაბიმთა მელოდირებს შეერთებზე და ამ გვარად უფლის დაუბოლოვებელ საბრძანებლისკენ მიემართებაო. იმ გვარად სიწმინდით აღსავსე მუსიკა ვარდანს თავის დღეში არ მოესმინა.

გათავდა აგრეთვე გალობაც. ხალხმა ეკკლესიიდან გარეთ გამოსვლა დაიწყო. იმ ტრაპეზზე, საიდანაც მღვდელი ქადაგებდა, ახლა მასწავლებელი ავიდა; იმ სასხდომებზე კი, რომლებზედაც მშობლები ლოცვებსა და საგალობლებს ამბობდნენ, ახლა მათი შვილები ჩამომწკრივდნენ. მასწავლებელი გაკვეთილს აძლევდა, ორივე სქესის ბავშვები კი გაფაციცებით ისმენდნენ.—„ნუ თუ ეს სასწავლებელია?—ფიქრობდა ვარდანი,—ნუ თუ ეკკლესია და სასწავლებელი შეუერთებიათ? ოჲ, ეს რა დამზოგველი ხალხი ყოფილა? სასწავლებელიც ეკკლესიაში

მოუთავსებიათ, რომ ცალკე შენობაზე ხარჯი არ მოსვლოდათ! აქაც იმავ ნივთიერი ანგარიშით უხელმძღვანელობათ“-ო.

ვარდანს მასწავლებლის სახე ძალიან ეცნობოდა.—„განა ეს სოფელ ო...ს მღვდელი, ტერ-მარუქა არ არის?“-ო. გაივლო გუნებაში. სახის მოყვანილობა, წლოვანობა და თვით ხმაც კი სულ იმისი ჰქონდა. სწორეთ ის იყო, თუმცა იმ ჟამად საერო სამოსელში იყო გამოწყობილი. ვარდანი თვალებს არ უჯერებდა.—„ნუ თუ ეს ის ტერ-მარუქაა, რომელსაც სასწავლებელი ჭირივით ეჯავრებოდა და რომელმაც სასწავლებლების დამაარსებელ ბ. სალმანს იმდენი დავი-დარაბა აუტეხა? ეხლა კი სასწავლებელს თითონვე უდგა სათავეში! ნუთუ ეს ის მღვდელია, რომელიც საეკლესიო წესებს ფულზედა ჰყიდდა და დღე მუდამ სულ თავის „ნისიებზე“ ფიქრობდაო?“ ამგვარმა ორქოფობამ ვარდანი ისე გაიტაცა, რომ ცნობის-მოყვარეობა ვეღარ შეიკავა, მიუახლოვდა და ჰკითხა:

— მამაო, თქვენი ნისიების საქმე რა ჰქენით?

მღვდელმა უცნობი ახალგაზდა სულელად დასახა, ძალიან ცრვად შეხედა და პასუხი არ გასცა; მხოლოდ შეასმინა, რომ ჩქარა ზარი დაირეკება და გაკვეთილი გათავდებაო. მისი გაკვეთილი მთლად ბუნების მეტყველების მეცნიერებას შეეხებოდა. ნაკლებად არც თუ ამ გარემოებამ გააკვირვა ვარდანი. წარმოიდგინეთ მღვდელი, ესე იგი ღვთის მეტყველი და იმავე დროს ბუნების მეტყველი! — რაღა თქმა უნდა, საკვირველი იქნებოდა.

ვარდანმა გაკვეთილის დასასრულს აღარ მოუცადა და ეკვლესიიდან გარეთ გამოვიდა, უფრო უკეთ რომ ესთქვათ— სასწავლებლის ეზოში გამოვიდა. ეზოში ვერც ერთ საფლავს ვერ შეხვდა, როგორც ჩვეულებრივ სავსეა ხოლმე სომხის ეკლესიების ეზოები. სამაგიეროთ იშვიათი ხეებითა და ძვირფასი ყვავილებით იყო შემკული. გაშტერებული ვარდანი დიდხანს იდგა და ხეივანარების სიმშვენერიითა სტკებებოდა. იქნება კიდევ დიდხანს უოფილიყო იმ მღვდომარეობაში, ერთ გლახთა-

განს რომ ყურადღება არ მიექცია. იმ გლეხმა შენიშნა, რომ უცხოელი იყო და სახლში მიიწვია საუზმეზე.

გლეხის სახლი ერთი იმ სადა სახლთაგანი იყო, რომელიც თუმცა პატარაა ხოლმე, მაგრამ ისე მოხერხებულათ არის აგებული, რომ პატრონის ბევრს საჭირო მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. მთელი სახლი დაბურულ ხეებში იყო ჩამალული. სახლს ცხოვრების სხვა და-სხვა მოთხოვნილებასთან შეხამებული რამდენიმე ოთახი ჰქონდა, რომლებიც შესაფერი მოწყობილობით იყო მორთული. გლეხს თივისი ყმაწვილი ქალიშვილი გამოეგება და თან რაღაც სიმღერას ისე ტკბილათ ღიღინებდა, თითქო იმ მშვენიერი არსების გულს დარდი, ნალველი და ცხოვრების სიმუხთლე არასოდეს არ მიჰკარებიაო. სომხის ქალთა ჩვეულებრივი უადგილო სირცხვილი და მორიდება სულ არ ეტყობოდა, პირ-იქით, ვარდანს ისე მხიარულათ ელაპარაკებოდა, ისე ბუნებრივათ უცინოდა, თითქო დიდი ხნის მეგობარიაო. მაგრამ რა საშინლათა ჰგავდა ლალას! ამ საოცარმა მსგავსებამ ვარდანი ისე გაიტაცა, რომ კინალამ გადაეხვია და არ უთხრა: „ძლივს არ გიპოვნე!“ო....

საუზმე უკვე ტაბლაზე იყო გამზადებული. დიასახლისმა ჭიქები ყავით გაავსო და სქელ ნალებთან ერთათ სტუმარს და თავის მეუღლეს წინ დაუწყო. ყმაწვილმა ქალმა-კი იმ დილის გაზეთი შემოარბინა და მამას ერთ წერილზე მიუთითა, თან კმაყოფილებით იღიმებოდა.

— „ოჰოს, ლალას! შენი წერილი დაუბეჭდილათ?“...— წამოიძახა მამამ, სათვალეები გაიკეთა და გაზეთი ახლოს მიიტარა.

— „ლალა!“ აღშფოთება ველარ შეიკავა და წამოიძახა ვარდანმა.

— „ეს სახელი, მიუგო მასპინძელმა,— ჩვენ შთამომავლობაში ხშირათ იხსენება“.

ვარდანი ცოტა დამწვიდდა, მაგრამ იმ აზრს მაინც ვერ შეერიგებოდა, რომ იქ მყოფი ქალი ნამდვილი ლალა არ იყო. ლალა თუ არა, უეჭველათ მისი აღდგენილი ჩვენება, აჩრდილი

შაინც უნდა იყოსო. რასაკვირველია, ფიქრობდა ვარდანი, — აღდგენის შემდეგ ადამიანები იცვლებიან, სულ სხვა განათლებასა და ხასიათს ღებულობენ, მაგრამ სახით-კი შეუცვლელი რჩებიანო.

ლამაზი ქალიშვილის გარდა, ვარდანის ყურადღებას იპყრობდა აგრეთვე იმ ოჯახის მყურრო და ბედნიერი ცხოვრება. პირველში ეგონა, რომ ყველანი ღამე და ღღეს ასწორებენ, სულ შრომობენ და შრომობენო. ეხლა - კი რწმუნდებოდა, რომ სადა და კმაყოფილებით სავსე ცხოვრება ჰქონდათ.

— „გლახის ბედნიერება, სთქვა მასპინძელმა, — იმდენათ მძიმე და ხანგრძლივ შრომაზე არ არის დამოკიდებული, რამდენადაც ცოდნასა და შრომის გაადვილების საშუალებაზე. ბუნება ურიცხვ სიმდიდრეს შეიცავს, რომელიც ღმერთს ჩვენთვის უბოძებია, მხოლოდ მისი გაცნობა და შესწავლაა საჭირო, თუ ადამიანმა როგორ უნდა ისარგებლოს ამ უხვი სიმდიდრით“.

— „ეგ მართალია, — მიუგო ვარდანმა, — მაგრამ ქურთებს რომ გლახის მონაგარი არ ეტაცნათ და გლახის ხელშივე დაეტოვებინათ, ჩემი აზრით, ყოველთვის ბედნიერი იქნებოდა“.

— „ვინ ქურთებს?“ — ჰკითხა გაცემულმა მასპინძელმა.

— „ვინა და სწორეთ იმ ქურთებს, რომელნიც ყოველღღე გარბევენ“.

— „ჰოო, ქურთები... რიუგო მასპინძელმა იმ გვარი კილოთი, თითქო დიდი ხნის ამბავს ეხლა ძლივს იხსენებსო. — ჩვენ რკინის საუკუნეთა ისტორიაში ქურთების შესახებ ბევრი რამ წამიკითხავს; სრული ქეშმარიტებაა, ჩვენ მამა-პაპათ არბუვდნენ, სძარცვავდნენ, თითქმის ხოცავდნენ კიდეც. მაგრამ სადღა არიან ის ბარბაროსები? მთლათ მოისპნენ, აღარ არიან... იმ გვარ ცხოვრებას მიმდევარი ტომი განათლების სინათლეს ვერ გაუძღობდა, ვერ გაუმკლავდებოდა, ამიტომაც დაირღვა და გადაგვარდა. ჯერ ისევ წარსული საუკუნის დასაწყისშივე ჩვენი საწმუნოება მიიღეს, ჩვენ სასწავლებლებში დაიწყეს სწავლის მიღება, ახე რომ თანდა-თანობით შემოგვერივნენ და ბოლოს, როგორც ცალკე ტომი, კიდეც მოისპნენ“.

ვარდანმა რომ ეს სიტყვები გაიგო, ყურებს არ უჯერებდა, ყველაფერი სიზმარი ეგონა, თუმცა ნამდვილათ სიზმარში იყო და ყველაფერსაც სიზმარში ხედავდა და ისმენდა. — მასპინძელმა განაგრძო:

— „ჩვენი შთამომავლობის აღწერილობაში ქურთების შესახებ ბევრი ისეთი რამ სწერია, თითქო სისხლით დაუწერიათო. ჩვენ მამამთავარს, რომლის შემდეგაც ჩვენი გვარი ცნობილი შეიქმნა, სახელათ ხაჩო ერქვა და სწორეთ ამავე სოფლის მამასახლისი იყო. ქურთებმა მთელი მისი ოჯახი გაწყვიტეს, თითონ მოხუცი და მისი ორი შვილი ციხეში დაიხოცნენ. მისი უფროსი შვილი, ჰაირაპეტასაგან მხოლოდ ერთი ვაჟი-ლა დარჩა“...

— „ალაშკერტელთა გადასახლების დროს რომ თავის დედასარასთან ერთათ ვალარშაპატში იყო, ისა?“ გააწყვეტინა ვარდანმა.

— „ღიად, — სწორეთ იმ ბიჭისგან წარმოდგა ჩვენი შტო“...

— „სახელათაც იოკიმე ერქვა, ერთი დაცა ჰყვანდა, რომელსაც სახელათ ნაზლუს უხმოზდნენ და რომელიც დედასთან ერთათ გადიცვალა. ობლათ დარჩენილი იოკიმე ერთმა ექმმა აიყვანა და თავისთან აღზარდა, ასე არ იყო?“ აღარ დააცალა ვარდანმა.

— „ეგ ყველაფერი სად წაგიკითხავს? — ჰკითხა მასპინძელმა გაკვირვებით, რომ სტუმარმა მათი შთამომავლობის ისტორია ასე დაწვრილებით იცოდა.

— „არ-კი წამიკითხავს, ყველაფერი ჩემი საკუთარი თვალით მინახავს, მიუგო ვარდანმა — ყველა ეს მაშინ მოხდა, როდესაც ეს სოფელი და ამასთან მთელი ალაშკერტის მაზრა ქურთებმა გაანაცარმტვერეს“.

— „ჰოდა ყველა ეგ ორასი წლის ამბავია, თქვენ-კი საკმაოდ ახალგაზდა ჩანხართ. მათუსალას ხნისა ხომ არა ხართ, რომ ყველაფერი თქვენი თვალით გენახოთ?“ — მიუგო მასპინძელმა და თან გულკეთილათ გაიღიმა.

ვარდანმა პასუხი ვერ მოახერხა, თითონაც რწმუნდებოდა, რომ იმ შემთხვევათა შემდეგ მთელ საუკუნოებს განეგლო...

იმ ოთახის ფანჯრებიდან, რომელშიაც მასპინძლის მხიარული ოჯახით გარშემორტყმული ვარდანი იჯდა, ლამაზად ამწვანებული, წალკოტს დამსგავსებული ხეობა მოსჩანდა; ხეობის თავში-კი ხშირი ტყეებით დაბურული მთები ამართულიყო და გარემოს უფრო მეტ სილამაზეს აძლევდა. მართლაც რომ ეს მთები მშვენიერი სანახავი იყო, უზარმაზარი ხეები ცის ლურჯათ მოკამკამე კამარას შეერთებოდა და საუცხოვო სურათს წარმოადგენდა. დილის მზეს იქაურობა ოქროს ფერი სხივებით მოეფინა, მის ელვარე სინათლეზე ვერცხლის გველივით დაკლაკნული სხვა და სხვა გიჟმაჟი ნაკადული ბრწყინვით ჩამოჩხრიალებდა და, ქაფათა და წვიმათ ქცეული, უფრო დაწყნარებულ მდინარეს უერთდებოდა. ამ მშვენიერ სანახავს უარდანი თვალს ვეღარ აშორებდა. გარეულსა და დაუმუშავებელ ბუნებას ადამიანის შრომის მოყვარე მარჯვენის წყალობით სწორეთ ისეთი მშვენიერი სანახაობა მიეღო, როგორც უბრალო ტილოს ნაჭერი ჩხატვრის შემოქმედებითი კალმის ძალით მიიღებს ხოლმე.

— თქვენ ქურთებისა და ოსმალების დროის სამწუხარო ამბებზე მელაპარაკებოდით, განაგრძო მასპინძელმა განსაკუთრებული მხიარულებით, — მას შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა. აგერ იმ მშვენიერ მთებს ხომ ხედავთ? ამ ას ორმოცდა ათი წლის წინათ ისე საცოდავად იყო გატიტვლებული, რომ ერთ უბრალო ჯაგსაც-კი ვერსად შეხვდებოდით. იმ დროს მტარვალის ხელი ხეებსაც ისევე შეუბრალებლად ავლებდა მუსრს, როგორც ადამიანებს. ყველაფერი გამოლეული იყო; შეშის ნაცვლათ ხალხი წივასა ხმარობდა, არც თუ შენობებისთვის იშოვებოდა ტყის მასალა; ამიტომ იძულებული იყვნენ ნამიან მიწურებში ეცხოვრათ. მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ-კი გაოხრებული სოფლები მცხოვრებლებით აივსო და გლეხთა შრომის მოყვარე მარჯვენის წყალობით მთებიც ტყეებით შეიმოსა. ამ მწვანით მოსილ ხეობას ხომ უყურებთ? წინათ უწყლოობისაგან გადამხმარ უდაბნოს წარმოადგენდა, შუაში მართო ერთი პატარა მდინარე ჩამოუდრიოდა და ისიც ზაფხულის

პაპანაქება სიცხის დროს მთლათ შრებოდა; ნიაღვრების დროს—
 კი მოდიდდებოდა, არე-მარე თან მოჰქონდა და ააქურობას
 აობრებდა ხოლმე. იმ დღიდანკი, როდესაც მთები ტყეებით
 შეიმოსა, ჩვენ ხეობას წყალი უხვათ მიეცა და ნიაღვრების
 დროსაც ისე აღარ გვაწუხებს. ამ ჟამათ ეს ხეობა ჩვენი ოლ-
 ქის უუმდიდრესსა და უნაყოფიერეს კუთხეს წარმოადგენს.
 დიად, ბევრი რამ შეიცვალა... წინათ აქ უბრალო გზებიც-კი
 არ იყო, რომ მისვლა-მოსვლა ყოფილიყო შესაძლებელი; ეხ-
 ლა-კი ყველგან სარკესავით დარაკრაკებულ გზა-ტყეცილებს
 შეხვდებით, რომლებიც ჩვენ ქალაქებს ერთმანეთთან აერთებს.
 ამ გზებზე ეტლების მიმოსვლა გაჩაღებულია, მხოლოდ პირ-
 უტყვთა წყალობით-კი არა, არამედ ორთქლისა და ელექტ-
 რონის დახმარებით. ამ გზებისავე წყალობით ჩვენი ქვეყნის
 ყოველგვარ ნაწარმოებს შორს ქვეყნებში ვაგზავნით და სანა-
 ცვლოთ იმას ვღებულობთ, რაც გვჭირია.“

ამ ლაპარაკს ვარდანი გაოცებული ისმენდა. მაგრამ რო-
 დესაც თვალი მშვენიერ ლალას გადაავლო, თითონაც არ
 იცოდა, რა მიზეზითა ჰკითხა:

— „თქვენ ქალს სწავლა-განათლება სადა აქვს მიღებული?“

— „სულ ერთი კვირაა, რაც ახალ ვალარშაპეტის აკადე-
 მია დაამთავრა, ეხლა-კი უნივერსიტეტში შესასვლელად ემზა-
 დება, რომ საექიმო მეცნიერება შეისწავლოს. ჯან მრთელო-
 ბის მხრივ ცოტა მოისუსტებს, ამიტომ მინდოდა, რომ რამდენ-
 ნიმე თვე სოფელში გაეტარებინა, ვიდრე კარგად დაისვენებდა,
 მაგრამ ვერაფრით დამიყოლიებია.“

— „რამდენი შვილი გყავთ?“

— „ჩვენი შთამომავლობა ყოველთვის მრავალ რიცხვო-
 ვანი ყოფილა; ჩვენი მამამთავარი ხაჩოს ოჯახი ორმოცდაათი
 სულისგან შესდგებოდა. მე-კი მხოლოდ ხუთი შვილი მყავს.
 ლალა ჩემი ერთათ ერთი ქალიშვილია, დანარჩენი ვაჟებია.“

— „რა ხელობას მისდევენ?“

— „ერთი მათგანი, აგერ რომ მოსჩანს, იმ ტყეებრს უფ-
 როსი მცველია, მეორე კარინის უნივერსიტეტის პროფესორია.“

შესამე ვანის ღივიზიის სარდალია, მეოთხე-კი ჯერ ისევ სწავლობს ახალ ბაგრეევანდის სამეურნეო სასწავლებელში.“

უკანასკნელი ქალაქის სახელი ვარდანს როგორღაც ეუცხოვა და ამიტომ შეეკითხა:

— „ჩვენში მაგ სახელწოდების ქალაქი არა მახსოვს-რა?“

— „ამ ქალაქს ძველათ ბაიაზეთი ეწოდებოდა, მაგრამ შემდეგში სხვა და სხვა მიზეზისა გამო შეუცვალეს. ჩვენი მაზრებისა, ქალაქებისა და სოფლების რომეტებულ წილს სახელები გამოცვლილი აქვს, რამდენიმე მათგანს ისევ ძველი ისტორიული სახელი შერჩენია და ზოგს-კი სულ ახალი სახელები ჰქვიან.“

მასპინძელმა კვლავ გაზეთი აიღო ხელში და ერთ წერილს დაუწყო კითხვა, რომელიც, როგორც ეტყობოდა, ძალიან აღელვებდა. ვარდანი ცნობის-მოყვარეობამ შეიპყრო და ჰკითხა:

— „ახალი ამბავი არის რამე?“

— „საიმიხლო არაფერია... ხვალ ქალაქში წარმომადგენელთა (დეპუტატთა) საზოგადო კრებაა დანიშნული... რამდენიმე საბაასო საგნები უნდა განისაჯოს... არ ვიცი, რითი დაბოლოვდება... დასები (პარტიები) ძალიან ღელავენ“...

— „თქვენც დაესწრებით?“

— „არ შემიძლია არ დავესწრო.“

ლაპარაკიდან გამოირკვა, რომ ვარდანის მასპინძელი იმ ხეობის გლეხთა წარმომადგენელი ყოფილიყო.

საუბრე გაათავეს; ვარდანი წამოდგა, მადლობა გადაუხადა და წასვლა დააპირა.

— „თუ ჩვენი სოფლის საზოგადო დაწესებულებათა დათვალიერებას ისურვებთ, უთხრა მასპინძელმა, — დიდი სიამოვნებით გამოგყვებით.“

— „გმადლობთ, ჩემო ბატონო“, მიუგო ვარდანმა.

— „თუ ჩვენ სოფელზე გამოვლა კიდევ მოგიხდეთ, ჩვენი სახლის კარები თქვენთვის მუდამ ღია იქნება“, უთხრა დიასახლისმა.

— „მადლობას მოგახსენებთ, დიასახლისო,“ მიუგო ვარდანმა თავის დაკვრით.

— „და ვგონებ ჩვენი ოჯახი არ მოგაწყენთ“ დაუმატა გულწრფელი ღიმილით მასპინძლის მშვენიერმა ასულმა.

— „დიდათ გმადლობთ, ქალბატონო,“ მიუგო ვარდანმა და თავი უფრო მძიმეთ დაუკრა.

ვარდანი რომ ქუჩაზე გამოვიდა, მხოლოდ მაშინ იგრძნობდა უხერხულ მდგომარეობაში იყო გლეხის ოჯახში. თავის თავს იმ განუვითარებელ ადამიანათა სთვლიდა, რომელიც განათლებულ საზოგადოებაში ყოფნის დროს იტანჯება, სწუხს, გაუნათლებელი და მოუხეშავი რათა ვარ, რატომ არ შემიძლია ისე ვილაპარაკო, ისე ვსჯიდე და ისე მეჭიროს თავი, როგორც სხვებსაო? ეს რა საოცრება მომხდარიყო? მამასახლის ხაჩოს შთამომავლობას საუკუნეთა დარჯაკში გაეგლო, დაწმენდილიყო, გაფაქიზებულიყო, აღორძინებულიყო და მით სულ ახალი და კეთილშობილი თაობა შეექმნა.

ვარდანი და მასპინძელი ქუჩაზე ერთათ მიდიოდნენ. წინა ხედებოდათ სუფთათა და სადათ ჩაცმული მანდილოსნები, ყველ მათგანს ხელში რაიმე საგანი ეჭირა და გაჩქარებული მიდიოდა. წინა ხედებოდათ აგრეთვე მომუშავესა და საზოგადოდ მოსაქმის ტანისამოსში გამოწყობილი მამაკაცები. როგორც ეტყობოდა, უსაქმოთ არავინ იყო, ყველა რაიმე საქმეში იყო გართული. ვარდანი გაოცებული იყო, როდესაც ხედავდა, ცხოვრებას რამოდენა ცვლილება და რა სასიამოვნო სახე მიელო. წინანდელი გაუთლელობა და უკმეხობა აღარსად ჩანდა, ყველგან განათლების სული ტრიალებდა. ერთი რამ დარჩენილიყო მხოლოდ შეუცვლელი, ეს ერთი რამ იყო სომხური სიტყვა-ენა. მაგრამ ეს ენა რამდენად შემუშავებულ, რამდენად მოქნილიყო! თავისი ლამაზი მიმოხვრით რა ტკბილხმოვანად გამოისმოდა სომხის ბაგეთაგან!...

ვარდანი და მისი მასპინძელი უკვე სოფლის გარეთ გასულიყვნენ. საითაც გაგეხდნათ, ყველგან მდიდარ ფერმებს, მშვენიერ ბაღებს, ჩინებულად შემუშავებულ მინდვრებსა და მდიდარ საძოვრებს შეხვდებოდით.

ამასობაში ერთი სახერხი ქარხანის გვერდზე გაიარეს. ქარხანა სხვა-და-სხვა მანქანებსა და ორთქლს მოჰყავდა მოძრაობაში. მასპინძელმა აუხსნა:

— „ეს ქარხანა სხვა-და-სხვა სახისა და ზომის ფიცრებს ამზადებს და მთელი მაზრის სოფლებსა და ქალაქს აწვდის“.

— „ვის ეკუთვნის?“ — ჰკითხა ვარდანმა.

— „იციოდეთ, ჩვენ სოფელში რომელ ქარხანასა და სახელოსნოსაც შეხვდეთ, ყველა სოფლის საზოგადოებას ეკუთვნის, არც ერთი მათგანი კერძო საკუთრებას არ შეადგენს. რაღა საკვირველია, რომ ყოველი გლეხიც მონაწილეა. მორები მახლობელ ტყეებიდან მოდის, ის ტყეებიც გლეხთა საკუთრებას შეადგენენ“, — მიუგო მასპინძელმა.

სახერხ ქარხანას გასცდნენ.

— „აი, ამ დიდ შენობას ხომ ხედავთ? — მიუთითა მასპინძელმა ერთ დიდ შენობაზე, — ყველის საკეთები ქარხანაა; მთელი მაზრაში ყველაზე საუკეთესო ყველს ამ ქარხანაში ამზადებენ. ესეც სოფლის საზოგადოების საკუთრებაა. ყოველი გლეხი მოვალეა თავისი რძე ქარხანას აძლიოს, როცა გაყოფის დრო მოდის, საკუთნო ფულში ან ნაღდს იღებს, ან კიდევ საღირაოდ ყველს“.

ამ ლაპარაკში ვარდანი და მისი მასპინძელი მინდვრად გავიდნენ. პურეულობა შემოსულიყო და მკა იყო გაჩაღებული; მაგრამ მკაში ნამგლები და ცელები კი არ იხმარებოდა, არამედ ყოველ საქმეს მანქანა ასრულებდა. თვითელი მანქანა ასი კაცის საქმეს აკეთებდა. ეხლა კი მიხვდა ვარდანი, რასაც ნიშნავდა შრომის გაადვილება.

ერთ დიდ შენობისკენ გაიარეს, რომელშიაც წისქვილი იყო მოთავსებული. იქაც შრომა ისევე გაეადვილებინათ და წყლის ნაცვლად ორთქლით მოჰყავდათ მოძრაობაში. ურიცხვ სოფლების ხორბალს სულ იმ წისქვილში ფქვავდნენ და თოვლივით თეთრ ფქვილს გასასყიდათ უცხო ქვეყნებში ჰგზავნიდნენ. ეს წისქვილიც სოფლის საზოგადოებას ეკუთვნოდა.

მაგრამ ვარდანს უფრო ერთი რამ აკვირვებდა, სახელდობრ ისა, რომ ყოველ მუშას, სადაც უნდა შეხვედროდით, რაღაც გამბედაობა, თავისი თავის იმედი და ვაჟკაცური უშიშობა ემჩნეოდა, თითქო სრულს თავისუფლებაში დაბადებულან და აღზრდილან, თითქო ოსმალოს მუჯღლუგუნი და ქურთის შუბის სიმწარე არასოდესაც არ უგრძენიაო. ვარდანის ხედავდა, რომ იმ მშრომელ ხალხს შეეძლო საჭიროების დროს გუთანი და ბარი მიეტოვებინა, ხელში მახვილი აეღო და მის ხმარებაშიაც ისეთივე უნარი გამოეჩინა, როგორსაც სამეურნეო იარაღების ხმარებაში იჩენდა.

— „ომის დროს ყოველი მამაკაცი ჯარში გადის, — სთქვა მასპინძელმა, — მაშინ ყოველგვარი მუშაობა თითქმის მთლად ჩერდება, ამიტომაც არის, რომ ომს ყოველთვის დამღუპველი შედეგი მოსდევს, თუმცა ერთგვარი სარგებლობაც მოაქვს ხოლმე...“

მინდვრები რომ მოიარეს, ისევ სოფელში შებრუნდნენ. ახლა ერთ სხვა დაწესებულებას მიადგნენ, რომლის შენობებიც სამაგალითო ფერმების შენობებს ემსგავსებოდა.

— „ეს ჩვენი სამეურნეო სასწავლებელია, სთქვა მასპინძელმა. — დილას რომ ნახეთ, ის კი პირველ დაწყებითი სკოლა“.

მაგრამ ეს როგორი სასწავლებელი იყო? ამ გვარი სასწავლებელი ვარდანს თავის დღეში არ ენახა, თუმცა ერთს დროს თითონაც მასწავლებლობდა. იგი ყველა იმ მოწყობილობას შეიცავდა, რაც კი სოფლის მეურნეობას შეეხებოდა. მის უშველებელ შენობის წინ გაშენებული იყო ფართო ბაღი, რომელიც რამდენიმე განყოფილებით იყოფებოდა და რომელსაც ორივე სქესის შეგირდები ამუშავებდნენ. იქვე ნახავდით მთელი ქვეყნის მცენარეთა, ყვავილთა და ხეთა ნიმუშებს. მოსწავლეებს წიგნითა და მხატვასობით აღარ უბნებდნენ გონებას; ყველაფერს ბუნების საოცარი წიგნის დახმარებით ასწავლიდნენ... თავისუფალ დროს მოსწავლენი გიმნასტიურსა და იარაღის ვარჯიშობაში იყვნენ გართულნი. „აი სწორედ

ამგვარი სასწავლებელი მოამზადებს ნამდვილ მუშაკსა და ჯარისკაცსაო“, — ფიქრობდა ვარდან.

ბოლოს ვარდანი თავის მასპინძელს გამოემშვიდობა, დიდი მადლობა გადაუხადა და გამობრუნდა, მაგრამ თითონაც არ იცოდა, სად წასულიყო. ამ ყოყმანში რომ იყო, უცებ თვალი მოჰკრა ერთგვარ საზოგადო ეტლს, რომლის ორივე მხარე ხალხით იყო სავსე. როდესაც შეიტყო, რომ ეტლი რკინის გზის სადგურისკენ მიემართებოდა, თითონაც შიგ ჩაჯდა რკინის გზის სადგურზე აუარებელი ხალხი შეგროვილიყო და მატარებლის მოსვლას ელოდდა.

უცებ ვიღაცის ნაცნობი ხმა შემოესმა:

— „ვარდან!“...

ვარდანმა უკან მიიხედა და ბ. სალმანს კი შეხედა. ძველი მეგობრები ერთმანეთს აღტაცებით გადაეხვივნენ.

— „მაშ ასე, ჩემო მეგობარო, — მიმართა ბ. სალმანმა და თან ხელს მაგრად უქერდა, — ორასი წლის შემდეგ კიდევ შეეხვდით ერთმანეთსა. საკმაოდ დიდი ხანია გასული... მაინც შენ ისევ ისეთი ხარ, ვარდან, არაფრით გამოცვლილხარ... ჩვენ ქვეყანაში კი ამ ხნის განმავლობაში ბევრი ცვლილება მოხდა... გახსოვს, ვარდან, ერთხელ რომ გეუბნებოდი: სომხეთი კაცობრიობის ბავშვობის აკვანი, მისი უმანკოების დროის სამოთხე ყოფილა, — ერთ დროში მისი განვითარების, მიწის დავაჟაციების სამოთხეც შეიქმნება. მეთქი? ეხლა ყველა ეს აცხადდა. ამჟამათ სომხის სიცოცხლე თავის სამშობლო ქვეყანაში უზრუნველყოფილი, მეტათ მხიარული და მშვიდობიანია. მაგრამ რომ იცოდე, ვარდან, ვიდრე ამ მდგომარეობამდის მოვიდოდით, რამდენი ვიწრომეთ!.. ბევრი, ძალიან ბევრი ვიწრომეთ! ამ ორი საუკუნის განმავლობაში ვინ მოსთვლის რამდენი განსაცდელი გადაგვხვდა! . დღევანდელი მშვიდობიანი ცხოვრების მოსაპოვებლათ ბევრი სისხლისა და ოფლის ღვაწი გვდენია“...

— „ახლა სად მიხვალ?“ ჰკითხა ვარდანმა.

— „ქალაქში, წარმომადგენელთა კრებაა დანიშნული, მეც კი ჩვენი მაზრის წარმომადგენელი ვარ. — წავიდეთ, ვარდან“

სიტყვა უნდა წარმოვსთქვა. ვინ იცის, იქნება ჩვენი სჯა-თა-თბირი საყურადღებოთ გეჩვენოს“.

მატარებელმა წასვლისა გაჰკივლა და ვარდანი და ბ. სალმანიც ვაგონში შევიდნენ. ღამე იყო, ჯერ სწორეთ არც-კი გათენებულყო, რომ ქალაქში მივიდნენ. ღამაში, ხმაურობიანი ქალაქი ჯერაც ისევ ძილს ეძლეოდა. ქუჩებში მარტო მუშა ხალხი ირეოდა, ეტყობოდა, ქარხნებში მიეშურებოდა სამუშაოდ.

— „ნოეს მტრედის“ სასტუმროში წაგვიყვა“, უთხრა მეეტლეს ბ. სალმანმა.

ეტლი სწორე და დარაკრაკებულ ქუჩებზე მისრიალებდა. ქუჩების ორივე მხარეს სხვა და სხვა ფრათ გაღესილი უზარმაზარი შენობები იყო ამართული, ვარდანს-კი ეგონა, რომ სამეფო პალატებიაო. ბ. სალმანი შესანიშნავ ადგილებსა და დაწესებულებათ აჩვენებდა: — „ეს უნივერსიტეტია“ — „ეს სამეცნიერო აკადემია“ — „ეს ქალაქის შესანიშნავ თეატრთაგანია“ — „ეს საავადმყოფოა“ — „ეს იმ გმირთა ძეგლებია, რომელთაც უკანასკნელ რევოლიუციის დროს სახელი გაითქვეს“ — „ეს რედაქციაა ერთი გაზეთისა, რომელიც 150,000 ცალაჲ იბეჭდება“ — „ეს...“

— „უზარმები არა გაქვთ?“ სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— „არა, აქ ყოველი მოქალაქე ჯარის კაცია.“

— „რა კარგი ქალაქია... რა მშვენიერი ქალაქია!“ .. მეეტლის აღლაცებით წამოიძახა ვარდანმა.

ეტლი „ნოეს მტრედის“ სასტუმროსთან გაჩერდა. ბ. სალმანი და ვარდანი შევიდნენ ერთს პატარა ოთახში, რომელიც საზოგადო დარბაზსა საზღვრავდა. ოთახში დახვდათ თომას-ეფენდი და მელიქ-მანსური, რომელნიც გაცხარებულ მსჯელობაში იყვნენ გართულნი.

— „ეგ სწორეთ ვირის სიბრძენესა ჰგავს“, ეუბნებოდა თომას-ეფენდი.

— „ჩემი აზრით, თუ გვინდა სასურველ მიზანს მივალწით, ამაზე უკეთეს გზას ვეღარ ვიპოვინთ“ პასუხს აძლევდა გაცხარებული მელიქ-მანსური.

— „ეგ გზა ძალიან შორს წავვიყვანს და სასურველ მიზანსაც მხოლოდ ვირის აღდგომას ველირსებით“ სიცილით გაიძახოდა ეფენდი.

— „აგერ საღმინიც მოვიდა, მაგის აზრიც შევიტყოთ“, წამოიძახეს ერთათ და ლაპარაკი შესწყვიტეს.

ვარდანი რომ დაინახეს, საშინლათ გაოცდნენ, ასე ეგონათ მიწიდან ამომძვრალაო.

— „აქ საიდან გაჩნდი?“ ჰკითხა თომას-ეფენდიმ თავისი ჩვეულებრივი ირონიული ღიმილით.

— „ჩვენი შეხვედრა მეც სწორეთ მაგრევე მაოცებს, მიუგო ვარდანმა და ხელი ჩამოართვა ორივეს;— შენი დაჩეჩქვილდამსხვრეული გვამი მე ალაშქერტის მთების ძირში ვიპოვნე, შემდეგ ქურთების სასაფლაოზე დაგმარხე და ეხლა-კი...“

— „ეხლა-კი კვალად აღვსდექი, გააწყვეტინა ეფენდიმ სიცილით.— ნუთუ სულთა გარდაქმნის მოძღვრება არა გწამს? ჩემმა საცოდავმა სულმა ვინ მოსთვლის რამდენი უწმინდური ცხოველის სხეული გამოიარა:— რამდენიმე ათეული წელიწადი მგლის სხეულში ვწვალობდი, ვმტაცებლობდი, ნადირობითა ვცხოვრობდი... რამდენიმე ათეული წელიწადი ძაღლის სხეულში ვიყუფებოდი, დავსუნსულებდი და იმ ადამიანთ ველაქუცებოდი, რომელნიც ერთ ლუკმა პურს გადმომიგდებდნენ ხოლმე... რამდენიმე ათეული წელიწადი გველის სხეულში დავსისინებდი და საჭიროებისა და გვარად ვიკბინებოდი... რამდენიმე წელიწადი ვირის სხეულში ვყროყინებდი, მაგრამ ის წყეული გრძელი ყურები იმდენი მიწიეს, იმდენი, რომ თავში ჰკუთა აღარ შემარჩინეს... ბოლოს, ბევრი ტანტალისა და წვალების შემდეგ, საბრალო ჩემი სული ლომის სხეულში დაბინავდა, მაშინ-კი საკმაოთ გასუფთავდა და გაფაქიხდა.— ამ ცვალებადობას ჩემი სული სულ რაღაც ორასი წელიწადი მოუნდა. ეგვიპტის მუმეები ათასი წლობით აწყვია პირამიდებში და სულის დაბრუნებას მოუთმენლათ მოელის, მაგრამ ჯერაც არსადა სჩანს... ჩემმა სულმა-კი ეს გზა სულ ადვილათ გაიარა“...

— „და მეც შემთხვევა მომეცა, კვალად ვიხილო განახლებული თომას-ფენდი“... სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— „მართალია. თქვენი ნაცნობი წინანდელი თომას-ფენდი იმავე საუკუნის ღვიძლი შვილი იყო, მაგრამ ყოვლად შემძლე დროთა ბრუნვამ გარდაჰქმნა. ამ ჟამათ იგი ახალთაობის რიგიანი წარმომადგენელთაგანია. მაგრამ უნდა იცოდეთ, ძვირფასო ვარდან, რომ ახალ თაობას დიდი, ძალიან დიდი, ნაბიჯი აქვს გადადგმულა! ხომ გახსოვს, ერთ დროში მელიქ-მანსური რომ ალაშქერტის მაზრის სოფლებს ქსელავდა და „კარგი ნემსები“ო გაიძახოდა? დრონი იცვალნენ, ახლა იგი ერთ ერთი დივიზიის გენერალია.“

ვარდანი მელიქ-მანსურს მიუბრუნდა და პატივისცემით ხელი ჩამოართვა.

— „ბატონებო, ვგვიანდებით, საცაა სხდომა დაიწყება“, აჩქარებდა ბ. სალმანი.

— „ჩვენი დასის, ე. ი. თავისუფალ მოაზრეთა მეთაურია, — ყურში წასჩურჩულა თომას-ფენდომ და ბ. სალმანზე მიუთითა. — დღევანდელ სხდომისთვის შესანიშნავი სიტყვა აქვს დამზადებული. ოჰ, რომ იცოდეთ, ვარდან, რა კარგად ლაპარაკობს!..“

— „ბატონებო მეც წამიყვანეთ!.. მეც მინდა მოვისმინო...“ წამოიძახა აღტაცებულმა ვარდანმა.

— „წავიდეთ!..“ გაისმა მახლობლად ვილატის ხმა.

ვარდანმა თვალები გააქციტა, ცოტა ხანს დაფიქრდა და დარწმუნდა, რომ ყველაფერი სიზმარი ყოფილიყო. მის გარშემო წყვდიადი გამეფებულიყო და ისევე საბრალო ლალას საფლავზე იყო დამხობილი. მაგრამ ეს ვისი ხმა იყო, რომ გამოათხიზლა? ვინ იყო, რომ ხმა ზალლა დაიძახა — „წავიდეთ!“ო?

უცებ ოთხმა მძლავრმა ხელმა შეჰბოჭა ვარდანი და... ყველაფერი ღამის წყვდიადში შთაინთქა...

ბ. კვანგულავი.

ქართველთა მატიაწე

ბ. გუჯრები, სიგლები, წყალობას ბარათები და სხ.

სიგელ-გუჯრებსა, წყალობისა და შეწირულობის ბარათებს უბოძებდნენ მეფენი, კათალიკოზნი და მთავარნი ეკლესიებს, თავად-აზნაურებს და სხვათ. იგინი იწერებოდნენ—ძველს ღროს, დაახლოვებით მე-XIV—XV საუკუნემდის—ტყავზედ, და შემდეგ კი—ქაღალდზედ. უწყალობებდნენ მათ „ძალითა“ ღვთისათა, მსოფლიო და საქართველოს ეკლესიის უმთავრეს წმიდანთა, დედაქალაქის მცხეთისა და უფლის კვართისა; შემდეგ ამისა მათში იწერებოდა, ვის რა ეწყალობებოდა ანუ ეძლეოდა, ხშირად იხსენიებდნენ წყალობის მიზეზსაც („ერთგულს სამსახურს“, „მამულისთვის თავდადებას“, „ტყვეთა გამოსყიდვას“, „ტაძრის აგებას“, „სკოლათა გამართვას“, „წიგნების გადაწერას“ და სხ.), მერმე იწერებოდა კრულვა, თუ ვინმე დაარღვევდა შეწურულობას და წყალობის წიგნის სიმტკიცეს და ბოლოს მწყალობელნი და შემწირველნი ამ გვარს წიგნებს ხელს აწერდნენ და ღანდაღან ბეჭედსაც ასომდნენ (მეფენი, ჯმას გარდა, იხსენიებდნენ იმასაც, თუ სადამდის უწვდებოდა მათი თვითმპყრობელობა).

ამგვარ ნაშთთა რიცხვი ფრიად დიდია, რამდენიმე ათასი და უმეტესიც. მათს შესწავლას, რასაკვირველია არა ყველასი; მოჰხმარდა დიდი შრომა; მათ იძიებდნენ ბროსე, იოსელიანი,

*) იხ. «მოამბე» № 2, 1901 წლისა.

ბაქრადე, ფურცელადე და დღესაც იძიებენ ცაგარელი, ხახანა-
შვილი, მარრი, ჟორდანია, თაყაიშვილი და სხ.

მ. თაყაიშვილმა გამოსცა დიდი კრებული სიგელგუჯრე-
ბისა და წყალობისა და შეწურულობის ქალაღდებისა (ტფი-
ლისი, გვ. 529).

ჟ. ხახანაშვილმა თავის კრებულში (ქუთაისი, 1891, გვ.
178) შეიტანა ფრიად საყურადღებო სიგელ-გუჯარნი.

თ. ჟორდანიაღ დიდძალი შესანიშნავი ისტორიული სი-
გელ-გუჯრები და ქალაღდები ზოგი შემოკლებულად, ზოგი
სრულად შეიტანა თავის წიღნებში, (ქრონიკები, ნაწილი I და
II, „შიომღვიმის მონასტრის დოკუმენტები“ და სხ).

ღ. ბაქრადემ გურიის მთავრების სიგლები, გუჯრები და
ბარათები დაბეჭდა თავის შრომაში Археолог. путеш. по Гурин
и Адчаръ.

ღ. ფურცელადემ საეკლესიო, სათავად-აზნაურო და გლებ-
თა სიგელ-გუჯარნი და ბარათები შემოკლებულად გამოსცა
რუსულად.

მრავალი ამგვარივე საბუთები გამოქვეყნებულ იქმნა სხვა-
და-სხვა პირთაგან სხვა-და-სხვა დროს. ბევრი დაბეჭდეთ აგ-
რეთვე ჩვენც და სხვათაც „ივერიაში“, „მოამბეში“, „მწყემსში“
და „კვალში“

ჩვენ გაღმოვიღეთ კიდევ ასიოდე ფრიად საყურადღებო
სიგელ-გუჯრის პირი: იგინი შეეხებინან ისტორიას კათოლიკო-
ზობისას და სხ.

ღიდძალი სიგელ-გუჯარი ჯერ გამოუქვეყნებელია. იგინი
შენახულია ქუთაისისა და თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო
ქანების უწყებაში, საეკლესიო მუზეუმში, წერაკითხვის საზოგა-
დოების ბიბლიოტეკაში, აგრეთვე მოსკოვს, პეტერბურგს,
ათონს, კერძო პირთა ხელში და ეკლესია-მონასტრებში.

ამ საბუთებითა და ქალაღდებით ყოველთვ-ს ხელმღღვანე-
ლობდნენ მემატინენი, ისტორიკოსნი, სჯულმღებელნი, ქვეყ-

ნის მზომელნი და აღმწერელნი გლახთა, აზნაურთა, თავადთა, სამღვდელთა, მთავართა მამულებისა*).

მართლის ცხოვრება გუჯრებით სარგებლობს ძველადგანვე, მე-VII საუკუნიდგან. ჯუანშერ ჯუანშერიანის მატრიანის სხვა-და-სხვა ადგილას ვკითხულობთ:

...შეიტანეს ყოფლისა საგანსურისა გუჯარნი, და რა გუჯარნი დაწერნეს, აღწერეს ნათესავნი თავისნი და ქვეყანაჲ, და დედეს... (ქ. ცხ., I, 171).

...არჩილ ჰრქვა მიჭრს:.. გუჯარნი იგი ტყავისანი მარტოდ დაესხენ (იქვე, 175),

...კეისარმან წარმოსცა ორი გვირგვინი და გუჯარი** მიჭრსა და არჩილს (იქვე, 177).

...ესე მოგვითხრობს ჩვენ აღწერილი გუჯარი, რომელსა შინა აღწერილ არიან შეფენი და წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით (იქვე, 178).

*) ამგვარი აღწერა, სახეე მრავალის საყურადღებო ცნობებით, სხვათაშორის, დაგვიტოვა ერეკლე II-მაც. აი ამ აღწერილობის სათაური: „შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, რომელნიც აღწერილ არიან ძველად მეფეთაგანცა და უკანასკნელ მეფისა მიერ ირაკლისაგანცა, ვითარცა არს მოხსენებულ ტრაკტატსა შინა დადებულსა, ოდესცა შეეკრა მის დიდებულებას იმპერატრიცა ეკატერინასა წელსა 1783.“ („ივერია“, 1884, №№ IV, V, VI, VII, IX, XI).

***) „გუჯარად“, რასაკვირველია, იგულისხმება აქ „ბულა“. ბიზანტიის იმპერატორები, როგორც ამ შემთხვევაში, დასდებდნენ რა ხელშეკრულობას ქართველ მეფებთან, ეს ხელშეკრულობანი შექმონდათ „ოქროს ბულაში“. ასე, როდესაც იმპერ. ლეონ ძოწითმოსილმა (886—912) თავის ჯარს უბრძანა დაეჭირათ ცეცხუმი, ციხე არზრუმის ახლოს, ქართველთ მეფე ადარნასემ (881—923) უკმაყოფილება გამოუცხადა და მიუთითა „ბულაზე“, რომელნიც ამტკიცებდნენ მისს უფლებას ცეცხუმზედ და ამ მიზნით კონსტანტინეპოლს გაგზავნა თავისი პროტოსფათარი (მეჭურჭლეთ უზუცესი) ჩორჩანელი და გაატანა პირი „ოქროს ბულაბისა“, რომელთაგან ერთი მის მიერაც ხელმოწერილი იყო (Addit. 1851, გვ. 138—152; გან, II, 27—28).

აკ აღნიშნავ ზოგიერთ უფრო საყურადღებო სიგელ-გუჯრებს.

1. მტრატზედ ნაწერი გუჯარი შიომღვიმის მონასტრისა (№ 1 ეკლ. მუხ.), დამტკიცებული მეფეების ფალლესაგან († 893), კვირიკესაგან († 913), კოსტანტინესაგან († 908) და ბაგრატიანსაგან. მასში ცნობაა შესახებ „სალარებთან“ ბრძოლისა. ამ სალარებს დაეპყრათო ბარდავი (განჯა) და ადარბადაგანი (ქ. ცხ., 197). გუჯარი საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ მასში მოიპოვება ძველი სახელები ზომათა, ფულთა, აღნიშნულია ფასები სხვა-და-სხვა საგნებისა და სხ.

„სალარი“ (არაბულად) ვაჭარი (იხ. გორგიჯანიძის ლექსიკონი).

ნამდვილი პირი ამ გუჯრისა შენახულა მე-XIII საუკ. ტყავზე ნაწერ გუჯრის უკანა მხარეს, საიდგანაც იგი უმეტნაკლებოდ გადმოუწერია თ. ჟორდანიას და დაუბეჭდია (Докум. ШИОМГВ., 1—3).

2. იერარქიული დადგნილება და მირონის შემზადების წესრიგი. ეს ძველი, დამტკიცებული არჩილისაგან († 718), დაშთენილა ნაგვიანეს ნუსხებში (ქრონიკები, 1, 45—46). ქ. ცხოვრებაში იგი შეტანილია მოკლედ 680 წლის ქვეშე (გვ. 172): „... ხოლო ოდესცა ენებოს შემზადება და კურთხევა მირონისა, აკურთხოს თვისსა ეკლესიასა... მრავალნი მრავალგზის ამათ პირთათვის გვკითხვიდეს და დავბრკოლდებოდით ჩვენ უმეცრებით. და ესე მცირედნი სიტყვანი, ვითარცა თესლის მკრებელმან მიმოგანთესულნი, წმიდათა წერილთაგან ერთად შემოვკრიბენ ჯერჩინებითა შენითა, კაცო ღვთისაო“.

3. მცხეთის გუჯარი 1040 წ. დაბეჭდილია პროფ. ჩუბინაშვილის მიერ (ქრისტომ., 203 — 208) და თ. ჟორდანიასაგან (ქრ., 1, 181—188). მისი ზოგი ადგილები იგივეა, რაც ქ. ცხოვრებაშია (ნახე. გვ. 212—213, 218, 221—222). მასში მცხეთისთვის შეწირულ წიგნთა შორის ნახსენებია:

მატიანენი საშინაონი

და სააღაპონი,

ვეცხლით მოჭედდინი
და მატეანენი სათვეონი,
ვეცხლით მოცურვიდინი.

გუჯარი შეიცავს მდიდარს მასალას შესახებ საქართველოს მე XI საუკ. ისტორიისა და განსაკუთრებით კი საპატრიარქო საყდრისა.

4. ტყავზე ნაწერი გუჯარი მე XI ს. მასში ბაგრატ IV არჩევს მიჯნაძორელთა და ოპიზართა დევას. მიჯნაძორელნი თავის უფლებას სადავო აგარაკზე ამყარებდნენ სიგელებზე ერისთავთერისთავის გურგენისა († 968), მეფეთ მეფის გურგენისა († 1008), ბაგრატ III -ისა († 1014) და გიორგი I-ისა († 1027), გარნა ოპიზარნი—ბაგრატ მამფალის († 883) სიგელზე. დავის გასარჩევად მეფეს მიეწვია კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი, ერისთავთერისთავნი, ერისთავნი, ხვეისბერნი ზემონი და ქვემონი.

ეს გუჯარი დაბეჭდილია ბაქრაძისა, ფურცელაძისა და სხვათაგან.

5. მტრატზე ნაწერი სიგელი, ბაგრატ IV -ისაგან ნაბოძები 1058 წელს.

ეს ძვირფასი ნაშთი უკვე დაიბეჭდა საფუძვლიანის შენიშვნებით თაყაიშვილის მიერ („Сигель Баграта IV“) და თ. ჟორდანიისა („Къ матеріаламъ исторіи Грузіи XI—XII вѣка“).

6. ტყავზედ ნაწერი გუჯარი, მიცემული შიომღვიმისათვის გიორგი II-ის მიერ 1073 წელს.

შმ. შიოს მონასტრის წინამძღვარ მიქელმა გვთხოვა განუახლოთ სიგელები, მიცემული მონასტრისთვის მამა - პაპათა ჩემთაგან, მთავართა და აზნაურთაგან, და ჩვენც შევიწყნარეთ მისი თხოვნა, განუახლეთ ძველი სიგელები და დავუმტკიცეთ ლაფრას ყველა მისი მამულები (Докум. Шюмгв., 9—11).

7. ტყავზე ნაწერი გუჯარი, იმავე მეფის მიერ იმავე მონასტრისთვის ბოძებული 1082 წელს.

„სახეჯითა ჯვთისათა. ესე ბრძანება ჩემი არს, გიორგი ბაკრა-ტონიანისა, ნებითა ჯვთისათა შეფისა აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა, შარვანშე და შანშთა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელისა“ (იქვე, 12—14).

8. ტყავზე ნაწერი სიგელი, მიცემული შიომღვიმისთვის დავით აღმაშენებლის მიერ 1123 წელს.

...შიომღვიმის მამებმა კარგა გვემსახურეს მაშინ, ოდეს წინააღგვიდგა ძაგამი თავის უღვთო შვილით მოდისტოსით. ამის-თანა ერთგულებისათვის ბერს არსენის ვუბრძანეთ ააგოს შიო. მღვიმელის უდაბნოში ეკლესია ყრდ წმიდისა... ამას გარდა მონასტერს განუახლე ყველა მისი სიგელები, ძველნი და ძვე-ლის ძველნი ნასყიდობანი: ნუ ვინ გაბედავს ამ მონასტერს გამოახვას ჩემ მიერ შეწირული ბროლისა, ბაზიჯისა და მინის კანდელნი, სასანთლენი, ქურქელნი და 30 ლიტრა ვერცხლი. სანთელი მას უნდა მოუტანონ ვაჭრებმა. პური უნდა მიეცეს სამარდისოდ 500 დრაჰკნისა ყოველწლივ, ღვინო თითო კერა-საული... ვწირავ მონასტერს 30 ჯორს, 2000 ცხვარს. ამას-თან მონასტერს ჰყავს კიდევ 3000 ცხვარი. ამ დიდს ფარას (5000 ცხვრიანს) უბაჟოდ ეთმობა საზამთრო და საზაფხულო საბალახე... თვალსა და მარგალიტს და ორს ბროლის სასან-თლეს ვწირავ ჩემს ხატს, 100 დრაჰკანს ვუნიშნავ მღვდელსა და მგალობლებს; ნუ ვინ იკადრებს მოუსპოს ამათ ეს ულუფა.

შს სიგელი, რომლის შინაარსი მოკლედ მოვიყვანეთ, სი-გელი კი არა, უფრო ქრონიკაა, მათიანე. იგი სრულდება თვით დიდის მეფის აღმაშენებლის ამგვარ ხელმოწერით: სიმტკიცეო ყოველთაო, ღმერთო, მტკიცე მტკიცედ აქციე.

9. ტყავზედ დაწერილი სიგელი მანდატურთ-ხუცესის და ამირსპასალარის ჭიბერისა, მიცემული შიომღვიმისათვის

„...ჩემსა ჟინოვნისა ქუნებასა შინა ვჰკადრე და მოვახსენ-ნე ლუთისა სწორსა მეფეთ მეფესა თამარს და მათ მიერ ბრძანებითა და კითხვითა გკადრე და მოვახსენე შენ, წმიდასა შიოს და შენთა ცრემლთა მიერ აღშენებულსა უდაბნოსა მღვი-მესა ...მეხითარაისძენი ოქროი და მახარაი, ბრაჭი და ილანე

როსტომისა († 1658), მრავალძალისა, ზევდგინიძეთა და სხ. უაღრეს მნიშვნელოვანნი არიან, როგორც ისტორიულნი წყარონი. ამათ შორის ფრიალ საგულისხმოა ლუარსაბ მეფის გუჯარი, რომელშიაც მოხსენებულია წიგნი ქართლის ცხოვრებას.

პი თვით ამ ლუარსაბ მეფის გუჯრის მოკლე შინაარსი:

... 1546 წელს მე, მეფე ლუარსაბმა და კათალიკოზ - ჰატრი-აკქმა შევადგინეთ მცხეთის საეპისკოპოსოს ქანების ნუსხა და აღმოჩნდა: მაცხოვრის ხატი, შემკული 501 თავად მარგალიტით... ერთი ცალი ქართლის ცხოვრება, ერთი ცალი სამართლის წიგნი, ვერცხლი ერთხანჯვარი ლიტრა, ფულად ვერცხლი 2¹/₄ ლიტრა, მეფის შემაწირული ფული 1¹/₄ ლიტრა ტვიჯისის საწვავით, ფული ვერცხლისა 3 ლიტრა...

ეს სიგელი ჩვენ სრულად დავბეჭდეთ „ივერიაში“ (1899, № 39) და ამავე სიგელის ნუსხის მიხედვით საპატრიარქო ტაძრის ქონება მილიონად შევაფასეთ.

ხანანაშვილმა დაბეჭდა კიდევ ერთი გუჯარი, რომელიც შეიცავს ცნობებს შესახებ ქრისტიანობის გავრცელებისა კავკასიის მთიულეებში (იხ. გუჯრები, გვ. 60).

ზევით შევნიშნეთ, რომ სიგელ-გუჯრებით მემატეანეებიც სარგებლობდნენ. ასრე: ვახუშტი მოიყვანს-რა ზევდგინიძეთა ისტორიას, ამბობს: „ესრე წერილ არს გუჯარსა მათსა.“ (საქ. ისტ., გვ. 307). იგივე მემატეანე ამბობს: „მცხეთის აღმაშენებლის აღექსანდრეს ქორონიკონთ ემოწმებიან მრავალნი სიგელ-გუჯარნიო“ (ქ. ცხოვ., 2, გვ. 6) ვახუშტსვე თავის გეოგრაფიაში თავად-აზნაურთა სიგები მოჰყავს ამ თავად-აზნაურთა სიგელ-გუჯრების თანახმად.

და ხშირად თვით მოთხრობასაც ამყარებენ სიგელ-გუჯრებზე. მაგალ. დავით ლაშასძის და დავით რუსუდანისძის ისტორიის დამწერი ამბობს: „მრავალი სიგელი იპოების და მეცა მინახავს, რომელ სიგელისა თავსა სწერია: „მეფენი ბაგრატიონნი, ნებითა ლუთისათა, დავით და დავით“ და ხელიცა ორთა-

ვესი ჰრთავს: „ჩემ დავითისაგან მტკიცეა“ და „ჩემ დავითისაგანცა მტკიცეა“ (ქ. ცხ., I, გვ. 382).

დ. ხელნაწერები ისტორიულის მინაწერებითა და წარწერებით.

თითქმის ყოველს ქართულს ხელნაწერში არის რაიმე საყურადღებო ისტორიული მინაწერი, წარწერა, შენიშვნა, აღაპი და სხ. იგინი უჩვენებენ, სად, ვინ და როდის დასწერა ანუ თარგმნა ხელნაწერი, ვინ და სად შეამზადა სამისო ეტრათი, მელანი, ვინ შეკაზმა, დახატა ასომთავრულგები, ვინ გამოიხიდა ტყვეობიდან და რამდენად,—რა მიზეზით ჩაფარდა ტყვეობაში ხელნაწერი და სხ.

ძართული ხელნაწერები გადაწერილია ტყავზე (ეტრატზე), ქალღღებზე. ყველა ხელნაწერი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, ჯერხნობით რამდენიმე ათას ცალად ითვლება. იგინი ინახებიან წერა-კითხვის საზოგ. ბიბლიოტეკაში, საეკლ. მუზეუმში, აგრეთვე გელათს, სხვა და სხვა ეკლესიაში, კერძო ოჯახებში, მოსკოვს, პეტერბურგს, ლონდონს, პარიჟს, ვენას, რომს, ათონს, პალესტინას, სინაზე და სხ. მათგან, დაახლოვებით, 2000-მდე ხელნაწერი დაწერილია ეტრატზე მხოლოდ ტფილისში ჩვენ შევისწავლეთ რავდენიმე ასი ტყავზე ნაწერი წიგნი. ამხედ უფრო მომეტებულ ხელნაწერების აღწერა წარმოადგინეს ა. ა. ცაგარელმა, დ. ზ. ბაქრაძემ, ა. ს. ხახანაშვილმა, ნ. ი. მარმა, ე. ს. თაყაიშვილმა, თ. დ. ყორდანიამ, პლ. იოსელიანმა, მ. ბროსემ, გ. ე. წერეთელმა და სხ.

მომყავს მოკლე ცნობები ზოგიერთ უფრო საყურადღებო ხელნაწერების შესახებ.

1. შრბნისის ტყავზედ ნაწერი ოთხთავი, დახატულის იდეოგრაფიულის ასომთავრულგებით შემკული და გადაწერილი იოვანე ტატანელის წარჩინებულის ხელით. ბაქრაძის აზრით, ეს სახარება გადაწერილია მე-VII საუკ. დამდევს (ქორონიკონი წაბლალული აქვს).

სახარების თარგმნას აღრევე იხსენიებს ქართლის ცხოვრება. ჯუანშერ ჯუანშერიანი ამტკიცებს (ქ. ცხ., გვ. 110), რომ ვახტანგის († 537) დედამ სანდუხტმა, რანის ერისთვის ბარზაბოდის ასულმა, ქრისტიანობა მიიღო მხოლოდ მაშინ, როდესაც სახარება უთარგმნესო. შიოს „ცხოვრებაში“ ნათქვამია (სამოთხე, 237), რომ მეფე ფარსმანმა (მე-VI საუკ.) შიომღვიმის მონასტერს, საცა სამოღვაწეოდ შევიდა ევაგრე, მეფის მოადგილედ ყოფილი, შესწირა 30 ლიტრა ოქრო, ოქროს ბარძიმი, ვერცხლის ჭურჭელნი, ოქროს დიდი ჯვარი და შევნიერად მოკაზმული სახარება ვახტანგ გორგასლისაო (ევაგრეს შესახებ იხ. ქართ. ცხოვრება, გვ. 154, 159).

ამ წიგნის გადამწერის ტატანელის გვარი ჩვენ არსად სხვაგან არ შეგვხვდრია. ნიმუში მისი ხელისა და აგრეთვე იდეოგრაფიულ ასომთავრულებისა ჩვეურთეთ ჩვენს წიგნში „Царица Тамара“.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ მე VII საუკუნისად მიჩნეულ სახარების ტექსტი გადაწერილია ასომთავრულით, ხოლო სახარებათა საკითხავები ნუსხურიით. და ორთავეს შემსრულებელი, როგორც ვთქვით, ყოფილა იოვანე ტატანელი. ან ეს სახარება არ უნდა ჩავთვალოთ მე VII საუკ. ძეგლად და ან არ უნდა ვამტკიცოთ ბაქრადესავით, რომ, ვითომ, ნუსხური განვითარდა მთავრულისაგან მე X-XI საუკუნოებშიო!

2. შამის-წირვა იაკობისა, ძმისა უფლისა, ეტრატზე დაწერილი (№ 86, გვ. 168).

შნა წიგნისა, წერის ხელი და სხვა ნიშნები საბუთს გვაძლევენ, ეს ხელნაწერი მივიჩნიოთ 786 წელს გადაწერილ ძეგლად (იხ. ჩვენი „ქართული მწერლობა“, გვ. 84).

მთელი წიგნი გადაწერილია ასომთავრულით, მხოლოდ უკანასკნელი ორი გვერდი (დანაშთენი დაკარგულა) გადაწერილია კათალიკოზის სვიმონის მიერ ნუსხურიით. გადამწერი წიგნისა თუ თვითონ კათალიკოზი სვიმონ არ ყოფილა, მისი თანამედროვე იქნებოდა, რაიც სჩანს ამგვარ აღვნიშნებით (გვ. 98):

ძლიერებითა ცხოველს მყოფედისა ჰატიონისა ჯუარისა მცხეთისა. . ბრძანებითა და გამარჩევითა და კელდასხმითა დირსისა მ-

მისა ჩუჭნისა ქრისტეს მიერ სჯომან ქართლისა კათალიკოზისაათა...
აკურთხევის ძმაჲ ჩუჭნი...

3. ჯრუჭის ტყავზე ნაწერი ნახატებიანი სახარება 936 წლისა, რომლის შესახებ ბროსე სწერს: „Nous avons ... un bel Evangile, au couvent de Djroudch, copié en 256—936, 6540 du monde, suivant le système chronologique géorgien“ (Hist., გვ. 281).

მეათე საუკუნემდის დაწერილი თარიღიანი სახარება ჯერეთ ითვლება მხოლოდ ოთხი:*) ჯრუჭისა (936 წლ.), ათონისა (913 წ.), პარხალისა (973 წ.) და გრუჭინსკისა (955 წ.).

4 ტყავზედ ნაწერი კრებული, რომელშიაც შეტანილია მოძღვრებანი ბასილი დიდისა, მარკოზისა, ეფრემისა, მაკარისა და სხ., გადაწერილი 924 წელს (ბაქრაძე, საქართველოს ისტორია, გვ. 235).

5. ტყავზედ ნაწერი კრებული, გადაწერილი ცოდვილის იოანეს მიერ საბას ლავრაში 941 წელს (იქვე, გვ. 236). პას ხალიონს გარდა მასში ჩართულია სახალხო თქმულება იმის შესახებ, როგორი იქნება წელიწადი, ბედნიერი თუ უბედური, როდესაც პირველი იანვარი მოვა ორშაბათს, სამშაბათს და სხ.

6. მეტაფრასი 861 წლისა, ტყავზედ დაწერილი. ხელნაწერი შეიცავს გრიგოლის ცხოვრებას, აგრეთვე ხანძოეთის და შატბერდის აღმაშენებელთა ცხოვრებას და სხ.

...ცხოვრება ესე დაიწერა ქწსა 861, დასაბამითგან 6551, ჰატრიაჩქობასა იერუსალიმს ავათონისსა, კათალიკოზობასა მიქელისსა, მეფობასა ქართლს აშოტისსა, ძისა ადარნასესსა, მეფობასა აფხაზეთს გიორგისსა, კალტანტინეს ძისა, ერისთაობასა სუმბატისსა, ადარნასეს ძისა, მაგისტროსობასა ბაგრატ მაგისტროსისა, ძისა ადარნასესისა, მაგისტროსობას ბაგრატ მამფლისა, ადარნასეს ძისა, ერისთაობასა დავით მამფლისა, სუმბატის ძისა, დროსა მას, ოდეს ანჩას მამადმთავრობდა მაკარი, ოდეს ნეტარის გრიგოლის მიერ აღშენებულს მონასტრებში მამასახლისობდნენ აზნაურთა ძენი—ხანძოეთს—მამა თეოდორე, დის

*) Н. Кондаковъ. Опись памятниковъ древности, гв. 158.

წული ცხველასი, და შატბერდს — მამა გრიგოლი ღმრთის ძე. ხანძოეთას წინამძღვარმა, მისმა ძემ იოანემ და ამ წიგნის გადაწერმა გიორგიმ იგუჯის მოღვინეს და შეადგინეს ცხოვრება ნეტარის გრიგოლისა. ხანძოეთის მკვიდრი მოძღვარი გაბრიელ ბასილის შესახებ გვიაზიარებს, რომ ეს ღირსი კაცი თავის მრავალწლოვან წინამძღვარობის დროს გარეშე სატრანსპორტისა სსტმუქს არ იგემებდა.

ხანძოეთი, შატბერდი, ანჩა, ოპიზა, ტბეთი, პარხალი — ეს იყო უმთავრესი ადგილები, სადა ქართველი მოზარდობა იღებდა განათლებას მე X-ე საუკუნეში. უმესანიშნავენი ხელნაწერები, რომელთაც კი მოალწიეს ჩვენამდე მე X—XI საუკუნეიდგან, ანუ დაწერილია აქ, ანუ გადაწერილია აქაურ დედნებით, ანუ დაწერილია აქაურ სკოლებში ნასწავლთაგან. ამ მონასტრების მამები ხანდისხან სახელმწიფო საქმეებშიაც ერეოდნენ, იარაღს ისხამდნენ და მამაცურად იბრძოდნენ სამშობლოს თავისუფლებისათვის (იხ. ქვემო).

7. შარხაღის ტყავზე ნაწერი სახარება 943 წ.

...ღირს ვიქმენ მე გლახავი იოვანე, ნართაუჲად ბერად, აღსრულებად წმიდასა ამას სახარებასა, ოთხთავსა, მოღვაწეობითა სულისა წმინდათა და შეწევნითა ღმერთ შემოსილთა კაცთაათა... საღოცგუჲად შეფეთა ჩვენთათვის: ღვთივ დიდებულისა ბაკრატ ქართველთა შეფისა, დავით მაგისტრისისა, სუმბატ ერისთავთ ერისთავისა და ღვთივ მონიჭეგულთა ძეთა მათათვის. დაწერა ქნსა 973... მე იოვანე ბერამან, მწერადმან შატბერდელმან, შატბერდს დასწერე და შარხაღს შეგწირე საღოცგუჲად ყოველთა ძმთა შატბერდელთა*).

8. ტყავზე ნაწერი წიგნი — სამოთხე, გადაწერილი 977 წელს მრავალის ისტორიულის მინაწერებით. (ქრონიკები, I, გვ 108).

...მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან და ძმამან ჩემმან იოვანე ვარაზგაჩე, ძეთა სულგურთხეულისა ჩორღვანჯელისამან მოვიგეთ წმიდა ესე

* სრული გამოკვლევა ამ წიგნის შესახებ იხ. თაყაიშვილის გამოცემაში "სამი ქრონიკა", გვ. XLV—LVII.

წიგნი... სალოცველად და სწიღებლად ძლიერისა და ღვთის მის-
ხურისა მეუისა და უოველისა აღმოსავლეთისა კურამატიისა დაღი-
თისათვის..., რამეთუ მართლმადიდებლობისა თვალი არს და მსკავ-
სად შემოქმედისა თვისისა სიმდაბლისა წესსა შინა დაუკლებელად იქ-
ცუვის... და მათსა შემდგომად სალოცველად თავთა ჩვენთა: ზირვე-
ლად იოვანე თორნიკე უოფილისათვის და აწ წმიდათა მეუეთა მიერ
იოვანე სვინგელაზისათვის... (ამან) მსწრაფელ შეიცვალა ხატი ერის-
კაცობისაჲ და შეიმოსა სახე მეუდაბნოეთა... რაჟამს აღმოჩნდა საბერ-
ძნეთს კაცი განლაღებულად (სკაქეროსი) და მხდომად აღუდგა მეუეთა,
ამან ისწრაფა და მოიწია ძლიერისა და უოველ კერძოვე უძლეველისა
დავით კურატპალატისა და ბრძანებთა ამათითა დაამსხვა განზრახვად
მისა და განაძტკიცა მეუენი... და მერმე იოვანე ვარაზაზისათვის და
მეუდლისა მისისა და შვილთა მისთა მიქაელისა და ჩორდვანელ—
ზორკარისა, ჩორდვანელისათვის და თორნიკისათვის და ძმისწულთა
ჩემთა ჩორდვანელ პატრიკისათვის და ბაკრატ პატრიკისათვის და სა-
ლოცველად სულისა ბაკრატ მაგისტროსისა და მშობელთა ჩემთა ჩორ-
დვანელისათვის და მარიამისათვის და ძმათა ჩემთა ბაკრატისათვის და
არშუშაისათვის და აბუჯარბისათვის და მამის ძმისა აბუჯარბისათვის
და არშუშაისათვის და უოველთა სახლისა ჩემისა მიცვალეულთათვის...
ესე ანდერძნი მე უღირსმან დავით, დისწულმან ღმერთ შემოსილისა
მიქელ მადრეკილისამან დავსწერე.

9. ტყავზე ნაწერი ბიბლია (დაბადება) 978-წლ. (ქარ-
თული მწერლობა, გვ. 125—126).

მეფეთა წიგნის ბოლოს:... „მე იოანე თორნიკე უოფილმან
ძემან სულკურთხეულისა ჩორდვანელისამან მოვიგე წმიდა ესე
„წიგნი მეფეთა“... კურთხეულარს მწერალი, კურთხეულ არს
მკითხველი, მადლი მსმენელთა. დაიწერა წმიდა ესე წიგნი
კელითა სამთა მწერალთაჲთა: მიქელისითა, გაორგისითა, და
სტეფანესითა... ოდეს ნანდვილი ესე ბიბლია დაწერილან,
ქორონიკონიყოფილა რჳს“ (=978).

მინაწერები ორ უკანასკნელ წიგნებისა (8, 9) ემოწმებიან
ქართ. ცხოვრების და სხ. მოთხრობათა შესახებ ამ დროის

ქართულ ისტორიისა, დავით კურატპალატისა, მის სპასალარის თორნიკისა და ჩორდვანელის გვარშთამომავლობისა.

მს დავით კურატპალატი, „თვალი მართლმადიდებლობისა“ და „სახე სიმდაბლისა“ ასოლიკის თქმითაც (გვ. 135, 179) „თვისის სიწყნარითა და შვიდობის-მყოფელობით აღემატებოდა ყველა თანა მედროვე მეფეთ. მისის წყალობით მშვიდობა და კეთილდღეობა დამყარდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, მეტადრე არმენიასა და ივერიაში. მან მოსპო ყოველ მხრივ ატეხილნი ომნი, აჯობა ყველა მეზობელ ხალხებს და ყველა ხელმწიფენი თავის ნებითვე დაემორჩილნენ მას“.

ჩვენამდე მოაღწია ამ დიდებულის მეფის ვერცხლის დიდ ჯვარმა, რომელზედაც აწერია:

აჯ	ქე	აესო	ქრისტე
ქე	დთ	ქრისტე	დავით
ად	კო	ადიდე	კურო-
დე	პა		პალა-
დღ	ლა	დღეგრ-	ტი
ეგ	ტი	ძელობით	ამინ.
რძე	ან		
ბით			

მს ჯვარი ეკუთვნის საეკლესიო მუზეუმს. დავით კურატპალატი გარდაიცვალა 1001 წელს.

ჩორდვანელები სახელგანთქმულ იყვნენ მე X—XI საუკ. ამათ გვარს ეკუთვნოდნენ დიდებულნი მოხელენი, ჩინებულნი სპასალარნი, სწავლულნი კაცნი, მთარგმნელნი, მწერალნი, მხატვარნი.

ხსენებული ხელნაწერების მინაწერების შემწეობით შეგვიძლიან აღვადგინოთ შთამომავლობის ხე ჩორდვანელებისა, გარნა ვიდრე მოვიყვანდეთ ამ „ხეს“, ჯერ უნდა განვიხილოთ გიორგი მთაწმინდელის მიერ შეთარგმნე საუკ. მეორე მეოთხედს თარგმნილი სვინაქსარი.

10. ტყავზე ნაწერი სვინაქსარი, XI საუკ. (№ 222 საეკლ. მუზ.). ამ წიგნში მოყვანილია მოკლე ცნობები შესახებ მსოფლიო წმიდანებისა 1-ლ ენკენისთვიდგან დაწყებული მეორე წლის 31 აგვისტომდე.

სვინაქსარში შეტანილია ქართველ წმიდანების ცხოვრებაც, სახელდობრ ილარიონ-ქართველისა (გვ. 86), იოანესი (გვ. 359), ეფთვიმისა (319—326).

ეფთვიმეს ცხოვრება საკმაოდ ვრცლად მოთხრობილია.

...ნეტარი მამა ჩვენი ეფთვიმე ტაოდგან იყო. მამა მისი იყო სახელოვანი მხედარი. მან მოიძულა მსოფლიო ცხოვრება, ჩოხა შეიმოსა და ათონს მივიდა. ეფთვიმე დაშთა დედისა და პაპის ხელში. პაპამ იგი წაიყვანა კოსტანტინეპოლს და წარუდგინა იმპერატორს ნიკიფორეს († 966). იქვე ათონიდგან მივიდა მამა მისი იოანე და მოითხოვა, რომ მისცენ შვილი მისი, გარნა პაპამ არ ისურვა დაეთმო შვილის შვილი. მაშინ ნიკიფორემ დააყენა ყმაწვილი ეფთვიმე თავისთან ახლოს, ხოლო მისი პაპა და მამა მოშორებით, ცალკ-ცალკე და უბრძანა მათ: „ამ ყმაწვილს მე განვუტევებ და თქვენგან რომელთანაც მოვა, მან აღზარდოსო“. იგინი დათანხმდნენ. ეფთვიმემ მიიღებინა მამასთან, რომელმანც ათონს წაიყვანა.

სვინაქსრის ცნობით (გვ. 359) ეფთვიმეს მამის საერო სახელი იყო აბულჭერი, „ათონის კრებულით“ (გვ. 7) ზემორეხსენებული პაპა ეფთვიმესი იყო სიმამრი აბულჭერისა, ე, დ დედის მამა ეფთვიმესი, და აბულარბი ერქვა.

შთამომავლობას ხე ჩიხადგანელებსა. ზემორე აღნიშნულ ხელნაწერების (8, 9, 10) მინაწერებიდამ სჩანს, რომ ა) თორნიკი, იოვანე ვარაზვაჩე, ბაგრატ, არშუშა და აბულარბი ღვიძლი ძმები იყვნენ, შვილნი ჩორდვანელისა და მარიამის; ბ) მათი მამისძმანი (ბიძები) იყვნენ აბულარბი და არშუშა; გ) იოვანე ვარაზვაჩეს ჰყვანდა ძენი მიქელ, ჩორდვანელი-ზორვარ, ჩოროლდი და თორნიკი და დ) ერთ-ერთის ძმისწულეები იყვნენ ჩორდვანელი პატრიკი და ბაგრატ-პატრიკი.

თორნიკი, აბიას ქმარი, იყო ძე პროტოსფათარის ჩორდვანელისა = Zourvani-სა, რომელიც ერთ აწეწილ საქმის შესახებ მოსალაპარაკებლად წარგზავნილიყო წინაშე იმპერატორის რომანოზისა (919—945) (Addit; გვ. 146).

ჩორდვანელი აშოტი { თანამედროვე რომანოზ ლაკაპენისა
Zourvani Azates { (919—945)

X

ჩორდვანელი აშოტი აბულარბი I არშუშა I
(მარიამის ქმარი)

თორნიკი I.
(იოვანე სვინგელოზი).
ქმარი აბიასი. იოვანე ბაგრატი I. არშუშა II. აბულარბი II.
ვარაზფაჩე.

მიქელ ჩორდვანელი ზორგარი. ჩოროლდი თორნიკი II.

X* (ბაგრატი I, ანუ არშუშა II, ანუ აბულარბი II)

ჩორდვანელი—პატრიკი. ბაგრატი—პატრიკი.

სხვა წყაროებით: ა) იოვანე = აბულჰერი არის „თვისი“ თორნიკი I-ის (ათონის კრებ., გვ. 8), ბ) სულიერი და ხორციელი ძმა (ბაქრაძე, საქართ. ისტ., 245); გ) მეუღლე იოანე = აბულჰერისა, ეფთვიმეს მამისა, იყო აბულარბის ასული (ათონის კრებ., გვ. 7); დ) ეფთვიმე მიიყვანეს წინაშე ნიკიფორესი (+ 966 16 აგვის.).

X (ტაოს მთავარი).

აბულჰერი (იოანე), აბულარბი I-ის ასულის ქმარი.

ეფთვიმე თარგმანი (+ 1028 წ.).

*) თ. ყორღანია და ზოგი ერთნი სხვანი ამას თორნიკი I-ად სთვლიან (ქრ., 1, გვ. 109).

ბაქრადის ცნობა, რომ ეფთვიმეს მამა იოვანე თორნიკი I-ის ძმა იყო, შეცდომად მიგვაჩნია. იგი, როგორც ვაღმოგვცემს ათონის კრებული, უნდა ყოფილიყო მისი სულიერი ძმა და ნათესავი, რადგან იოანე = აბულჭერს ცოლად ჰყვანდა თორნიკის ბიძის აბულარბ I-ის ასული. ამას გარდა, თუ იოანე აბულჭერი თორნიკი I-ის ძმა ყოფილიყო, თავის მამის ძმისწულს როგორღა შეირთავდა!

11. ტყაგზე ნაწერა დავითნება.

ალ. ანტ. ცაგარელმა გვაუწყა ცნობები შესახებ მე VII — VIII, VIII — IX და IX — X საუკუნოების დავითნებისა. დღეს ჩვენ ხელთ გვაქვს მეცნიერულად გამოცემული ხელნაწერი დავითნი 974 წლისა (№ 38 საეკლ. მუზ.) მრავალის მინაწერებით, პასხალიონით, ამა თუ იმ ფსალმუნთა ავტორების აღნიშვნით და სხ.

ეს დავითნი დაყოფილია თავებად, თავები მუხლებად. მუხლნი ითვლებიან ყოველს ფსალმუნში ცალკე და მთელს დავითნში ერთად და „ყოვლად შეკრებით ფსალმუნნი არიან 150 და მუხლნი 2900“

ბოლოში ჩართულია გალობანი მოსე წინასწარმეტყველის დის მარიამისა, სამოელის დედის ანნასი, წინასწარმეტყველის ამბაკუმისა, იონასი, სამთა ყრმათა, ყდ წმდის მარიამისა და სხვ.

მთელი დავითნი გადაწერილია მეტად შვენიერის და ფრიად ხელოვნურის ხელით.

პასხალიონში მოყვანილია სრული სწავლა შესახებ წელიწადისა, მთვარის მოქცევისა და სხ. ავტორის სიტყვით, გაზაფხული იწყება 20 მარტს, შეიცავს 91 დღე-ღამეს; ზაფხული იწყება 19 ივნისს და შეიცავს 91 დღე-ღამეს; შემოდგომა იწყება 18 სექტემბერს და შეიცავს 92 დღე ღამეს; ზამთარი იწყება 18 დეკემბერს და შეიცავს 92 დღე ღამეს.

წელიწადში 12 თვეა, 365 დღე-ღამე, დღეთა ჟამნი წელიწადში არის 4,380 და ღამეთა აგრეთვე 4,380 და სულ 8760.

ნაკიანს წელიწადს თებერვალში 29 დღეა და მარტივში 28.

20 მარტსა და 18 სექტემბერს დღე-ღამე თორმეტ-თორმეტი ჟამია; 19 ივნისს დღე 15 ჟამია, ღამე—9; 15 დეკემბერს დღე 9 ჟამია, ღამე—15.

პეტორი წიგნში ურთავს ქართულს ხუთასწლოვანს კვინკლოსსაც და ასრულებს მას აგრედ წოდებულ არაბულ ციფირების ჩამომწკრივებით, ამრიგად: 9. 8. 7. 6. 5. 4. 3. 2. 1. †

სრული აღწერა ამ შესანიშნავ წიგნისა მოვიყვანეთ ჩვენს გამოცემაში „ქართული მწერლობა“ (გვ. 139—190), გარნა აქ დავურთავთ კიდევ ორიოდ სიტყვას არაბულ ციფირების შესახებ.

ცნობილმა დუბუა დე-მონპერემ ქუთაისის ბაგრატიის ტაძრის „არაბულის“ ციფირებით აღნიშნული ჯარილი 223 (=1003) გადაიღო და წარუდგინა პარიზის „ზიის საზოგადოებას“. ამ საზოგადოების წევრთ, შეჰკრიბეს-რა ცნობები შესახებ „არაბულ“ ციფირების შემოღების დროისა, განაცხადეს, რომ თვით არაბთ ციფირების წერა ზირგეჯად შემოიღეს 1166 წლითგანო, თუმცა ეს ციფირები ინდოეთში მე-IX საუკუნეშიაც იხმარებოდაო და აქედგან შემოვიდოდაო საქართველოში*). ნეტა რას იტყოდნენ „ზიის-საზოგადოების“ წევრნი, თუ მაშინ სკოდნოდათ არსებობა 974 წელს გადაწერილ ქართულ დავითნისა, რომელშიაც ყველა „არაბული“ ციფირი მეტად შნოიანად გამოსახულია!

12. ფსაღმუნთა თარგმანია (განმარტება), ტყავზე დაწერილი (№ 135 საეკლ. მუზ.). წიგნი ბერძნულითგან გადმოუთარგმნია ეფთვიმეს († 1028) და გადაწერილია 1035 წელს.

*) М. Баратаевъ. Нумизмат. факты Грузинскаго царства, გვ. 15—16

ბადაშვილის შენიშნვა (გვ. 508 და სხ.): კაცის პირველი სიმდიდრე წიგნთა მოძღვრებაა არს. მზე და მთავარე კორცთა ჩუენთა საკმარად დაჰბადნა ღმერთმან, ხოლო წიგნი სულთა ჩუენთა განმანათლებლად მოგუმადლნა.

ამისთვისცა მე, დავით ჯიბისძემან, ტვრთმძიმემან ცოდვითა და უღებმან სინანულითა დავწერე ესე წიგნი ბრძანებითა ეზრა მამად მთავრისა შემოქმედისა და მწყალობელისა ჩემისაჲთა. დავწერე კელითა სულიერთა ძმათა ჩემთაჲთა საბაჲსითა, მიქაელითა და გაბრიელისითა და გავასრულე კელითა შვილისა ჩემისა ივანესითა. და შევმოსე უღირსითა კელითა ჩემითა და დავდევე შემდგომად სიკუდილისა ჩემისა შატბერდს... სადიდებლად ეზრა მამად მთავრისა და მამისა ეფრემისთვის და მიცვალებუთა პირველთა მოძღვართათვის და სუმეონისთვის და მშობელთა ჩემთა ივანესთვის და შუშანისთვის; სულიერთა ძმათა და ჩემთანა აღსარებულთა ყოველთათვის კორციელთა და ძმათა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისთვის შატბერდისა და ხანძისა ცოცხალთა და მიცვალებულთა და ყოველთა თვისთა ჩემთათვის... აწ გვედრები ყოველთა, რომელნი მოხუალთ გამოსაცდელად საწუთოსა ამას და აჩრდილებრ წარმავალისა ცხოვრებისა: რაჟამს მოგეცეს ფლობაი ყოფად ხილულსა ამას მზესა ქვეშე და ჩუენ მტვერ და ნაცარ ქმნილ ვიყვნეთ, მოგვიხსენენით... მოვლენან ჟამნი დაუსრულებელნი და ჩუენ აღარა კელგვეწიფებოდის აღმოკითხვად, ვითარცა ჩუენსა პირველთა წასრულთა მამათა და ძმათა... ამის წიგნისა ეტრატი კახისა საფასოჲთა ვიყიდე... დაიწერა ქნსა: სნგ (=1035).

წიგნში არის დიდად საგულისხმო სწავლა—მოძღვრება შესახებ სესხის აღებისა, რომელიც მთლად დაიბეჭდა „ქართულს მწერლობაში“.

აკ მოხსენებული მამად მთავარი ეზრა და მტბევარი საბა 1026 წელს მომხდარ ამბითაც ცნობილნია.

ამ წელს ბერძენთ იმპერატორს გაუორგულდა ნიკიფორე კომნიანოსი, ვასპურაკანის მმართველი. მას მიემხრო ბაგრატ მეფე. ეს არ მოეწონათ ბევრს მთავრებს, რომელთაც დასტ-

ოვეს ბაგრატი და კოსტანტინეპოლეს წავიდნენ. იქიდგან მალე დაბრუნდნენ დიდის ლაშქრით, ნიკიფორე მოჰკლეს, გააოხრეს საქართველოს დასავლეთი სათემოები და ტბეთს შემოერთებენ. მეფის ერთგულთ—ეპისკ. საბამ, ეპისკ. ეზრამ და მრავალ აზნაურთ ტბეთში ააშენეს სიმაგრედ სვეტი, განმტკიცდნენ გულით და სახელოვანად დაიცვეს მამულისა და სამეფოს თავისუფლება (ქართლ. ცხ. გვ. 217; СКАРАЯН. გვ. 8).

ამავე ხანს ამბოხება მოჰხდა იმპერიის დასავლეთ მხარესაც. შეამბოხეთა მოთავედ იყო კოსტანტინე დიოგენი, რომლის მომხრედ ბერძნები სთვლიდნენ ქართველს გიორგი ვარაზ ვაჩესაც, ნათესავს პატრიკის თევდატისა და ბერის ზაქარიასი. ბერძნულ წყაროების ჩვენებით, ეს გიორგი ვარაზვაჩე გაწყებლეს, ხალხის წინაშე გაატარეს და გააცილეს დასამწყვდევად СКАРАЯН., გვ. 21)

ამ ამბავს აღნიშნავს გიორგი მთაწმინდელიც. იგი სწერს (ათონის კრებ., გვ. 60): „დიდად საკუთარ და წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და მერმე, თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, განდგომილებაჲ და ორგულობაჲ დასწამეს დიოგენისა ვისთვისმე, რომლისათვის თქვეს, თუ მისი უნდაო მეფობაჲ გიორგის. და ამის მიზეზისათვის ექსორია იქმნა გიორგი მონოვატს და მუნ აღესრულა ექსორიობასა შინა და მონასტერი (ათონისა) და ჩვენ ყოველნი მას ჟამსა დიდსა ღელვასა და მიმოტაცებასა შთავეცივენით და რაიცა დრისტი ტურთაჲ იყო, მამათა ჩვენთა მოგებული, ყოველი იავარ იქმნა და ეგრეთვე განძი და კუმაში. და ვინაითგან ბერძენთა ესე ვითარი ჟამი პოვეს, კელყველს ყოველითა ღონისძიებითა, რათამცა ქართველნი ამას მონასტრისაგან აღმოჰხურნეს...

შეჰველია, ბერძნები ათონის ქართველებზე ჯავრს ყრილობდნენ იმიტომ, რომ ბაგრატი მეფე მიემხრო იმპერატორის ორგულს ნიკიფორეს და ბერძნები, ალბად, ჰფიქრობდნენ, ათონის ქართველთა ლავრაც თანაგანმზრახია ბაგრატიასა.

13. სწავლანი და მოძღვრებანი, ტყავზე დაწერილი 1030 წ. (№ 1 საეკლ. მუზ., გვ. 908). თარგმანი ეკუთვნის—ნაწილი ეფთვიმეს და ნაწილი დავით ტბელს. გადაწერილია ბასილის მიერ დავალებით ზაქარიასი, ბანის ეპისკოპოზისა (ბანა-ოლთისის მხარეს იყო, აწ ჰქვიან ფენაკ, ფანასკეტი). მინაწერების ავტორი ჰგმობს ათაბაგს მზე ქაბუკს, რომელმაც, ქართლის ცხოვრების თქმითაც, საქართველოს შიაცენა დიდი უბედურება მოსახსენებლად დაწერილს წარწერებში მოყვანილია 200-მდე ქართული სახელები და გვარები. ერთს ამ გვარს წარწერაში სწერია: „მე თეოდორე დიაკვანმა მხედრული ვისწავლე სხვათა დაუხმარებლად, ხუცური კი მასწავლა ჩემმა მოძღვარმა, რომელსა მოიხსენებდეთ“ (გვ. 455).

14. დასურათებული თთვენი, ტყავზე დაწერილი მე-XI-ს. (№ 460 საეკლ. მუზ.). წიგნი გამოცემულია ქართველ ეპისკ. ზაქარია ვალაშკერტელის (ვალაშკერტი=ალაშკერტი) მოღვაწეობით, იმ ზაქარიასი, რომელიც მონაწილეობას იღებდა გიორგი I-ისა (†1027) და იმპერატ. ბასილის († 1025) შორის სამშვიდობო ზავის ჩამოგდების საქმეში. ამ მაკურთხეველის სახელი იხსენიება ალაშკერტის ტაძრის დანგრეულ კედლების წარწერებშიაც. ეს წარწერები ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ (ივერია, 1899, №№ 24, 95, 105)

ამ წიგნის შესახებ კონდაკოვი სწერს (Опис., Спд., 1890, გვ. 166): „ხელნაწერი მდიდრად დახატულია მინიატურებით... ყველანი უუმჯობესის ხელით ნახელოვნებია...“

15. ტყავზედ ნაწერი ფურცელი

ეს ფურცელი და შემოაღწერილი სვინაქსარი (14) „სპარსთა ტყვეობიდან“ გამოუსყიდნიათ და სიონისთვის შეუწირავთ. ეს ფურცელი ფრიად შესანიშნავის წიგნის ნაშთია ამ გადარჩენილის ფურცელზედ სწერია:

...და სალოცველად სულისა მზრდელისა და შემოქმედისა ჩემისა დავით ქართველთა კურატპალატისა († 1001 წ.) რომლისამცა სული ბრწყინავს სასუფეველსა ცათასა.

და საკსენებლად სულსა მოძღუართა და მშობელთა ჩემთასა არსენი მამად მთავრისა, ბაკურისსა და თეკლაასა, პატრიაქისა ასათისსა, დავითისსა და დავითანჩულისა.

და მეცა უხმარი შვილი მათი და არა ღირსი წყალობისაჲ ხსენებულმყავთ წმიდათა ლოცვათა თქვენთა, რათა ერთობით ღირს ვიქმნეთ ადგილსა მას საწადელსა. მართალთა საყოფელსა და საუკუნოდ წარუვალსა.

დაიწერა ქალაქსა შინა დიდსა კოსტანტინეპოლის ახალსა ჰრომსა დასაბამითგან წელთა ვითარ ბერძენნი ითვალვენ ხფელ ინდიკტიონსა 13, ქართველთა ქნ^სსა სნ, მეფობასა ჰრომანოზისსა, პატრიაქობასა ალექსისა და ჩემსა მწირობასა პილურისა მონასტერსა, კელითა შვილისა ჩემისა ბასილი ეტრატაასითა. ქრისტემან სასყიდელი შრომისა მისისაჲ მიანიჭენ. ამინ.

ჟნი სნ უდრის 1030 წელს. ეს ბასილი ეტრატაჲ უნდა იყოს ის ბასილი ეტრატაჲ მალუშისძე, რომელმან 1031 წელს ათონის მამის გრიგოლის ბრძანებით გადაწერა მკირე რჯულის წიგნი, თარგმნილი ეფთვიმეს მიერ (№ 96 საეკლ. მუზ.; ივერია“, 1897, № 91, 42).

სახელოვანი მალუშისძეები ანუ მარუშისძეები ქართ. ცხოვრებითაც ცნობილ არიან. ქართლის ერისთავის იოვანე მარუშისძის თაოსნობით ქართლი და აფხაზეთი შეერთდა 985 წელს და ბაგრატ III შეიქმნა გაერთიანებულ და გაძლიერებულ საქართველო-აფხაზეთის თვით მპყრობელ ხელმწიფედ.

16. ძრებული, ტყავზედ დაწერილი 1059 წ. (№ 455 საეკლ. მუზ., გვ. 326). მასშია: ოთხთავი, ისტორიული მოთხრობა ხელთუქმნელს ხატზე, შენიშენები და მინაწერები გადამწერთა, კაცხის მამულების სია, ხელმოწერილი. მეფეთა მეფის ბაგრატის მიერ.

წიგნის თავში ჩართულია უფშვენიერესად დახატული კამარები, ჯვარი და სხ. ბოლოში თვალწარმტაცად გამოსახულია ედესის მეფე ავგაროზი, ხელთ უქმნელი ხატი და სხ.

მინაწერები და შენიშენანი დიდის ფასისანი არიან. და გვაძლევენ ცნობებს ლიპარიტ ორბელიანისა, მის ძის იოვანესი და სხვათა შესახებ.

შველა მინაწერები და შენიშენები, აგრეთვე მოთხრობა ხელთ უქმნელ ხატის შესახებ სრულად გადმოწერილი გვაქვს.

17. ტყავზე დაწერილი წიგნი 1066 წ. (№ 134, გვ. 680). მინაწერებში ცნობებია შესახებ ბაგრატის ქალის მითხოვებისა რძლად იმპერატორისა.

ბაგრატის ასული მართა==მარიაჲმ ჯერ ყრმობაშივე წაიყვანეს კოსტანტინეპოლს 1056 წელს, საცა მივიდა სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც გარდაიცვალა დედუფალი თეოდორა და გიორგი მთაწმინდელმა, რომელიც მაშინ იქვე, კოსტანტინეპოლს, იყო, იწინასწარმეტყველა *): „დღეს იმპერატრიცა მობრძანდა და დედუფალი წაბრძანდაო“. მართლაც მისი სიტყვა აღსრულდა. ბაგრატის ასული მართა (მარიაჲმ) ბიზანტიაში გახელმწიფდა, შეირთო-რა იმპერატორი მიქელი (1071—1078).

მს მართა (მარიაჲმ) დედუფალი დიდად მფარველობდა ათონის ლავრაში მოღვაწე ქართველებს, რომელთაც ალაპი დაუწესეს მას.

„თუესა ნოემბერსა კა ალაპი არს დედოფლისა ჩუენისა მარიაჲმ მართა ყოფილისაჲ და ძისა მათისა კოსტანტინე პორფიროგენისაჲ დიდთა და მრავალთა ქველის მოქმედებათა მათათჳს, რომელ აჩუენნეს ჩუენზედა...“ (ათონ. კრებ. გვ. 250, ალაპი 133).

ბერძნულ წყაროებით, მაგალ, ნიკიფორე ბრიენით, იმავე წელიწადს (1071), რა წელიწადსაც მართა მისთხოვდა მიქელს, იმპერატორ ალექსის (1081—1118) ძმამ ისაკ კომნენმა შეირთო ალანთა ქალი ირინე, ბიძაშვილი მართასი (მარიაჲმისა). ქართლის ცხოვრებით (გვ. 233) ამ მართასმამს მეფე ბაგრატ IV-ს ცოლად ჰყვანდა ოსეთის მეფის დურდულელის ასული ბორენა. აქედგან ცხადად სჩანს, რომ ბერძნები აღაჩნებოდ უწოდებდნენ ოსებს.

*) ათონის კრებული, გვ. 306.

აღანთა ოსობა მტკიცდება კიდევ შემდეგის საბუთით.

მეფე გიორგი I მეორე გზობის შეეუღლა ოსეთის მეფის ასულს, რომლისაგან მიეცა დემეტრე (ქ. ცხ; გვ. 221). ზოგიერთ აზნაურებს ამის გამეფება უნდოდათ, გარნა ბაგრატი IV-მ და დედა მისმა ხელი შეუშალეს. მაშინ დემეტრემ აიღო ანაკობია (1033 წელს) და იმპერატორს მიემხრო (Hist., I, 315; Всеv. Миллеръ-Осетинскіе Этюды, III, 41).

ოსეთის მეფის ასულს, რომლის სახელი ქართლის ცხოვრებამ არ იცის, კედრინი იხსენიებს აქდა აღანად: „რომანოზ III-ე“ (1067—1070) მაგისტროსობა უბოძა დიმიტრის, გიორგი აბასგისა და ალდა ალანელის ძესო“ (Скабалановичъ. Византійское государство и церковь въ XI в., გვ. 153):

ამას გარდა, კიპერტის რუკებში დარიალის სივიწროვე იწოდება აღანთ კარად. ამ კარს ქართლის ცხოვრება სხვა-დასხვა ნაირად იხსენიებს, სახელდობრ, დარლ-აღანად, დარი-აღანთ-კარად, დარუბალად, დარლ-აღად (ქ. ცხ., გვ. 34, 51; მარიამის ვარიანტი, გვ. 129). დაწდ ოსური სიტყვაა და ნიშნავს გრძელს (შეადარე დარლ-ხოზ=გრძელი მთა). მაშასადამე, დაწდ-აღანთ-კარა ასრე უნდა ითარგმნოს: გრძელი აღანთა (ოსთა) კარი (აღანთა გრძელი კარი).

ქართლის-ცხოვრების ამ ცნობას ემოწმება აგრეთვე ხალხური ლექსი ოსეთის მეფეების შესახებ, რომელთაც „ეჭირათო ქვეყნის ოთხივ კუთხის ვიწრო კარი“.

ამას გარდა, ბერძენ-რომაელთა მწერლები ამბობენ, რომ აღანებს წინად მასსაგეცია ერქვათო. ეს სიტყვა უნდა წარმომდგარიყოს ან ძველის ქართულის (სვან.) მასსაგ-ილამ (მსავ=ოსი) (მასავეთი=მასაგეთი) ან და ოსურისავე სიტყვით მასსაგ—კოშკი. (მასსაგ-ეთი). ასრევე ოსურის სიტყვილამ ხაზან—სახლი წარმოსდგა სახელწოდება ქვეყნისა ხაზან-ეთა.

18. მტრატზე დაწერილი სამოციქულო 1083 წლ. (№ 333 საეკლ. მუზ.). წიგნის გადამწერი გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე, გიორგივე, შენიშნავს (გვ. 229), ამ წიგნს ვწერდიო მაშინ, როდესაც საქართველოს თავს დაატყდა დიდი უბედუ-

რება, როდესაც თურქებმა აიკლესო მთელი მესხეთი. თურქების შემოსევას აღნიშნავს ქართ. ცხოვრებაც და ზოგიერთ-გან, თითქმის, ერთ და იგივე სიტყვით გიორგის მოთხრობასთან.

1083 წლის მოთხრობით

ქართლის-ცხოვრებათ:

სრულიად აოკრდა სამცხე, თვნიერ რაჲმე ნეშტისა, რომელნი სიმაგრეთა შინა დაშეთს, გინა სალმობიერნი და ურვეულნი (გვ. 229).

მოაკრდა ქუსყანა... თუ სადმე ვინ ღარჩომი-ლიყო კლდეთა, ღელეთა, ქვაბთა და კურელთა... ზამთრისა სიფიცხითა, უსახლობითა და შიმ-შილითა ეგრეცა მოისრა (გ. 237).

19. ტყავზე დაწერილი სახარება გიორგი მთაწმინდელის დედნით (№ 257).

...სახარებასა მართალსა და მზისაჲ უფროჲს ბრწყინვალესა, ახლად განწმენდილსა წმიდისა მამისა ჩუენისა მიერ გიორგი მთაწმიდელისა, რომელსა შინა არა არს ერთიცა ასო მრუდი, გინა ნაკლული და არცა მეტი (გვ. 264).

20. ღავითნი, გადაწერილი ტყავზედ ამბროსის მიერ 1494 წელს (№ 351). ღავითნის მინაწერებში მრავალი ისტორიული ცნობებია. შესახებ სამცხის მფლობელების მზეჭაბუკისა, დედისიმედისა, ბადურისა და სხ. აქ მოყვანილი ცნობები შეავსებენ ქართ. ცხოვრების მოთხრობას ამავე პირთა შესახებ (იხ. „ივერიაში“ 1898, № 229, 230).

აქვე მოხსენებულნი პირნი და მათ შესახებ საყურადღებო ცნობები შეტანილია, იმავე ამბროსის ხელით, ათონის კრებულში (გვ. 265—267) (იხ. ზემო „ათონის კრებული“).

21. ტბეთის სახარება, ტყავზე დაწერილი 1161 წ. („ივერია“, 1900, № 229).

გვ. 639—640: ჩემმა აღმზრდელმა გვირგვინოსანმა მეფე დიმიტრიმ ღირსყო მე, უღირსი პავლე ტბეთის ეპისკოპოსად კურთხევისა. ღმერთმან ღირსჰყოს იგი. დაჯდომად მარჯვენით ქრისტესსა და მის ძეს გიორგის, ლომთა უმზნევეს და არწივსა

უმაღლეს ალსულს, მიანიჭოს უფალმა მრავალნი გამარჯვებანი და ძლევანი... მეხუთე წელს თვისის მეფობისა მან აიღო ანისი, ტყვეპყო ანუალწყვიტა 36,000 აგარიანი, წაართვა მათ აუარებელნი სიძლიდრენი, კარავნი, ცხენნი და სხ. ძლივს გადაარჩინენ და გადაიხვეწნენ მოწყლული სოჟ-ქამანისძენი... ტბეთში წიგნები ბევრი იყო და გულანი კი არა. დავაწერინე ეს წიგნი სალოცველად ჩემის აღმზრდელის დიმიტრისთვის და მისის ძის გიორგისა და მოსახსენებელად ჩემთა მშობელთა—მიქელისა და მარიამისა, ძმებისა გიორგისა, თეოდორესი, კვირიკესი და დებისა გურანდუხტის და ნონასი, დისწულთა მთავარების კაპოსის არსენი ქუთათელისა, მთავარების კაპოსის იოანე ანჩელისა, მთავარების კაპოსის ანტონი ოპიზელისა, დიმიტრი მეფის მოძღურის არსენისა...

ანისი აიღო მეხუთე წელს თვისის მეფობისაო. მეხუთე წელი გიორგის მეფობისა უდრის 1161-ს (1156+5).

ძართლ. ცხოვრების გარდა, გიორგის მიერ ანისის აღების შესახებ მოგვითხრობენ აგრეთვე ვარდან დიდი, სტეფანე სიუნელი და მაჰმადიანთ მწერლები და ყველა ესენი, ვითარცა ზემომოყვანილი წარწერაც, ანისის აღების წლად სთვლიან 1161 წელს (Addit., 253—254). გიორგი მეფის დაბრუნების შემდეგ შაჰარმენმა ისევ აიღო ანისი. გიორგიმ ხელახლა გაილაშქრა და აიღო ეს დიდებული ქალაქი 13 ივნისს 1163 წელს. „მეფის ლაშქარი შესდგებოდა მხოლოდ 7,000 მეომრით,—სწერს სამუილ ანელი,—შაჰარმენისა კი 30,000-ით, გარნა მეფემ დაამარცხა იგი; ჩვენ თვითონ ვნახეთ, რომ ქართველებმა ტყვედ შეიპყრეს 23,000 მეომარი .. 21 აგვისტოს 1164 წ. მეფე გიორგიმ დაანგრია დოვინი (=დვინი) და ტყვედ წაასხა 60,000 კაცი. ამავე ცნობებს გადმოგვცემენ იბნ-ალათირი და მიქაელ სირიელი (ვახუშტი. საქართ. ისტ., გვ. შენიშ. 2).

22. ლარგვისის ხელნაწერი, ავგაროზ ბანძაისძის მიერ ტყავზე გადაწერილი 1348 წ. (№ 557).

ბგ. 310—311: წიგნისა ამის წერა-ვიწყე ჟამსა დელვისასა, უბედურებათა, ძვირობისა, იმ წელს, როდესაც ჟამი მძინვა-

რებდა და ქნი იყო 1348... ბევრი ვიწრომე; ვინაითგან, ვიცოდნი, რომ შრომა დაშთება და მშრომელი წარვალს. ღმერთმან უწყის, რომ სიჭაბუკისას დავიწყე წერა და მოხუცებულმა გავასრულე 1365 წელს.

„წყალობითა ღვთისათა მე ვიცოდნი:

ა კელი: სწავაჲ ხუცობისაჲ

ბ კელი: მწიგნობრობისაჲ

გ კელი: წერაჲ ხუცურისაჲ

დ კელი: შექმნაჲ ეტრატისაჲ

ე კელი: შეკრვაჲ წიგნისაჲ

ვ კელი: მხატვრობისაჲ

ზ კელი: მკერვლობისაჲ

ც კელი: ტყავის კერვისაჲ

თ კელი: ხუროვნობისაჲ

ი კელი: ყოვლისავე მსოფლიოჲსა მუშაობისაჲ.

ზადამწერი ამბობს, რომ ეს წიგნი თათრის ტყვეობას გადაარჩინა ნაზირმა გიორგიმამო (გვ. 13).

23. ღიდი კრებულთა, რომელიც შეიცავს, თითქმის, ყველა საეკლესიო წიგნებს და მაჰმადის გამოჩენის ამბავს (იხ. „მოამბე“, 1901, № VI, გვ. 36—90). კრებულში იმდენი ცნობებია შესახებ იმერეთის გამგებლის გ. აბაშიძისა, რომ ქართლის-ცხოვრებასაც თუ არა გადმოეცა რა მის შესახებ, მაინც აბაშიძის გამგეობის ხანას ამ ხელნაწერთაც საკმაოდ შევისწავლიდით.

აქ ვათავებთ ხელნაწერების განხილვას და შევნიშნავთ, რომ მეასე ნაწილიც არ მოვიხსენიეთ იმ ხელნაწერებისა, რომელნიც ჩვენ შეგვისწავლია და რომელთა შესახებ ძვირფასი ცნობები მოიპოვება ცაგარლისა, ბაქრაძისა, ხახანაშენლისა, მარისა ბროსესი, თაყაიშვილის, ჟორდანიასი და სხვ. გამოცემებში.

II. წარწერანი შენობებზე, მატურებსა და ფულზე და სს

წარწერები ქართველთ ტაძრებისა და, საზოგადოდ, ყველა სხვა ნაშთებისა იგივე მატიანა, იგივე ქართლის - ცხოვრება, ხოლო დაწერილი არა ქალაქზე, არამედ ქვებზე, ფულზე, ქურქელზე... წარწერათა შინაარსი თითქმის არაფრით განსხვავდება მატიანის ცნობებისაგან შესახებ სხვა და სხვა პირთა და მათ მოქმედებათა. მომყავს მხოლოდ რავდენიმე წარწერათა შინაარსი.

1. ატენის სიონის კედელზე დ. ზ. ბაქრაძემ შეამჩნია ფრიალ შესანიშნავი წარწერა, რომელიც მოგვითხრობს იმასვე, რასაც ქართ. ცხოვრება და სხვა წყაროები.

ატენის წარწერა:*) ქ.-ცხოვ. (გვ. 190) ცხოვრება კოსტანტინესი**)

აგოვსტოსსა ე-სა, დღესა შაბათსა, ქკნსა ოგ-სა ზა წელსა სარკინოზთასა ა... ტფილისი დატყუა ბულა და შეიპყრა და მოკლა ამირაჲ საჰაკ და მასვე თვესა აგოვსტოსსა კვ-სა დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და ძე მისი თარხოვ...

მაჰმადის გამოჩინებითგან 219 წელს მოვიდა ბულა დიდის ლაშქრით. აღაობრა მთელი სომხეთი, შეიპყრა მისი მთავრები, მოადგა ტფილისს, რომელიმას ეწინააღმდეგებოდა, მოკლა ამირა სააკ, აღაობრა და გადასწვა ტფილისი და გაანადგურა მისი არემარე...

...შეიპყრეს კოსტანტინე და მიჰგვარეს ტფილისს ბულას, რომელმან წარუგზავნა იგი ჯათარს და ამან აწამა და მოჰკლა 10 ნოემბერ⁴, პარასკევს, დასაბამითგან ხუნზ წელს.

ბულას მოსვლა ტფილისს ატენის წარწერით და კოსტანტინეს ცხოვრებით ყოფილა 853 წელს (780 + 73 = 853;

*) ბაქრაძე. საქართ. ის., გვ. 214

**) სამოთხე, გვ. 368.

6457—(5508+96)=853), გარნა ბუღას მოსვლა სომხეთს ქართ. ცხოვრებით ხვდება 851 წელს: მაჰმადი+632 წ.; 632+219=851. და ტფილისს მოწვევამდე. სომხეთიდან გავიდოდა 1—2 წელიწადი მაინც.

2. ზარზმის გუმბათის წარწერა:.. მე, ივანე სულაისძემ აღვაშენე ეს ეკვდერი მაშინ, როდესაც სკლეროსი განდგა და კურატპალატ დავითმა, —ადიდენ ღმერთმან იგი, —უშველა წმიდა იმპერატორებს და ჩვენ ყველანი წარგვეზავნა შველად მათდა. სკლეროსი უკუვაქციეთ. დავითმა აღაშენა ეს ტრაპეზი.

ამასვე გადმოგვცემს ქართ.-ცხოვრება სკლეროსთან ბრძოლის შესახებ (იხ. ზემო, გვ.).

3. ლოდისყანის ტაძრის წარწერა: ქრისტე, ადიდე მეფე ჩვენი სუმბატ.

ამ სუმბატის (923—258) შესახებ ცნობებს გვაძლევენ, ქართლის ცხოვრებას გარდა, არაბთა მწერალი მასსუდი, ჯრუჟის სახარება მჰნ წლისა, მის მიერ მოჭრილი ფული და სხ.

ლოდისყანის ეკლესიის წინაპირზე გამოსახულია მზის საათი.

4. კუმურდღას წარწერა: „შეწენითა ღვთისაითა იოანნე ებისკოპოზმან დაღვა საძირკველი ამას ეკლესიასა კელითა ჩემ ცოდვილისა სკარისთა ლეონ მეფისა ზღ—ადიდენ ღმერთმან—ქნს ზჰდ (=964 წ.) თუესა მანისა დღესა შაბათსა ა მთარისსა, ერისთვობასა ზვასსა ესე ბალავარი მუნ დაიდვა. ქრისტე შეეწიენ მონასა შენსა. ამინ.“

ლეონი მამის სიცოცხლეშივე ჰმართავდა ქართლს, მერმე გამეფდა აფხაზეთს (ქ. ცხ. გვ. 202). სპასალარი ზვია ანუ ზვიადი სპასალარია ბაგრატ III-ისა (980—1014).

წარწერანი: ა) ნიკორწმინდისა: ძეო ღვთისო, ადიდენ შენ მიერ გვირგვინოსანი ბაგრატ, მეფე აფხაზეთა და რანთა და ქართლისა კურატპალატი და აღზარდენ ძე მისი გიორგი; ბ) კაცხისა: წმიდაო სამებაო, ადიდენ შენ მიერ დამყარებული ბაგრატ, მეფე აფხაზეთა, ქართველთა, რანთა და დიდი კურატპალატი ყოვლისა აღმოსავლეთისა, გ) ატენისა: ატენის ციხისთავმა გურგენ აღაშენა ატენს სასახლე და ქალაქი სალოცველად მე-

ფეთ მეფის ბაგრატ სევასტოპოლისა და ძისა მისისა, გიორგი კურატპალატისა.

ამნაირადვე იხსენიება ბაგრატ მეფე მატთანესა და სხვა ისტორიულ წყაროებში.

6. წარწერა ბედის ბარძიმზედ: ყ^რდ წმიდაო ბედის ღვთის მშობელო, მეოხ ეყავ ძისა შენისა წინაშე ბაგრატს, მეფესა აფხაზთა, და დედასა მისსა გურანდუხტს, ამ ბარძიმის შემომწირველთა, ტრაპეზისა ამის გამშვენებელთა და ტაძრისა ამის მაშენებელთა. (ვახუშტი, გვ. 1119, შენიშნ. ბაქრაძისა).

7. წარწერა ქუთაისის ბაგრატის ტაძრისა:*)

ა. ზ მეუფეო მფლობელო ყოველთა მეფეთაო ოჯმეტესად აღიდე ძლიერი ბაგრატ კურატპალატი აფხაზთა მეფე მამით დედით დედოფლით და ძით მათით ამინ.

შეწენითა ღვთისაითა ბაგრატ წყალობითა ღვთისათა აფხაზთა და ქართველთა მეფე... გურანდუხტ დედოფლისა აღაშენა წმიდა შტოი საყდართა...

ქ. ოდეს განიმტკიცნა იატაკი ქორონიკონი იყო 223 (=1003 წ.) (იხ. ქ. ცხ., გვ. 211—212; ზემო, გვ.).

8. წარწერა დავით აღმაშენებლის ბეჭდისა, რომელიც, აღბად, მემკვიდრეობით მიიღო თავის მამისაგან: წმიდაო გიორგი, შენდა მონღობილი ვძლევ მტერსა (ნ. კონდაკოვი. Опись, გვ. 41).

9. თამარ მეფის ჯგანძი

ძელო ჭეშმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინაწარძლომითა ყოვლადვე შემწე და მთარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს. (იქვე, გვ. 90; ქრონიკები, გვ. 269).

*) Баратаева Нумизмат. факты. გვ. 41.

10. თამარ მეფის სახსენებელი (ტიტული)

ფულზე

სიგელ-გუჯრებში:

დედოფალი მაღალხარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა თამარ, ასული გიორგისა შემდეგი მესსიისა ღმერთმან აღიდოს ძლევანი მისნი

სახელითა ლუთისაითა. თამარისაგან ბაგრატიონიანისა ნებითა ლუთისათა მეფე აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა და დედოფალთ დედოფლისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა ფლობით მპყრობელისა.

11. ქართლის ცხოვრება და სხვა წყაროები აღნიშნავენ ქართველთა კულტურის მოფენას დალისტანს, დიდო-საჩენოს, ოსეთს. ლეკეთისა (ხუნძახის) და დიდო-თუშეთის მმართველებს ძველს დროს ამწესებდნენ ქართველი მეფეებიო, ქართლ. ცხოვრებასთან ერთად ამბობენ ვახუშტიცა და ანტონი 1 კათალიკოსიც; აწინდელი ოსეთი ხომ ქართლის სამეფოს ნაწილი იყო. ყველა ამ ცნობებს ამოწმებს იმ ქვეყნებში დღევანდლამდე დაშთენილი კვალი ქართველებისა. საჩენოს, მდ. ასსაზე, შენახულა ძველი ტაძარი ქართულის წარწერებით 830 წლისა. ეს წარწერები იხსენიებენ ეპისკოპოზ გიორგის და ასსის ერისტავს დავითს (Материалы по арх. Кавказа, вып. 1. Москва. 1888); დალისტანს, სოფელ დათუნას ახლოს, უდაბურს დეღეში არის საყდარი. აღიხანოვ-ავარსკი ამბობს, რომ ეს ქართული ტაძარი უნდა—იყოს აგებული არა უადრეს VIII საუკუნისა და უგვიანეს X საუკუნისაო („Кавказ“, 1896, № 254). ამ ტაძრის ძველი ასომთავრულით გამოყვანილი წარწერა, სამწუხაროდ, დაზიანებული, ამბობს: „...საჟთა აღვმ...ნთ ესე ეკლესიაჲ ოჯიადდ ონ წთა კზმან და ..“ (ე. თაყაიშვილის მოხსენებიდამ არქეოლ. საზოგ. 2 მარტს 1902 წ.). ფრანგმა ლიოზენმა გადმოქვეცა წარწერა, რომელიც გადმოუხატავს ბელაქანში: „ქ.

ლო უნ სულსა ბირთლსა: ესე ქვაჲ (თუ ჯვარი!) მისი არს,“
 საჩეჩნოსა და ინგუშებში კვირის დღეები ქართულად იწოდება:
 ორშუთ (ორშაბათი), კირინდე (კვირა) და სხვ. ღვდელს ჰქვიან
 მოძღურ (≡ მოძღვარი). ღმერთის სახელიც ერთნაირია: ქარ-
 თულად დუთა, ოსურად ხუტაუ, ლეკურად (თავასარანულად)
 დუტან, ჩერქეზულად ღთა (ღ=ხ: ღწევა-ხწევა, ღეთის-ხთის;
 თ=ც: თიკანი-ციკანი).

ამგვარი, ქართლის-ცხოვრების შემავსებელი და მის ცნო-
 ბათა დამამტკიცებელი, წყაროები ბევრია, გარნა სიმოკლი-
 სათვის ჩვენ აღარ ვიხსენიებთ.

მ. ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

უცხოეთის მიმოხილვა

1. კლერიკალისმი და დემოკრატია.—2. ინგლისის საქმეები.—3. ბ. ლკანეთი.—4. ოპორტიუნისმი.

საფრანგეთის რესპუბლიკის ეხლანდელი პოლიტიკური ცხოვრება დღესაც გაცხარებული ბრძოლაა კლერიკალისმთან. ეს მეხუთე წელიწადია რესპუბლიკის მთავრობა და პარლამენტი თავგამოდებით, მხოლოდ კათოლიკე პარტიის ბრძოლას უნდება და ბევრი არსებითი მხარე სახელმწიფოს ცხოვრებისა უნებლიეთ პრაქტიკულ პოლიტიკის გარედ რჩება.

რა არის ეს კლერიკალისმი? რას არის მოწადინებული კათოლიკე პარტია? რატომ არის, რომ დემოკრატია ასე თავგამოდებით, ასე გაცხარებით ებრძვის კლერიკალისმს?

კლერიკალისმი იდევით, დედა-აზრით, იგივეა, რაც საშუალო საუკუნოებში იყო*): ყოველი ადამიანი მოვალეა ემორჩილებოდეს ორ მთავრობას; საერო მთავრობა მართავს ადამიანის ხორციელ მხარეს, სასულიერო მთავრობა—სულიერ მხარეს. სულის მართველს უნდა ჰქონდეს მატერიალური ძალაც, რომ ურჩი დაიმორჩილოს; ამიტომაც იყო, რომ კათოლიკე ეკლესია თხოულობდა მონაწილეობას საერო მართველობაშიაც.

თავის ღვთაებრივ დანიშნულების შესრულებისათვის ეკლესია უთუოდ სრულიად დამოუკიდებელი უნდა იყოს—მას უნდა ჰყავდეს უალრესი მბრძანებელი პაპი, თავისი მოხელეები (იერარქიული სამღვდლოება), უნდა ჰქონდეს თავისი კანონე-

*) Seignobos, histoire de l'Europe, pp 650—680.

ბი, რომელსაც თვითონვე სცემს, თვისი სასამართლოები, სატუსალოები, მამულები, გადასახადები და სხვა.

ყოველი ერის კაცი წევრია ეკლესიისა და მისი ქვეშევრდომი სარწმუნოებრივ საქმეებში. სამღვდელოებაა სარწმუნოებისა და ზნეობის საქმეებში წეს - რიგის მომცემი; რასაც სამღვდელოება ბრძანებს, ის უნდა იწამოს და აასრულოს ერის კაცმა; ქორწინება მხოლოდ ეკლესიის საქმეა; სკოლა და სწავლება, საავათმყოფო და საქველმოქმედო დაწესებულებანიც აგრეთვე; აზროვნება და მწერლობა ეკლესიის ცენზურას ექვემდებარება. სარწმუნოების წესების ასრულება ყველასათვის სავალდებულოა და თუ ვინმე ურჩი გამოჩნდა, ძალით უნდა აასრულებინონ. მაგრამ რადგან ეკლესიას არა აქვს ფიზიკური ძალა, რომ ძალ-დატანება შესძლოს, სახელმწიფოა მოვალე დაეხმაროს. მთავრობამ უნდა აიძულოს ყველა დაემორჩილოს სამღვდელოებას, აასრულოს სარწმუნოების ყველა წესი—იაროს წირვა-ლოცვაზე, იმარხულოს, აღსარება სთქვას, ეკლესიაში ჯვარი დაიწეროს, ეკლესიის წესით დასაფლავდეს, ბავშვები საეკლესიო სკოლებში გაზარდოს და სხვა.

სამღვდელოების წევრი არაფერში არ ექვემდებარება საერო მთავრობას: იგი თავისუფალია გადასახადისაგან, სამხედრო ბეგრისაგან და სასამართლოში გამოცხადების მოვალეობისაგანაც კი. პირიქით, მთავრობის პირები, როგორც მორწმუნე კათოლიკენი, მოვალენი არიან სარწმუნოების საქმეში სამღვდელოებას დაემორჩილონ. ამ გვარად სამღვდელოება მბრძანებელია და სხვისგან კი ბრძანებას არ იღებს.

მართლაც ასეთი იყო კათოლიკე ეკლესიის მდგომარეობა საშუალო საუკუნოებში. მართალია, მეთოთხმეტე საუკუნიდან ეკლესია დაეცა, საერო მთავრობამ ცოტად თუ ბევრად დაიმორჩილა გალაღებული სამღვდელოება, მაგრამ კლერიკალისმის დედა-აზრი და მიზანი ღღესაც იგივეა. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გავიხსენოთ პაპი პიუს მეცხრეს შეუზრგებელი ბრძოლა ევროპის სახელმწიფოების თითქმის ყველა მთავრობებთან.

სახელმწიფომ მატერიალურად უნდა აიძულოს იგი და დაუმორჩილოს ერთადერთ ჭეშმარიტ სარწმუნოებას.

დემოკრატია თხოულობს სინიღისისა და აზრის სრულ თავისუფლებას—სინიღისი და აზრი ხელშეუხებელია, რწმენა და შეხედულება დაუსჯელია. კათოლიკე ეკლესია კი თავის გარეშე ხსნას ვერ ხედავს და ამიტომ არსებითად წინააღმდეგია დემოკრატიის ამ უაღრეს პრინციპისა.

დემოკრატია ამბობს, რომ მარტო ხალხს ეკუთვნის უაღრესი უფლება, მარტო ხალხია უაღრესი კანონმდებელი. კათოლიკე ეკლესიის შეხედულებით კი მხოლოდ ის არის უაღრეს-უფლებიანობით მოსილი და ხალხიც მისი მონა-მორჩილი უნდა იყოს.

შერიგება დემოკრატიისა და კლერიკალისმისა, როგორც ვხედავთ, ყოვლად შეუძლებელია—ან ერთი უნდა იქნეს ან მეორე. ამიტომაც არის, რომ მათ ბრძოლას ასეთი გამწვავებული ხასიათი აქვს. კლერიკალისმი გრძნობს, რომ მთელი დემოკრატიაა ამქედრებული მის წინააღმდეგ და იარაღს არ დაჰყრის სანამ ძირს არ დასცემს თავის დაუძინებელ და შეურიგებელ მტერს

ფრანგ. კლერიკალების ეხლანდელი ლამენტაციები თავისუფლების პრინციპის შელახვაზე სულ ტყუილი და ყალბი ჩივილია: დღეს შევიწროვებული კლერიკილი, ხვალ, თუ გაიმარჯვა, სრულებით შეჰხუთავს ხალხის ცხოვრებას, რადგან მისი არსებაა ასეთ თვისებისა—კლერიკალისმი, როგორც ზევით დაფინახეთ, ბუნებით მტერია ხალხის განვითარებისა და თავისუფლებისა.

ინგლისში ბევრი რამ მოხდა საყურადღებო ამ ხანებში. პირველად ყოვლისა აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ეხლანდელ კონსერვატულ სამინისტროს მდგომარეობა შეირყა: იყო რამდენიმე შემთხვევა, როცა სამინისტროს გაჭირვებით, სულ რამდენიმე ხმით, გაუმარჯვნია ზოგიერთ კითხვის გადაწყვეტის დროს და ისიც ირლანდიელ დეპუტატების დახმარებით. ეხლანდელ მთავრობას გადაუდგა ნაწილი ახალგაზდა კონსერვატორებისა მეტად ენერგიულ უინსტონ ჩერჩილის მეთაუ-

რობით და ხშირად ცუდ დღეს აყენებენ ბალფურს გუშინდელი მეგობრები. ამ გადადგომილ არისტოკრატების, ეგრედ წოდებულ ადულამიტების, პროგრამაში შედის უფრო ვრცელი სოციალური რეფორმები და ამასთან უფრო ენერგიული გარეშე პოლიტიკაც — ესტეტი და ფილოსოფოსი ბალფური მათ ვერ აკმაყოფილებს. გაზეთი „ტაიმს“ ი სხვათა შორის ასე ახასიათებს მთავრობის ეხლანდელ მდგომარეობას: „პარლამენტშია და პარლამენტის გარედაც პირველ მინისტრს (ბალფურს) დიდ პატივსა სცემენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა ერის ნდობა მთავრობისადმი დღითი-დღე სუსტდება. ჩემბერლენის ენერგია და სიმტკიცე მომხიბლველად მოქმედებს ერის ყოველ კლასზე და, შეიძლება, მარტო მან მოახერხოს იმ განხეთქილების განვითარების შეჩერება, რომელიც ეხლა არსებობს სამინისტროს მომხრეთა შორის. თუ ჩემბერლენმა ეს მოახერხა, შეიძლება ვსთქვათ, რომ იგი სწორედ დროზედ დაბრუნდა საძხრეთ-აფრიკიდან.“ ინგლისის გავლენიან გაზეთის ეს სიტყვები საგულისხმეოა. საქმე ის არის, რომ კონსერვატულ სამინისტროს გავლენის მისუსტება და ბოლოს დამარცხება ეხლანდელ პირობებში იმას კი არ მოასწავებს, რომ ლიბერალების გავლენა მატულობს და ბოლოს სამინისტროც მათ ხელში იქნება. ინგლისელი ლიბერალები დღესაც დაქსაქსული არიან, დღესაც ძალას არიან მოკლებული ამ დაქსაქსვის მიზეზით და ძნელი წარმოსადგენია, რომ ინგლისის ერმა ასეთ პირობებში მათ ნდობა გამოუცხადოს. ამიტომაც არის, რომ გავლენიანი გაზეთებიც და პირებიც ჩემბერლენს მისჩერებიან და მას ასახელებენ, როგორც მეთაურს მომავალ მთავრობისას. ერთი რუსული გაზეთი სწერს და ეს ნაწერი საფუძველს არ არის მოკლებული: „ყოველი დამარცხება ბალფურის სამინისტროსა აახლოვებს იმ ჟამს, როცა დიდი ბრიტანიის მთავრობის მეთაური იქნება ისეთი პირი, რომელმაც არა ერთი და ორი მოუსვენარი საათი გაატარებინა ევროპის სახელმწიფოებს. ინტერესს მოკლებული არ იქნება გავახსენოთ მკითხველს შემდეგი ისტორიული ფაქტი: ყირიმის ომის წინ აბერდინის სამი-

ნისტროში ლორდ პალმერსტონს ოფიციალურად მეორე ადგილი ეკავა. მაგრამ როცა ყირიმის ომმა ცხად ყო სამინისტროს უნიჭობა და მოუმზადებლობა, პარლამენტმა და ხალხმა ერთხმად პალმერსტონს ჩააბარეს ქვეყნის ბედი და ილბალი. ისტორიაში ბევრი რამ მეორდება. ეხლანდელი პირობები საოცრად ემზავსებიან იმ პირობებს, რომელშია აბერდინის სამინისტრო იყო ორმოცდა ათის წლის წინად, და ეხლა მდგომარეობის ბატონი ჩემბერლენია, როგორც მაშინ პალმერსტონი იყო“.

ზემოთ ნათქვამი გვეჩვენებს, რომ ბალფურის სამინისტრო რამდენჯერმე ახლო იყო სრულ დამარცხებისაგან და თუ იმარჯვებდა, ისიც ირლანდიელ დეპუტატების დახმარებით-თქო. მეტად საყურადღებოა ირლანდიელ ნაციონალისტების გადასვლა ეხლანდელ სამინისტროს მხარეზე. მკითხველს ეცოდინება, თუ რა უკიდურესად გამწვავებული მტრობა იყო ირლანდიელებსა და სამინისტროს შორის: გაბოროტებული ირლანდიელები არ უშვებდნენ შემთხვევას, რომ ზიზლი და უკიდურესი მძულვარება გამოეცხადებინათ ინგლისისათვის. სამხრეთ-აფრიკის ომიანობა კი ასეთ შემთხვევას ხშირად იძლეოდა. პარლამენტში თუ საჯარო მიტინგებზე ირლანდიელი ნაციონალისტები ნიშნს უგებდნენ ინგლისელებს, როცა მათი საქმე ცუდათ მიდიოდა აფრიკაში; ირლანდიელი ხალხი დღესასწაულობდა და ერთ ამბავს მართავდა, როცა ინგლისელ ჯარის დამარცხების ამბავს გაიგებდა; ბევრი ირლანდიელი ბურების მხარეზე იბრძოდა. ერთი ასეთი ირლანდიელი, ლინჩი, ხალხმა დეპუტატად აირჩია პარლამენტში ინგლისელების გასაჯავრებლად. ინგლისის მთავრობა, რასაკვირველია, სამაგიეროს უხდიდა ირლანდიელებს და სასტიკ, სამხედრო ღონისძიებებს ხმარობდა აღელვებულ და გამწვარებულ ხალხის წინააღმდეგ.

მაგრამ ინგლისი მუდამ სიურპრიზების ქვეყანა ყოფილა და ზემოთ აღნიშნული ცვლილებაც არ უნდა გვაკვირვებდეს. ეხლანდელი ირლანდიელი ნაციონალისტების მეთაურს ჯონ რედმონდს სიტყვა უთქვამს ირლანდიელების საქმის მდგომარეობის

შესახებ: რამდენიმე წლის წინად ლორდ სოლსბერიმ გამოაცხადა— ირლანდიას რეფორმა კი არ უნდა, არამედ ძლიერ მთავრობის მძლავრი ხელიო. მინისტრები, კონსერვატიული გაზეთები და ორატორები არა ერთხელ ამტკიცებდნენ, რომ ირლანდიის უკმაყოფილება შეთხზული საქმეა; იგი გამოიგონეს ადგილობრივ ჟურნალ - გაზეთებმა და აგიტატორებმა, რომელთაც საზღვარ-გარეთიდან აძლევენ მხარსო: ირლანდიელი გაზეთები იმეორებენ იმ აზრებს, რომელიც ჩაუგონებია მათთვის ამერიკის შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ აგიტატორებსო. აკი სცადა მთავრობამ „მძლავრი ხელი“ ეხმარა ირლანდიელების წინააღმდეგ. განაახლა საგანგებო სამხედრო კანონები, ციხეში ჩასვა ირლანდიის საზოგადო მოღვაწეები, გაზეთის ზოგი ნომრებიც დაიჭირა, პოლიციელები და პროვოკატორები (ხელოვნურად ხალხის აღელვების გამომწვევი) დაახვია ირლანდიას. მაგრამ აგიტაციის მოსპობის მაგიერ, მთავრობის „მძლავრმა ხელმა“ კინალამ ახალი ტერორი არ გამოიწვია. სამინისტრო ცოტა შედრკა და პოლიტიკის გამოცვლა სცადა: 1898-ში აგრარული კანონ-პროექტი შემოიტანა, მაგრამ ეს კანონ - პროექტი ცარიელი სიტყვები იყო და არსებულ მდგომარეობას ოდნავადაც არ სცვლიდა: ირლანდიელის გაჭირვებული ეკონომიური მდგომარეობა უცვლელად რჩებოდა. ხალხი რასაკვირველია, არ მოტყვილდა და სამინისტროს რეფორმით არ დაკმაყოფილდა. გულმოსულ მთავრობამ ერთხელ კიდევ სცადა სასტიკ ღონისძიებათა მოხმარება საზოგადოებრივ მოძრაობის წინააღმდეგ, მაგრამ დროზედ შეჩერდა, რადგან დარწმუნდა, რომ გაბოროტებული ხალხი მზად იყო აჯანყებისათვის. დიდი ბრიტანიის მთავრობა იძულებული გახდა ხალხის სატკივარის ნამდვილ წამლისათვის მიეგნო. „ეხლა სულ სხვა დეკორაციებს ვხედავთ, უთქვამს ბოლოს რედმონდს; მთავრობის პოლიტიკა ირლანდიაში რადიკალურად შეიცვალა; სასტიკ კანონების დრო წავიდა; დადგა ხანა შერიგებისა; მთავრობამ განათავისუფლა ყველა პოლიტიკური პატიმრები. მაგრამ მაინც სიფრთხილე გვმარებს— დარაჯად უნდა ვუდგეთ მუდამ ჩვენ ინტერესებს. ამ მოკლე

ხანში პარლამენტში შემოიტანებენ აგრარულ კანონ პროექტს და მაშინ დავინახავთ, სურს თუ არა მთავრობას ისარგებლოს შემთხვევით და ირლანდია საბოლოოდ დაამშვიდოს“.*)

თუ ზოგ საკმაოდ სარწმუნო წყაროებს დავუჯერებთ, ბალფურის სამინისტროს განზრახვა უნდა ჰქონდეს აგრარულ რეფორმასთან მისცეს ირლანდიას ჰომრულიც. ცნობილი მომხრე ირლანდიის აგრარულ რეფორმისა ჯონ როსელი ამბობს: ინგლისის მთავრობა დარწმუნდა, რომ აგრარულ რეფორმას ადრე თუ გვიან ჰომრულიც უნდა მოჰყვესო და ამიტომ განზრახვა აქვს ეხლავე დააკმაყოფილოს ირლანდიელების კანონიერი და სამართლიანი მოთხოვნა—მისცეს მათ ნანატრი თვითმმართველობაო. ამასვე ამტკიცებს დუბლინის ერთი გაზეთი, რომელიც უნიონისტებს ეკუთვნის, რაც უფრო სარწმუნოდ ხდის ამ ხმას.

ირლანდიამ დაანტკიცა, რომ იგი ღირსია თავისუფალი გახდეს: ირლანდიის ერმა საარაკო მხნეობა და ნიჭი გამოიჩინა უფლებისათვის ბრძოლაში და რასაკვირველია, რომ ასეთ ბრძოლას შესაფერი დაგვირგვინება მოჰყვეს.

შარშან ნოემბერში ვსწერდით: „მაკედონის, ეს „დაუქრობელი კერა ბალკანეთის არეულობისა“, ისევ დელავს და მძვინვარებს. მაკედონელი აჯანყებულია, ოსმალო სცდილობს აჯანყებულის დამორჩილებას და დასჯას. ვინ რა მდგომარეობაშია, რამდენად ძლიერია აჯანყება, რა არის მოსალოდნელი, არავინ იცის, ან თუ არის ასეთი შცოდნე, საქვეყნოდ არას ამბობს. საგაზეთო ცნობები ერთმანერთს ეწინააღმდეგებიან; მკითხველს ვერავითარი დასკვნა ვერ გამოუყვანია ამ ცნობებიდან. მხოლოდ ერთის თქმა შეიძლება—მაკედონელების ეხლანდელი მოძრაობა უფრო სერიოზულია, ვიდრე წინა წლებისა“ მას შემდეგ აჯანყება არ შეწყვეტილა და დღეს თითქ-

*) ეს მიმოხილვა უკვე აწყობილი იყო, როცა გაზეთებმა ამბავი მოიტანეს, რომ ირლანდიის საქმეთა მინისტრმა წარუდგინა პარლამენტს აგრარული კანონ-პროექტიო. მოკლედ ბილის შინაარსიც იყო მოყვანილი და სჩანს, რომ მთავრობას მართლა სერიოზული რეფორმა განზრახავს.

მის სიტყვა-სიტყვით შეიძლება გამეორება შარშან ნოემბერში თქმულისა მაკედონიის ეხლანდელ მდგომარეობის შესახებ. ერთი გარემოებაა ახალი ბალკანეთის საქმეთა მიმდინარეობაში: ავსტრია-ჰუნგრეთი და რუსეთის იმპერია შეთანხმდნენ, შეადგინეს მაკედონიის რეფორმების პროექტი და სულთანს წარუდგინეს; სულთანიც, გასაოცარის სიჩქარით და კმაყოფილებით, დასთანხმდა რეფორმების პროექტს და პირობა მისცა პროექტის შემდგენლებს, რომ დაუყოვნებლივ განახორციელებს მას. მაგრამ ავსტრია-რუსეთის ამ შეთანხმებულმა ზოქმედებამ კიდევ უფრო არივ-დარია საქმე: ჯერ თავათ პროექტი რეფორმებისა იმდენად ზომიერი და შეკვეცილია, რომ თითქმის არას სცვლის მაკედონელის ეხლანდელ აუტანელ მდგომარეობაში; მეორე—ამ ზომიერ-შეკვეცილის პროექტის განხორციელება მეტად ჭიანჭურდება—მაჰმადიან ალბანელებთან აქვს სულთანს მოლაპარაკება გამართული, მომცემთ ნებას თუ არა მაკედონიაში რეფორმები შემოვიღო და ალბანელებიც გაბედულად გაიძახიან—გავწყდებით და რეფორმას არ შემოვალდებინებთო. გამოდის, რომ ევროპის დიპლომატებს ოსმალეთის სულთანთან კი არ უნდა გაემართათ მოლაპარაკება რეფორმების შესახებ, არამედ ალბანელებთან! ევროპის სახელმწიფოების წარმომადგენელი საქმეზურის მოთმინებით ელიან, სანამ ოსმალეთის მთავრობა თავის ქვეშევრდომებთან მოლაპარაკების კომედიას გაათავებდეს. მაკედონიაში კი აჯანყების ცეცხლი უფრო და უფრო ძლიერდება.

იმავე ნოემბრის „მოამბეში“ ვსწერდით: „ევროპამ დიდი ხანია ყური შეაჩვია საყვედურებს და ხშირად ყურადღებასაც არ აქცევს, თუ ერთბაშად ისეთი უბედურება არ დაატყდა თავს, როგორც ამას წინად ოსმალეთ-საბერძნეთის ომი იყო. თუ აჯანყებამ გასტანა და მაკედონელებმა არ შესწყვიტეს ბრძოლა, შესაძლებელია, ევროპა იძულებული გახდეს ჩაერიოს (აქტიურად) საქმეში და ძალაუვნებურად გააკეთოს ის, რაც დიდი ხანია უნდა გაეკეთებინა. საბერძნეთი დამარცხდა, მაგრამ კრეტა მინც განთავისუფლდა ოსმალეთის ულლიდან, შეიძ-

ლება განმათავისუფლებელთა (ზოგიერთ) სურვილის წინააღმდეგაც. მაკედონელებიც დამარცხდებიან, თუნდა ბოლგარიამ აშკარად ან საიდუმლოდ დიდი დახმარება გაუწიოს; მაგრამ თუ ბრძოლამ დიდ-ხანს გასტანა, მაკედონია, იქნება, ბედს ეწიოს და კრეტასებური ავტონომია იშოვოს“.

დღესაც სხვა სათქმელი არა გვაქვს-რა მაკედონიის ეხლანდელ მდგომარეობის გამო.

„კვალი“ს რედაქციას წელს უკიდურესი „მართლ-მორწმუნეობის“ ბეჭედი ასვია; იგი სავსებით გადავიდა ერთი რუსის მწერლის ბანაკში, მასავით ზიზლით და დაცინვით ლაპარაკობს ოპორტიუნისმზე, მიწასთან ასწორებს ბერნშტაინს და მის მიმდევრებს...

წავიკითხეთ ერთ უკიდურეს „მართლმორწმუნეს“ წერილი, დიდის რიხითა და გაბედულებით დაწერილი. ბ. კელხიდელის არ იყოს, ეს მწერალიც დიდი მოტრფიალეთა (შედარებისთვის ქართველი მართლმორწმუნე მადლობელი უნდა დამჩქეს) „მოქმედების ერთხელ და სამუდამოდ შემუშავებულ პროგრამისა“... რა გასაკვირველია, რომ ასეთი პოლიტიკური მოაზრე ცეცხლს ჰყრიდეს პირიდან, როცა ბერნშტაინებსა და ფოლმარებს ეხება.

ოპორტიუნისმი დაიწყო ფოლმარმა 1891 წელს, შემდეგ თან და თან გაძლიერდა და თავისი დასკვნა ბერნშტაინის კრიტიკაში იპოვაო. ოპორტიუნისმი ებრძვის გაბატონებულ დოგმატისმს, ბევრი ძირითადი პუნქტი უარყო ერთხელ მიღებულ პროგრამისა და ხსენებული ავტორი განცვიფრებულია, თუ როგორ ბედავენ ოპორტიუნისტები და თავს კიდევ პარტიის წევრებად სთვლიანო. თანახმა ვართ ავტორისა, რომ ბერნშტაინი არ ეკუთვნის დოღმატიკების გუნდს, რადგან მისთვის, ისე როგორც ფოლმარისათვის „საბოლოო მიზანი არაფერია, მოძრაობა კი ყველაფერი“. მაგრამ ერთია საკითხი — რატომ ითმენენ დოღმატიკოსები ასეთ პირფერობას? რატომ არ მოიშორებენ თავიდან ასეთ ერეტიკოსებს?

იმიტომ რომ თეორიით მართლმორწმუნენი პრაქტიკულ ცხოვრებაში ნამდვილი ოპორტიუნისტები არიან. საკვირვე-

ლია, რომ თვითონ ის ავტორი, რომელიც მეტად აღშფოთებულია ოპორტიუნისტების ქცევით, იძულებულია შემდეგი აზრი გამოსთქვას: მუშების წარმომადგენლების მხრივ „სისულელე იქნებოდა სახეში არ მიეღოთ ბურჟუაზიის სხვადასხვა წრის ინტერესების უთანხმოება, მათი ბრძოლა ერთმანერთისა და რეაქციის წინააღმდეგ... სასარგებლოა, იცოდნენ ყოველ წამს ურთიერთი დამოკიდებულება საპარლამენტო პარტიებისა“... განა ეს იგივე ოპორტიუნისმი არ არის? თუ საპარლამენტო ცხოვრებაში მონაწილეობის მიღება იმ აზრით, რომ რაიმე პრაქტიკულ მიზანს მიაღწიონ, სარგებლობა ბურჟუაზიულ პარტიების ურთიერთ დამოკიდებულებით ამ მიზნის მისაღწევად ოპორტიუნისმი არ არის, ფოლმარი ოპორტიუნისტი აღარ ყოფილა, იგი მეტს არას სჩადის და რაღას ჰკიცხავენ?

ეს კიდევ ცოტაა! იგივე ავტორი ამბობს, მუშების პროფესიონალურ კავშირებისა და გერმანულ დემოკრატიის მეტოქეობის მოსასპობად, დემოკრატიის წარმომადგენლებმა შეტი ყურადღება უნდა მიაქციონ პროფესიონალურ ინტერესებს, როცა ისინი პარლამენტში მოქმედებენ, პოლიტიკოსობენ და აგიტაციის ეწევიანო. მერე რა აზრი უნდა ჰქონდეს ყველა ამას მართლმორწმუნეს თვალში? ასეთ რამეს მოთხოვნა, ხომ პრაქტიკულადაც და თეორეტიულადაც ბერნშტაინის ოპორტიუნისმია?

როგორც ვიცით, ბებელს სწამდა, რომ ახლო მომავალში მიაღწევდა დემოკრატია საბოლოო მიზანს და ეს რწმენა დამყარებულია დოკტრინის დედა-აზრზე. ფოლმარს ეთქვა ასეთ რწმენის გამო—„მეც რომ ეს მწამდეს, ვერავითარი სააგიტაციო მოსაზრებანი ვერ დამატანდნ ძალას, რომ განშეგრძო ყოველ დღიური პოლიტიკური მუშაობა“ო. საბუთიანადაც არის ნათქვამი: ნახევრად ოპორტიუნისტობა და ნახევრად დოგმატიკოსობა ულოდიკობაა. თუ დოკტრინა უტყუარ და უცვლელ ქეშმარიტებად და სინამდვილის გამომხატველად მიგაჩნია, ზურგი უნდა შეაქციო პრაქტიკულ საპარლამენტო ცხოვრებას და არავითარ პრაქტიკულ შედეგს არ უნდა გამოელოდე მისგან.

მაგრამ ასეთ გულუბრყვილო მიჩნევის და რწმენის დრო დიდი ხანია წასულია. მართალია, ფორმარულად უმრავლესობას ჯერ კიდევ არ უარუყვია „ერთხელ და სამუდამოთ შემუშავებული პროგრამა მოქმედებისა“, მაგრამ პრაქტიკულ ცხოვრებაში იგი დიდი ხანია უარყოფილია. ბერნშტაინის ნაწერები მხოლოდ გამოთქმაა უკვე მომხდარ ევოლუციისა. ბებელიც კი, რომელსაც ზემოდ მოყვანილი რწმენა ჰქონდა, ნამდვილი ოპორტიუნისტია თავის პრაქტიკულ მოქმედებაში. გავიხსენოთ მისი ქცევა საბიუდჟეტო კომისიაში ამ რამდენიმე წლას წინად: იგი თანახმა გახდა სამხედრო მინისტრისა, რომ გერმანიის ჯარისათვის ახალი გაუმჯობესებული იარაღი შეეძინათ— შეუძლებელია, რომ გერმანელი ჯარის კაცი უფრო ცუდათ იყოს შეიარაღებული, ვიდრე სხვა ქვეყნის ჯარისკაცებია. რად უწოდა იმავე ბებელმა რიხტერს „მოლალატე“, როცა ეს უკანასკნელი არ გაჰყვა ოპოზიციას ობსტრუქციაში სადამოყენო ტარიფის წინააღმდეგ? განა ნამდვილი დოკტრინის მიმდევარი მოლალატეს დაუძახებს „ბურჟუას“, რომელიც, მისის შეხედულებით, იმ თავითვე ბუნებით მოლალატე უნდა იყოს დემოკრატიის საქმისა?

ბ. კოლხიდელი დოკტრინით ხელმძღვანელობს, როცა ევროპის პოლიტიკურ ცხოვრების ზოგიერთ მოვლენებს ეხება და, რასაკვირველია, რომ შეცდომა შეცდომაზე მოდის და მისი დამჯერე მკითხველი, რომელსაც არ ეხერხება თვითონ ადევნოს თვალყური ევროპის ცხოვრებას, მოტყვილებული რჩება.

სხვათა შორის ბ. კოლხიდელი ამბობს: როცა რომელიმე „ძირითადი“ კითხვა წამოყენდება გადასაწყვეტად, პოლიტიკანობით და ფარისევლობით ხალხის მოტყუება შეუძლებელი ხდებაო—ზასუხი ან „ჰო ან არა“ უნდა იქნესო; ამიტომაც სწორედ ასეთ მომენტებში ხდება ყველასათვის ცხადი, რომ ბურჟუაზიული პარტიები ყველა ერთ ნიდაგზე არიან აღმოცენებული და ამიტომ არ შეუძლიათ არ უმტრონ მშრომელ ხალხის ინტერესებსო; წინააღმდეგ შემ-

თხვევაში ისინი თავის თავის უარმყოფელი იქნებოდნენ, რაც შეუძლებელი არისო. საუკეთესო ნიმუშად იმისა, რომ მოყვანილი აზრი მართალია, ბ. კოლხიდელს მოჰყავს გერმანიის რეისტაგში მიღებული სადამოყნო ტარიფი, რომელსაც სამართლიანად მოვახშეთა ტარიფს ეძახიან. ეს პროექტი ერთ ზმად მაიღეს ყველა ბურჟუაზიულ პარტიებმაო, ამბობს ავტორი. ვინც პრიზმის საშუალებით უცქერის ქვეყანას, არ უნდა გაუკვირდეს, თუ ყველაფერი აფერადებული ეჩვენება“ო, ამბობს ზევით ნახსენები ავტორი. დოღმატიკოსებისა და დოკტრინიორებისათვის პრიზმა „ერთხელ და სამუდამოთ შემუშავებული“ დოკტრინაა. რომ პრიზმა არა, ბ. კოლხიდელი როგორ ვერ დაინახავდა, რომ ბებელი, ბარტი, მილიტარისტი და იმპერიალისტი მომზენი, ფონ ლისტი და სხვ. ერთად თავგამოდებული ებრძოდნენ მთავრობასა და რეაქციას?

ვერც პრიზმა და ვერც „ერთხელ და სამუდამოდ“ შემუშავებული პროგრამა ვერ შესცვლის სინამდვილეს. ამ მარტივ ქეშმარიტების შეგნება დიდ სარგებლობას მოუტანდა წმინდა წყლის დოკტრინიორებს, და რაც ადრე მოხდება თვალების ეს ახელა, მით უკეთესი იქნება.